

รายงานการวิจัยเรื่อง

การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง
THE TRANSFORMATION OF SANG THONG

29 S.A. 2548

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย จากงบประมาณรายได้ประจำปี พ.ศ 2547

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ISBN 974-9849-30-2

คำนำ

งานวิจัยเรื่องการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองเล่มนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะใช้ประกอบการเรียนการสอนรายวิชาวรรณคดีชาดก (ทย ๓๒๗) ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อให้นิสิตมีความรู้และเข้าใจวรรณคดีชาดกได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีชาดกที่มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะเดียวกันนี้

ขอขอบคุณฝ่ายวิเทศสัมพันธ์และวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัยในครั้งนี้

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้ จะทำให้นิสิตให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของวรรณคดีชาดก อันเป็นมรดกที่สำคัญยิ่งของชาติต่อไป

สุภัค มหาวรากร

ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สุภัค มหาวรรการ : การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง (THE TRANSFORMATION OF SANG THONG), ๑๕๖ หน้า. ISBN 974-9849-30-2

งานวิจัยเรื่องการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาลักษณะร่วมและความแตกต่างรวมทั้งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง โดยศึกษาจากวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง ๔ สำนวน ได้แก่ สุวรรณสังข์ชาดก บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องสังข์ทอง บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และนิทานเรื่องสังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ ผลงานของจันทนีย์(อุณาอุล)พงศ์ประยูร

ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะร่วมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน มีเพียงประการเดียวได้แก่ตัวละครสำคัญซึ่งมีบทบาทในการดำเนินเรื่อง ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองมี ๕ ประการ ได้แก่ แนวคิด ลักษณะนิสัยตัวละคร เนื้อเรื่อง รูปแบบการนำเสนอ และภาษา โดยมีปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่าง ๒ ประการ ได้แก่ จุดมุ่งหมายในการแต่งและสภาพสังคม

การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวนแสดงให้เห็นสายธารของวรรณคดีไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนอัจฉริยภาพทางกวีของผู้แต่งในการรังสรรค์วรรณคดีและวรรณกรรมอันเป็นมรดกสำคัญของชาติ โดยยังคงแนวคิดเรื่องการทำความดีของมนุษย์อันจะนำไปสู่ความสงบสุขของสังคมต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยตั้งใจทำงานวิจัยนี้เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ผู้พระราชทานทุนบวชเรียนและทุนอุดหนุนการศึกษาระดับปริญญาโท

ขอขอบคุณฝ่ายวิเทศสัมพันธ์และวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ให้ทุน
สนับสนุนการทำวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวณพิศ อธิรัตน์ ที่ปรึกษาโครงการวิจัยที่ให้คำแนะนำอันมีค่า
และเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ณภาศรี เย็นบุตร ที่กรุณาตรวจแก้และ
ให้ข้อเสนอแนะที่สำคัญยิ่งทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณนางสาวนิธอร พรอำไพสกุลที่ช่วยค้นข้อมูล พิมพ์ต้นฉบับและแก้ไขจนกระทั่งงานวิจัยนี้
สำเร็จด้วยดี ขอขอบคุณนางสาวศิริพร เศรษฐพฤทธิ นางสาวจิรภัทร อาदनารี นางสาววรี เรืองสุข และ
นายทรงภพ ชุมนมธุรส ที่ช่วยพิมพ์และแก้ไขต้นฉบับ

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านที่ให้ความรู้ อบรมและปลูกฝังให้ผู้วิจัยรักและเห็นคุณค่าของ
วรรณคดีไทย

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ความมุ่งหมายของการวิจัย	๒
ความสำคัญของการวิจัย	๓
นิยามศัพท์เฉพาะ	๓
ขอบเขตของการวิจัย	๓
วิธีดำเนินการวิจัย	๓
บทที่ ๒ ลักษณะร่วมในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง	๕
๑. สุวรรณสังข์ชาดก	๕
เนื้อเรื่องสุวรรณสังข์ชาดก	๖
๒. บทละครครั้งกรุงเก่า	๑๒
เนื้อเรื่องบทละครครั้งกรุงเก่า	๑๓
๓. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง	๑๖
เนื้อเรื่องบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง	๑๗
๔. นิทานเรื่องสังข์ทอง	๒๒
เนื้อเรื่องนิทานเรื่องสังข์ทอง	๒๔
ตัวละครสำคัญ : ลักษณะร่วมในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง	๓๐
ตัวละครเอกฝ่ายชาย	๓๐
ตัวละครเอกฝ่ายหญิง	๓๑
ตัวละครปฏิบัติฝ่ายชาย	๓๒
ตัวละครปฏิบัติฝ่ายหญิง	๓๒
ตัวละครประกอบ	๓๓
บทที่ ๓ ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง	๓๕
แนวคิด : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง	๓๕
เนื้อเรื่อง : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง	๖๓
รูปแบบการนำเสนอ : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง	๖๘
ภาษา : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง	๗๔

บทที่ ๔ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

๘๗

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

๘๗

สภาพสังคม

๘๘

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย

๑๐๙

ภาคผนวก

สุวรรณสังข์ชาดก

บรรณานุกรม

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

เรื่องสังข์ทองเป็นนิทานที่แพร่หลายในสังคมไทยมาช้านานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ปรากฏในรูปแบบที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นนิทาน บทละคร ภาพจิตรกรรมฝาผนัง และการดุนที่เป็นหนังสือ หรือที่แพร่ภาพทางสถานีโทรทัศน์ เพราะมีเนื้อเรื่องสนุกสนานและแฝงคติธรรมที่มีคุณค่า จึงได้มีผู้ศึกษาเรื่องสังข์ทองในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ (๒๕๒๒) ศึกษาลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยศึกษาลักษณะขัดแย้งในเรื่องและศึกษาโลกทัศน์ของกวี ชาติ ผลิตภรณ์ (๒๕๒๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสังข์ทองในด้านที่มาของเรื่อง โดยเปรียบเทียบเรื่องสังข์ทองในรูปแบบต่าง ๆ และเรื่องสังข์ทองฉบับต่างชาติ เพื่อวิเคราะห์หาความเหมือนและความแตกต่างของเนื้อเรื่อง จิตติมา วิทยาวงศ์รุจิ (๒๕๒๘) วิเคราะห์บทละครนอกสามสมัย โดยศึกษาบทละครนอก ๖ เรื่อง ได้แก่ ไกรทอง คำวิ ไชยเชษฐ มณีพิชัย สังข์ทอง และสังข์ศิลป์ชัย จากจำนวนอยุธยา จำนวนรัชกาลที่ ๒ และจำนวนปัจจุบัน เพื่อวิเคราะห์ลักษณะทั่วไปของบทละคร และศึกษาแบบแผนของการแสดงละครนอกแต่ละสมัย อัญชลี นิมสอาด (๒๕๓๗) วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งศึกษาจากพระราชนิพนธ์บทละครนอก ๕ เรื่อง ได้แก่ สังข์ทอง ไชยเชษฐ ไกรทอง มณีพิชัย และคำวิ ใน ๕ ลักษณะ ได้แก่ จินตภาพ สัญลักษณ์ เรื่องราว ตัวละคร และโวหาร เพื่อให้เข้าใจแนวคิดของเรื่องและโลกทัศน์ของกวี และวัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน (๒๕๔๕) ได้นำวิธีการศึกษาทางคติชนวิทยา มาวิจัยเรื่องสังข์ทอง โดยศึกษาแบบเรื่องนิทานสังข์ทอง : ความแพร่หลายและการแต่งเรื่อง ทั้งนี้เป็นการศึกษาโครงสร้างของแบบเรื่อง ปรากฏการณ์การแต่งเรื่อง และลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการแต่งเรื่องของนิทาน

จะเห็นได้ว่าเรื่องสังข์ทองได้รับความนิยมในสังคมไทยมาช้านาน ทำให้มีผู้นำมาศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงการสืบทอดเรื่องสังข์ทองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

สังข์ทองสำนวนแรกที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร คือ สุวรรณสังข์ชาดก ในปัญญาสชาดก แต่งโดยภิกษุชาวเชียงใหม่ ปัญญาสชาดกไม่ได้อยู่ในพระไตรปิฎกจึงเรียกว่า "ชาดกนอกนิบาต" สุวรรณสังข์ชาดกมีลักษณะบางประการที่คล้ายกับนิบาตชาดก จุดมุ่งหมาย

สำคัญคือเพื่อสั่งสอนหลักธรรมโดยใช้นิทานเปรียบเทียบ การใช้นิทานในการนำเสนอจึงทำให้สุวรรณสังฆชาดกสนุกสนานขณะเดียวกันก็เสนอหลักธรรมทางพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด เนื้อเรื่องกล่าวถึงอดีตชาติของพระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระสุวรรณสังข์ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีผู้นำสุวรรณสังฆชาดกมาแปรรูปเป็นบทละครนอก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์พระราชนิพนธ์เป็นบทละครนอกอีกครั้ง ปรากฏว่าสังข์ทองสำนวนนี้ได้รับความนิยมมากสืบต่อมาในสมัยปัจจุบัน โดยนำมาแปรรูปในเป็นหนังสือนิทานที่มีภาพประกอบ

การนำเสนอเรื่องสังข์ทองในรูปแบบที่แตกต่างกันทั้งในรูปของนิทานชาดก บทละคร และหนังสือนิทานที่มีภาพประกอบ ทำให้วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองมีลักษณะร่วมบางประการที่เหมือนกันนั่นคือมี ตัวละครสำคัญซึ่งมีบทบาทในการดำเนินเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นพระสังข์ นางรจนา หรือท้าวสามนต์ เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีลักษณะบางประการที่แตกต่างกัน เช่น แนวคิด ลักษณะนิสัยตัวละคร เนื้อเรื่อง รูปแบบในการนำเสนอ และภาษา ทั้งนี้มีปัจจัยหลายประการที่ทำให้วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองแต่ละสำนวนแตกต่างกัน ได้แก่ จุดมุ่งหมายในการแต่งและสภาพสังคมในขณะนั้น

ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง ๔ สำนวน ได้แก่ สุวรรณสังฆชาดก บทละครนอกครั้งกรุงเก่าเรื่องสังข์ทอง บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และนิทานเรื่องสังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ ผลงานของจันทน์ยี่ (อุณาภูล) พงศ์ประยูร โดยศึกษาลักษณะร่วมและความแตกต่าง รวมทั้งปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างจากวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน เพื่อแสดงให้เห็นสายธารของวรรณคดีไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน

ความมุ่งหมายของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาลักษณะร่วม คือตัวละครสำคัญในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน
๒. เพื่อศึกษาความแตกต่างด้านแนวคิด ลักษณะนิสัยตัวละคร เนื้อเรื่อง รูปแบบการนำเสนอ และภาษา ในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน
๓. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

ความสำคัญของการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ทำให้เข้าใจปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง รวมทั้งได้เห็นภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองสำนวนต่าง ๆ ซึ่งทำให้เข้าใจวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวนได้ดียิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมเรื่องอื่นที่มีการแปรรูปในลักษณะเดียวกัน

นิยามศัพท์เฉพาะ

การแปรรูปวรรณกรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงวิธีการนำเสนอวรรณกรรมที่ทำให้รูปแบบของวรรณกรรมมีลักษณะแตกต่างกัน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง ๔ สำนวน ได้แก่

๑. สุวรรณสังข์ชาดก ในปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติภาคสอง ของกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๙๙
๒. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ในบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทอง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ของกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๑๒
๓. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๒ ของกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๐
๔. นิทานเรื่องสังข์ทอง ในสังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ ผลงานของจันทนีย์ (อุณาภูล) พงศ์ประยูร พ.ศ. ๒๕๔๕

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๒. ศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน ได้แก่
 - ๒.๑ สุวรรณสังข์ชาดก
 - ๒.๒. บทละครนอกครั้งกรุงเก่าเรื่องสังข์ทอง

๒.๓ บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๒.๔ นิทานเรื่องสังข์ทอง ผลงานของจันทน์ (อุณาภูล) พงศ์ประยูร

๓. สรุปและอภิปรายผล

บทที่ ๒

ลักษณะร่วมในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

สังข์ทอง เป็นวรรณกรรมประเภทนิทานที่รู้จักกันแพร่หลายในสังคมไทยในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบของนิทานในแต่ละท้องถิ่นซึ่งมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น ภาคเหนือเรียก สุวรรณสังข์ ภาคใต้เรียก หอยสังข์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรียก สุวรรณสังข์ขุมาร และชาวไทใหญ่ ไทพ่าเกและไทใต้คงเรียก อะลองหอยขาว เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏในรูปแบบกลอนบทละคร กลอนสวด ภาพจิตรกรรมฝาผนัง การ์ตูนแพร่ภาพทางสถานีโทรทัศน์ และนิทานภาพประกอบ

งานวิจัยนี้เลือกศึกษาเรื่องสังข์ทองที่ปรากฏเป็นวรรณคดีลายลักษณ์จาก ๔ จำนวนต่อไปนี้

๑. สุวรรณสังข์ชาดกในปัญญาสาชาดก

๒. บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องสังข์ทอง ตอนพระสังข์ตีคัล ในงานวิจัยนี้จะเรียกว่าบทละครครั้งกรุงเก่า

๓. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในงานวิจัยนี้จะเรียกว่า บทพระราชนิพนธ์

๔. สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ ของจันทนี (อุณาอุล) พงศ์ประยูร ในงานวิจัยนี้จะเรียกว่า นิทานเรื่องสังข์ทอง

ในบทนี้จะศึกษาลักษณะร่วมด้านตัวละครสำคัญในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ จำนวน

๑. สุวรรณสังข์ชาดก เป็นชาดกเรื่องหนึ่งในปัญญาสาชาดก ซึ่งไม่ได้อยู่ในพระไตรปิฎก ผู้แต่งปัญญาสาชาดกคือภิกษุชาวเขียงใหม่ เลียนแบบการแต่งจากอรรถกถาชาดก โดยมีโครงสร้างเหมือนอรรถกถาชาดก กล่าวคือมีอดีตวัตถุ ปัจจุบันวัตถุ และสมิธาน (ดูรายละเอียดในบทที่ ๓) แต่ไม่มี เวชยาภรณ์ะ คือการอธิบายคำในคาถา ปัญญาสาชาดกมีความสำคัญต่อวรรณคดีไทยเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นบ่อเกิดของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง สำหรับสุวรรณสังข์ชาดกนี้ถือเป็นต้นแบบของบทละครนอกเรื่องสังข์ทองและปรากฏเป็นลายลักษณ์จำนวนแรก

เนื้อเรื่องสุวรรณสังฆชาดก (ต้นฉบับอยู่ในภาคผนวก)

สมเด็จพระบรมศาสดาประทับ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภถึงภิกษุเทวทัตซึ่งพยายามจะปลงพระชนม์พระองค์ ให้ภิกษุทั้งหลายซึ่งประชุมสนทนากัน ณ โรงธรรมสภาว่า ภิกษุเทวทัตได้พยายามปลงพระชนม์พระองค์มาตั้งแต่กาลปางก่อนแล้ว ปรากฏดังนี้

พระเจ้าพรหมทัตแห่งพรหมนคร มีอัคมเหสีสองพระองค์ มเหสีฝ่ายขวาพระนามว่าจันทาเทวี มเหสีฝ่ายซ้ายไม่ปรากฏนาม เมื่อพระโพธิสัตว์จะจุติจากเทวโลกมาเกิดนั้นพระนางจันทาเทวีทรงสุบินตอนใกล้สว่างว่า มีพระอาทิตย์เปล่งรัศมีแผ่ไปทั่วทิศแล้วเวียนรอบเขาสิเนรุสามรอบแล้วตกต้องทรงนาง ซึ่งทำนายได้ว่าพระนางจันทาเทวีจะได้พระราชโอรสมีพระรูปโฉมงดงาม มเหสีฝ่ายซ้ายทรงสุบินว่าพระอินทร์เสด็จมาประทานดอกจำปาทองให้แล้วเสด็จกลับไป ทำนายว่าพระนางจะได้พระราชธิดาทรงพระสิริโฉมงดงาม ตั้งแต่นั้นมาพระนางจึงมีพระนามว่าสุวรรณจัมปากเทวี

พระเจ้าพรหมทัตทรงโสมนัสมาก โปรดฯให้สร้างเครื่องราชเบญจกฐกัณฑ์ไว้สำหรับทำพิธีราชาภิเษกพระราชบุตรเพื่อสืบวงศ์สกุลเมื่อมีพระชันษาอันสมควร ทำให้นางสุวรรณจัมปากเทวีคิดริษยานางจันทาเทวี จึงคิดอุบายให้พระเจ้าพรหมทัตขับไล่นางจันทาเทวี โดยติดสินบนปาลกเสนาบดีให้ช่วยเหลือ หากทำสำเร็จจะแต่งตั้งให้เป็นมหาเสนาบดี ปาลกเสนาบดีจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าพรหมทัตเพื่อทูลยุยงใส่ร้ายนางจันทาเทวีว่ามีใจไม่ซื่อตรงต่อพระองค์ไม่ควรให้อยู่ในวังต่อไป จากนั้นนางสุวรรณจัมปากเทวีได้ทูลยุยงเสริมอีก ทำให้พระเจ้าพรหมทัตทรงกริ้วมากรับสั่งให้ขับไล่นางจันทาเทวีออกจากวังโดยมิได้สอบสวนเรื่องราวก่อน

นางจันทาเทวีไปอาศัยอยู่กับตายายจนกระทั่งทรงครรภ์ได้หกเดือน พระโพธิสัตว์ทรงเห็นว่านางจันทาเทวีมีความทุกข์ยากลำบากมาก จึงทรงทำสังจาธิษฐานแปลงกายตนเป็นสังข์ทอง เพื่อไม่ให้นางจันทาเทวีต้องลำบากในการเลี้ยงดูพระองค์ จนกระทั่งครบสิบเดือนนางจันทาเทวีจึงทรงคลอดสังข์ทอง

วันหนึ่งขณะที่พระนางจันทาเทวีเสด็จสู่ป่า พระสุวรรณสังข์เสด็จออกจากหอยสังข์มาช่วยพระมารดาปัดกวาดเรือนและที่นอน จากนั้นทรงเข้าไปอยู่ในหอยสังข์ตามเดิม เมื่อพระนางจันทาเทวีเสด็จกลับจากป่า ทอดพระเนตรเห็นเรือนสะอาดจึงคิดจะพิสูจน์ โดยทรงทำที่เหมือนจะเสด็จสู่ป่าตามปกติแต่ทรงกลับมาซ่อนองค์ไว้ ฝ่ายพระสุวรรณสังข์เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็นมารดาไปแล้ว จึงเสด็จออกมาจากหอยสังข์เพื่อช่วยปัดกวาดเรือนตามปกติ พระนางจันทาเทวีทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็

ทรงดีพระทัย เข้าไปกอดจุมพิตพระราชโอรส และทรงทูปหอยสังข์จนแตกเอาเปลือกหอยไปเผาไฟ พระนางจันทาทวีทรงเลี้ยงพระสุวรรณสังข์ตั้งแต่นั้นมา จนกระทั่งชาวเมืองเห็นพระสุวรรณสังข์ รูปงามหาใครเปรียบไม่ได้ ต่างพากันสรรเสริญยกย่องจนกิตติศัพท์นั้นเลื่องลือไปถึงพระเจ้าพรหมทัต จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ออกไปรับพระราชโอรสและพระนางจันทาทวีกลับมาอยู่ในวัง

พระเจ้าพรหมทัตโปรดพระราชโอรสมาก นางสุวรรณจัมปากทวีเมื่อทราบข่าวพระโพิสสัตว์เกิด ในหอยสังข์ จึงรีบเข้าเฝ้ากราบทูลว่านางจันทาทวีเป็นหญิงกาลกิณีคลอดลูกเป็นหอยสังข์ ฝ่ายปาลก เสนาบดีก็ทูลซ้ำ พระเจ้าพรหมทัตจึงทรงมีรับสั่งให้นำนางจันทาทวีและพระสุวรรณสังข์ใส่แพลอย น้ำไป ขณะนั้นก็เกิดแผ่นดินไหว ฝนตกฟ้าคะนองไปทั่ว มีลมพายุใหญ่พัด ทำให้แพแตก นางจันทาทวีคิดว่าไม่ได้ท่อนหนึ่ง เกาะลอยไปจนถึงเมืองมัททราชและได้ทำงานเป็นแม่ครัวอยู่ในเรือนของ ธณูชัยเศรษฐี

ฝ่ายพระสุวรรณสังข์ ด้วยเดชบุญของพระโพิสสัตว์ทำให้พระยานาคขึ้นจากนาคพิภพมา เนมิตเรือทอง แล้วอุ้มพระสุวรรณสังข์ขึ้นนั่งบนเรือแล้วปล่อยให้ลอยน้ำไป จนกระทั่งถึงเกาะ แห่งหนึ่ง พระสุวรรณสังข์พบฤาษีตนหนึ่งจึงเข้าไปถามทาง ฤาษีแนะนำว่าหากจะไปเมืองพาราณสี จะต้องเดินทางไปทางเรือก่อน ซึ่งทางที่จะไปนั้นเป็นที่อยู่ของพวกยักษ์

ครั้งไปถึงเมืองยักษ์พระสุวรรณสังข์ได้พบกับพญายักษ์นิมาย นางยักษ์รับเลี้ยงพระสังข์เป็น บุตรบุญธรรม และสั่งห้ามพระสุวรรณสังข์ออกนอกปราสาท และไม่ให้ขึ้นไปเล่นบนปราสาทชั้นบนเป็น อันขาด แล้วนางยักษ์ก็ไปป้าหาอาหาร พระสุวรรณสังข์ทรงแปลกพระทัยว่าทำไมนางยักษ์จึงสั่งไม่ ให้พระองค์เสด็จไปยังที่ต่างๆ จึงเสด็จไปที่สวนเห็นกระดุกกองอยู่เกลื่อนกลาด ที่ปราสาทชั้นบนทรง พบบ่อเงินบ่อทอง เกือกทอง เกราะรูปเงาะป่า และพระขรรค์ด้ามแก้ว จึงลองสวมเกราะรูปเงาะป่า สวมเกือกทอง เหน็บพระขรรค์แก้ว ก็สามารถเหาะได้จึงเที่ยวเหาะเล่นในปราสาท เมื่อกลับออกมาได้ ถอดเครื่องประดับออกเก็บไว้อย่างเดิมแล้วเวลานี้ก็อยู่จุ่มลงในบ่อทอง นีวก้อยก็เป็นสีทองทรงขัดเท่า ไดก็ไม่ออก จึงทรงเอาผ้าขี้ริ้วพันปิดไว้ เมื่อนางยักษ์กลับมาเห็นผ้าที่พันนี้ พระสุวรรณสังข์ทรงแก้ข้อ สงสัยของนางว่าทรงโดนมีดบาด นางยักษ์แก้ผ้าพันนี้ออกดูเห็นเป็นนิ้วสีทองจึงถ่มน้ำลายรดนิ้วสี ทองก็หายไป

ตั้งแต่นั้นมานางยักษ์เฝ้าดูแลพระสุวรรณสังข์ไม่ห่างจนร่างกายซูบผอมเพราะไม่ได้ออกไปหา อาหาร กระทั่งวันหนึ่งทนไม่ได้จึงออกไปป้าหาสัตว์กินตามเคย พระสุวรรณสังข์จึงทรงขึ้นไปปราสาท

ชั้นบนลงไปชุบตัวในบ่อทอง สวมเกราะรูปเงาะป่า เหน็บพระขรรค์ด้ามแก้ว สวมเกือกทองแล้วทรงเหาะหนีไปพักอยู่ในศาลาหลังหนึ่งข้างฝั่งแม่น้ำเมืองตักศิลา

ครั้นเวลาเย็นนางยักษ์กลับมาพบว่า พระสุวรรณสังข์หายไประหว่างที่เกราะรูปเงาะป่า เกือกทอง และพระขรรค์แก้ว ก็รู้ว่าพระสุวรรณสังข์หนีไปแล้วจึงออกติดตามจนพบพระสุวรรณสังข์ นางยักษ์ไม่สามารถเหาะข้ามแม่น้ำไปหาพระสุวรรณสังข์ได้เพราะสิ้นสุดเขตแดนของยักษ์ นางจึงร้องเรียกพระสุวรรณสังข์ให้กลับมาหาตนแต่พระสังข์ไม่ยอมกลับมา นางจึงบอกให้พระสุวรรณสังข์เรียนมนต์สำหรับเรียกเนื้อเรียกปลา พระสุวรรณสังข์ทรงเรียนแล้วจึงลानางยักษ์เหาะต่อไป นางยักษ์เสียใจมากจนขาดใจตายและได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระสุวรรณสังข์ทอดพระเนตรเห็นนางยักษ์ตายก็กลับมาเผาศพ ทำประทักษิณสามรอบแล้วทรงเหาะต่อไปจนถึงเมืองพาราณสีไปอาศัยอยู่กับนายตาบคนหนึ่งช่วยเลี้ยงโค และเล่นกับเด็กๆ

พระเจ้ากรุงพาราณสีมีพระราชธิดาเจ็ดองค์ องค์ที่เจ็ดชื่อนางคันทา ยังไม่มีสามี แต่พี่ๆ ทั้งหมดมีสามีแล้ว พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงคิดจะหาสามีให้ โดยจะให้นางคันทาทรงเลือกสามีเอง จึงทรงประกาศให้บรรดาลูกท้าวพระยาในราชอาณาจักรมาประชุมกัน แต่นางคันทาไม่พอใจใคร พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงกริ้วมาก เมื่อทรงทราบว่าในเมืองมีเจ้าเงาะป่ารูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ จึงมีรับสั่งให้ตามตัวมาเข้าเฝ้าแล้วป่าวร้องให้ชาวเมืองและลูกหลานท้าวพระยาทั้งปวงมาประชุมให้นางคันทาเลี้ยงพวงมาลัยเลือกคู่

คืนก่อนวันเลือกคู่นางคันทาทรงสุบินว่า มีเทพบุตรนำผลไม้ทิพย์ที่มีกลิ่นหอมแปลกๆ มาให้เมื่อผ่าออกมากลายเป็นแก้วเจ็ดประการ นางจึงเอาแก้วนั้นมาประดับกาย ทำนายได้ว่านางจะได้พระสวามีที่มีความรอบรู้ศิลปศาสตร์หาผู้ใดเสมอไม่ได้ ฝ่ายพระสุวรรณสังข์ทรงสุบินเช่นกันว่าได้ลงไปอาบน้ำในสระอินดาต

ในวันเลือกคู่นางคันทาทรงทอดพระเนตรเห็นเงาะป่าทางหน้าต่าง และทรงเกิดเสน่หาเจ้าเงาะ ฝ่ายพระสุวรรณสังข์ทรงเห็นนางคันทาและทรงเกิดความรักใคร่ ทั้งนี้เนื่องจากในอดีตชาติทั้งสองเคยทำบุญร่วมกันมา นางคันทาเลือกคู่โดยการเลี้ยงพวงมาลัยไปในอากาศ พวงมาลัยนั้นลอยไปทำประทักษิณปราสาทสามรอบ แล้วสวมลงที่มือขวาของเงาะป่า พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรเห็นดังนั้นจึงยกนางคันทาให้ และให้ทำพิธีสมรสนักราชภิเษก แต่พระสุวรรณสังข์ไม่ยอมสมรสน้ำ เนื่องจากทรงกลัวว่าทุกคนจะเห็นรูปทองของพระองค์ พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงกริ้วมากที่พระสุวรรณสังข์ขัดคำสั่ง จึงทรงขับไล่พระสุวรรณสังข์และนางคันทาออกไปอยู่นอกเมือง

เขยใหญ่ทั้งหกคนเห็นนางคันธาได้สามีรูปร่างอัปลักษณ์ จึงทูลยุยงพระเจ้ากรุงพาราณสีว่า เเงาะป่าเป็นกาลกิณีจะทำบ้านเมืองพินาศ พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงเห็นชอบด้วยจึงมีรับสั่งให้ขับไล่ทั้งสองคนออกไปอยู่ที่ไกลกว่าเดิม พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงอายุที่มีเขยอย่างเงาะป่าจึงคิดหาทางกำจัด จึงทรงมีรับสั่งให้เขยทั้งเจ็ดไปหาเนื้อมาให้พระองค์คนละตัว หากใครหาไม่ได้จะฆ่า เขยทั้งหกพร้อมด้วยบริวารเข้าป่าหาเนื้อตั้งแต่เช้าจนค่ำก็ไม่พบ ส่วนพระสุวรรณสังข์ก็เสด็จสูป่าไปหาเนื้อ โดยสวมเกือกทองเหน็บพระขรรค์แก้ว แล้วสวมเกราะรูปเงาะป่าเหาะไป เมื่อเสด็จถึงป่าจึงถอดเกราะรูปเงาะออกประทับบนแผ่นศิลาแล้วร่ายมนต์เรียกเนื้อทั้งหลายมารวมกันตรงหน้า จากนั้นทรงอธิษฐานว่า หากเนื้อตัวใดยังไม่ถึงคราวตายขอให้หนีไป ส่วนเนื้อตัวใดที่ถึงคราวตายก็ขอให้ตายลงเฉพาะหน้า

เขยทั้งหกหาเนื้อทั่วป่า จนกระทั่งมาพบพระสุวรรณสังข์ต่างเข้าใจว่าเป็นเทวดาจึงเข้าไปขอเนื้อ พระสุวรรณสังข์ขอตัดใบหูแลกเปลี่ยน เขยทั้งหกจึงยอมตัดใบหูของตนให้พระสุวรรณสังข์เพื่อแลกกับเนื้อ แล้วรีบนำกลับไปเฝ้าพระเจ้ากรุงพาราณสีโดยทูลว่าพระอินทร์ประทานเนื้อให้คนละตัว ฝ่ายพระสุวรรณสังข์เมื่อหกเขยกลับไปแล้วก็ทรงสวมรูปเงาะป่าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงพาราณสีบ้าง โดยจับเนื้อเป็นมาถวาย พระเจ้ากรุงพาราณสีไม่รู้จะทรงทำเช่นใด จึงทรงออกอุบายให้เขยทั้งเจ็ดคนไปหาสุกรมมาถวายคนละตัวอีกครั้งหนึ่ง พระสุวรรณสังข์ก็ทำดังคราวก่อน ร่ายมนต์เรียกฝูงสุกรมารวมกัน เมื่อหกเขยมาพบพระองค์ พระสุวรรณสังข์จึงขอนิ้วมือเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน และครั้งสุดท้ายพระเจ้ากรุงพาราณสีมีรับสั่งให้หาปลาถวาย พระสังข์ก็ทำดังคราวก่อน แต่คราวนี้ทรงขอปลายจมูกของหกเขยเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงไม่รู้จะทรงลงโทษพระสุวรรณสังข์อย่างไร

เหตุครั้งนั้นร้อนไปถึงพระอินทร์ เมื่อทรงทราบเรื่องจึงลงมาช่วยเหลือ โดยตั้งปัญหาให้พระเจ้ากรุงพาราณสีแก้สองข้อ ข้อแรก ถามว่า “แสงสว่างอย่างยิ่งได้แก่สิ่งใดในโลกนี้” และข้อสองถามว่า “ความมืดมัวอย่างยิ่งได้แก่สิ่งใดในโลกนี้” พระอินทร์ทรงให้เวลาพระเจ้ากรุงพาราณสี ๗ วัน เพื่อแก้ปัญหา ขณะแก้ปัญหาทั้งสองข้อนี้จะต้องตีสลัดด้วย ทั้งนี้สามารถหาคนทำหน้าที่นี้แทนได้ แต่เมื่อครบเจ็ดวันยังไม่มีใครสามารถทำได้ พระเจ้ากรุงพาราณสีหาใครไม่ได้ พระมเหสีจึงทูลให้ตามเงาะป่ามาช่วยเพราะมีฤทธิ์ สามารถหาเนื้อ สุกรม และปลามาได้ พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงดูหมิ่นพระสุวรรณสังข์อยู่ แต่ทรงเกรงพระทัยพระมเหสี จึงมีรับสั่งกับพระสุวรรณสังข์ว่า ถ้ารับแก้ปัญหาและตีสลัดได้ จะยกราชสมบัติให้ พระสุวรรณสังข์รับทรงขอให้พระเจ้ากรุงพาราณสีเรียกชาวเมืองทั้งหมดมาประชุมกันเพื่อเป็นพยาน จากนั้นพระสุวรรณสังข์ก็ถอดรูปเงาะป่าออก สวมเกือกทอง จับพระขรรค์แก้ว แล้วทรงเหาะขึ้นไปแก้ปัญหาธรรมทั้งสองข้อ ได้แก่ “บุคคลใดทำโทษแก่ผู้อื่นที่มีความผิด ทำคน

อื่นให้วิวาทซึ่งกันและกัน และทำปัญญานันตริยกรรม ไม่ฟังธรรมคำสอนของนักปราชญ์กอบปร
ด้วยบาปจิต บุคคลผู้นั้นชื่อว่าทำความมืดในโลกนี้และโลกหน้า" และ "บุคคลใดที่ตั้งอยู่ในศีลห้าศีล
แปดและปริจาคทานแก่ยาจก หมั่นสดับธรรมคำสอนของนักปราชญ์ มีจิตเมตตาปราณีแก่สัตว์ทั่วไป
ตั้งอยู่ในคุณพระรัตนตรัยตลอดถึงมรรคผล บุคคลผู้นั้นชื่อว่าสว่างไพโรจน์ในโลกนี้และโลกหน้า อนึ่ง
บุคคลใดเจริญจตุพรหมวิหารได้เป็นนิตย์ มิได้ปลงชีวิตสัตว์ให้ตกไป บุคคลผู้นั้นชื่อว่าสว่างไพโรจน์ใน
โลกนี้และโลกหน้า" เมื่อพระสุวรรณสังข์แก้ปัญหารวมจบในแต่ละข้อ พระอินทร์ เทพยดา และมนุษย์
ต่างบูชาด้วยข้าวตอก ดอกไม้ และให้สาธุการ

หลังจากแก้ปัญหารวมทั้งสองข้อแล้ว พระสุวรรณสังข์ทรงเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงพาราณสี ฝ่าย
หกเขยเมื่อเห็นเงาะป่ารูปร่างน่าเกลียดดกกลับกลายเป็นหนุ่มรูปงาม มีบุญญาภิบาลมาก จึงกล่าวหา
พระสุวรรณสังข์ว่าหลอกลวงเพื่อจะเอาราชสมบัติ พระสุวรรณสังข์จึงแสดงใบหู นิ้วมือ และปลาย
จมูกของหกเขยเป็นพยาน ทำให้พระเจ้ากรุงพาราณสีและธิดาทั้งหกทราบทั่ว หกเขยเป็นฝ่ายโกหก
เพราะตอนที่นำเนื้อ สุกร และปลามาถวาย หกเขยอ้างว่าพระอินทร์ประทานให้ หกเขยเกิดความ
ละอายจึงขอมาต่อพระสุวรรณสังข์ พระสุวรรณสังข์จึงทรงให้โอวาทสั่งสอนแก่มหาชนที่ประชุมกันอยู่
ณ ที่นั้น ให้ประพฤติแต่กุศลกรรม ทำทานถือศีล เคารพผู้ใหญ่ที่ควรเคารพเช่น บิดามารดา จะได้ไป
เกิดบนสวรรค์

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงทำพิธีอภิเษกและยกราชสมบัติให้พระสุวรรณสังข์ ต่อมาพระสุวรรณ
สังข์ทรงระลึกถึงพระมารดา จึงทูลลาพระเจ้าพาราณสีออกตามหาจนถึงบ้านของธัญชัยเศรษฐีที่
เมืองมัททราช ฝ่ายธัญชัยเศรษฐีเห็นพระสุวรรณสังข์มีรูปงาม ลักษณะมีชาติตระกูลมาถามหา
พระนางจันทาเทวี จึงบอกให้แม่ครัวซึ่งมีพระนางจันทาเทวีเป็นหัวหน้าจัดหาอาหารมาให้ เมื่อ
พระสุวรรณสังข์เสวยแล้วก็เกิดความสงสัยว่า น่าจะเป็นฝีมือของพระมารดา จึงทรงขอดูตัวแม่ครัว
ครั้งแรกพระสุวรรณสังข์จำพระมารดาไม่ได้ เพราะพลัดพรากกันตั้งแต่พระองค์ยังเล็ก แต่เมื่อทรงสอบ
ถามเรื่องราวในอดีตกัน จึงทราบแน่ชัดว่าเป็นพระมารดา พระสุวรรณสังข์จึงขอรับพระมารดาไปอยู่
ด้วยกันที่เมืองพาราณสี พระเจ้าพาราณสีทรงสถาปนาให้เป็นพระราชชนนีพันปีหลวง

ภายหลังกิตติศัพท์เลื่องลือไปถึงเมืองพรมนครว่า พระสุวรรณสังข์ได้เป็นเจ้าเมืองพาราณสี
ชาวเมืองพาราณสีจึงอพยพครอบครัวไปอาศัยพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทำให้ชาวเมืองพรมนคร
ลดน้อยลง บ้านเมืองก็เสื่อมโทรมไม่รุ่งเรืองดังแต่ก่อน เมื่ออำมาตย์ของพระเจ้าพรมทตผู้หนึ่ง
ออกตรวจตราพรมนครทราบเรื่อง จึงเข้าเฝ้าและกราบทูลพระเจ้าพรมทต ขอให้เสด็จไปรับพระโอรส

ณ เมืองพาราณสีกลับมาเสวยราชสมบัติที่พรหมนคร พระเจ้าพรหมทัตจึงมีรับสั่งให้แต่งทูตไปเชิญ พระสุวรรณสังข์และพระนางจันทาเทวีกลับพรหมนคร

ครั้นพระสุวรรณสังข์และพระนางจันทาเทวีเสด็จกลับมาเมืองพรหมนครแล้ว พระนางจันทาเทวีก็ขอลุยไฟพิสูจน์ตัวเองว่ามีความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีคนเดียว ทรงทำสังจาธิษฐานต่อเทพดาต่างๆ แล้วเสด็จเข้าไปในกองไฟ ปรากฏว่ามีดอกบัวทองผุดขึ้นมารับไว้ ทำให้พระนางไม่ได้รับอันตรายจากเปลวไฟ ฝ่ายนางสุวรรณจัมปากเทวีเห็นดังนั้นเกิดอกุศลเข้าดลใจให้ออยากลุยไฟบ้าง แต่ไฟกลับเผาผลาญนางจนตายไปเกิดในนรกอเวจี

ฝ่ายปาลกเสนาบดีเมื่อเห็นนางจันทาเทวีกับพระสุวรรณสังข์กลับมา ก็กลัวความผิด จึงหนีไปเมืองปัญจาลฑุลยุงพระเจ้าปัญจาลราชว่า พระสุวรรณสังข์ทรงจัดเตรียมกองทัพเพื่อยกมาตีเมืองปัญจาล พระเจ้าปัญจาลราชไม่ทรงทราบความจริงก็ทรงกริ้วมาก จึงมีรับสั่งให้จัดทัพมาตีเมืองพรหมนคร มีปาลกเสนาบดีเป็นผู้คุมทัพหน้า ส่วนแม่ทัพใหญ่ให้อำมาตย์แห่งปัญจาลราชเป็นกองทัพ ทัพของปัญจาลราชมีมากมายเข้าล้อมเมืองพรหมนครไว้ถึงเจ็ดชั้น เมื่อพระสุวรรณสังข์ทรงทราบข่าวก็ตกพระทัยจึงระลึกถึงนางยักษิณี ครั้นทรงทราบว่าจะไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกจึงใส่เกือกทองเหาะไปขอให้นางช่วย นางเทพธิดาจึงให้พระขรรค์ทิพย์ชื่อสิริชัยมา โดยให้เหาะขึ้นไปในอากาศแล้วแกว่งพระขรรค์แกว่งบนศีรษะ พวกข้าศึกจะตกใจกลัวยอมแพ้เอง พระสุวรรณสังข์ทรงทำตาม ทัพเมืองปัญจาลราชตกใจในรัศมีของพระขรรค์แก้วจึงขอยอมแพ้ ด้วยอำนาจของพระขรรค์แก้วทำให้ปาลกเสนาบดีพลัดตกจากคอช้าง ถูกธรณีสูบไปอยู่ในนรกอเวจีตามผลกรรมที่ทำไว้

พระสุวรรณสังข์ตรัสให้โอวาทแก่กองทัพของปัญจาลราชให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรม เมื่อพระเจ้าปัญจาลราชเมื่อทรงทราบเรื่องทั้งหมดจึงให้จัดเครื่องบรรณาการไปถวาย พระสุวรรณสังข์ครองราชสมบัติโดยธรรมจนสิ้นพระชนม์และไปเกิดในเทวสถาน ส่วนพระเจ้าพรหมทัต พระนางจันทาเทวี และราชกุมารซึ่งประกอบในกุศลกรรม เมื่อสิ้นอายุได้ไปเกิดในเทวโลก

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมเทศานี้ เพื่อให้ภิกษุรู้แจ้งในกรรมที่พระองค์ทรงทำไว้ในชาติก่อน จึงตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายทราบว่า สาเหตุที่ทำให้พระองค์ได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส เมื่อครั้งเกิดเป็นพระสุวรรณสังข์แล้วถูกจับลอยแพเป็นเพราะอกุศลกรรมที่พระองค์เคยทำไว้ในชาติก่อนดังปรากฏต่อไปนี้

ในอดีตพระตถาคตเกิดเป็นชายยากจนไม่มีญาติมิตร วันหนึ่งไปอาบน้ำที่ทำน้ำเห็นรูปจึงเอามือล้วงลงไปจับปูขึ้นมา แล้วเอาดินเหนียวก้อนหนึ่งทำเป็นโพง จับปูนั้นใส่ในอุโมงค์วางไว้บนแพปล่อยให้ลอยน้ำไป แต่ปูนั้นไม่ตาย แพลอยไปติดริมฝั่งมหาสมุทร อุโมงค์ดินเมื่อถูกน้ำเปียกก็ละลายปูตัวนั้นจึงไต่ขึ้นฝั่งได้ ด้วยผลกรรมอันนั้นพระองค์จึงปรากฏอยู่ในหอยสังข์ และการที่พระเจ้าพรหมทัตเชื้อค่านางสุวรรณจัมปากเทวีและปาลกเสนาบดี จับพระตถาคตใส่แพลอยไปในมหาสมุทรโดยยังไม่ตาย เป็นผลกรรมเพราะพระองค์จับปูใส่แพลอยน้ำซึ่งปูนั้นยังไม่ตาย การที่พระองค์ยืนอยู่ในรูปหอยสังข์และรูปงาเป็นเพราะกรรมที่ได้จับปูใส่ไว้ในอุโมงค์ดิน และการที่เขยทั้งหลายกับพระเจ้าพาราณสีเห็นรูปงาแล้ววิตถียนนั้น ก็เป็นเวรกรรมที่พระองค์ทำไว้ในชาติก่อนเช่นกันคือ ในปางก่อนพระตถาคตเกิดเป็นพระเจ้าพาราณสีมีพระราชประสงค์จะถวายผ้าแก่ภิกษุสงฆ์ ครั้นทรงทราบว่ามีพ่อค้านำผ้าเนื้อดีมาจำหน่ายจึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ไปซื้อผ้ามาจากพ่อค้า โดยกตราคาจากหนึ่งแสนกหาปณะเหลือแค่ราคาเท่ากับทองคำก้อนหนึ่ง แม้พวกพ่อค้าจะขอให้พระองค์ประทานราคาให้เหมาะสมกับผ้า แต่พระองค์กลับกริ้วไม่ทรงยอม ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วจึงได้มาเกิดเป็นพระสุวรรณสังข์ และได้เป็นลูกเขยแห่งพระเจ้าพาราณสี ส่วนพวกพ่อค้านั้นได้มาเกิดเป็นเขยทั้งหลายของพระเจ้าพาราณสีและร่วมกันประทุษร้ายพระสุวรรณสังข์ ทูลยุยงให้พระเจ้าพาราณสีฆ่าพระองค์ ทั้งนี้เป็นเพราะบาปกรรมที่พระองค์ได้ทรงข่มเหงพวกพ่อค้าโดยซื้อผ้าในราคาที่ไม่เป็นธรรม

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมเทศานี้แล้ว จึงประชุมชาดกดังนี้ พระยานาคกลับชาติมาเป็นองคคูลิมาลเถระ พระดาบสกลับชาติมาเป็นพระสารีบุตร นางยักษ์กลับชาติมาเป็นนางอุบลวรรณมาเถรี พระอินทร์กลับชาติมาเป็นพระอนุรุธมหาเสนาบดี ผู้ไปเชิญเสด็จพระนางจันทาเทวีและพระสุวรรณสังข์ให้กลับมายังพรหมนครกลับชาติมาเป็นพระโมคคัลลานะ ธัญชัยเศรษฐีกลับชาติมาเป็นพระสีวลี นางสุวรรณจัมปากเทวีกลับชาติมาเป็นนางจิญจมาณวิกา ปาลกเสนาบดีกลับชาติมาเป็นพระเทวทัต พระเจ้าพรหมทัตกลับชาติมาเป็นพระสุทโธทนะพุทธบิดา พระนางจันทาเทวีกลับชาติมาเป็นนางสิริมหามายาพุทธมารดา พระนางคันธาเทวีกลับชาติมาเป็นพระนางยโสธราพิมพาเทวี บริษัทซึ่งสวามีภักดีต่อพระโพธิสัตว์กลับชาติมาเป็นพุทธบริษัท และพระสุวรรณสังข์กลับชาติมาเป็นพระตถาคต

๒. บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องสังข์ทอง ละครนอกเป็นการแสดงที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีลักษณะสำคัญคือ มุ่งให้ความสนุกสนานแก่ผู้ชมด้วยการสอดแทรกบทตลกขบขันของตัวละคร

และดำเนินเรื่องรวดเร็ว ไม่เน้นศิลปะบรรยายอย่างประณีตงดงามเช่นบทละครใน สันนิษฐานว่าเดิมบทละครนอกเป็นละครของชาวบ้าน ดังนั้นถึงแม้ว่าตัวละครจะเป็นกษัตริย์ แต่ก็มีกิริยาวาจาและคำพูดต่าง ๆ เหมือนชาวบ้านทั่วไป บทละครครั้งกรุงเก่าที่หอพระสมุดจัดพิมพ์มี ๒ เรื่อง ได้แก่ นางมโนราห์ และสังข์ทอง เรื่องสังข์ทองมีเนื้อหาสมบูรณ์เพียงตอนเดียว คือตอนพระสังข์ตีคิลี

เนื้อเรื่องบทละครครั้งกรุงเก่าตอนพระสังข์ตีคิลี

เมื่อหกเขยไม่สามารถตีคิลีชนะพระอินทร์ได้ ทำวสามนต์จึงทรงนึกถึงเจ้าเงาะ และเห็นด้วยกับนางสุมนทามเหสีว่า เจ้าเงาะน่าจะมีฤทธิ์เพราะสามารถหาเนื้อหาปลาได้มากกว่าหกเขย ดังนั้นทำวสามนต์จึงทรงขอให้นางสุมนทารับไปตามเจ้าเงาะมาช่วย

เมื่อนางรจนาทอดพระเนตรเห็นนางสุมนทาเสด็จมาหาถึงกระท่อมปลายนา จึงออกมาต้อนรับ นางสุมนทาเล่าให้ฟังว่า พระอินทร์มาทำตีคิลี หกเขยออกไปสู้แล้วแต่สู้ไม่ได้ ทำวสามนต์จึงมีพระราชประสงค์ให้เจ้าเงาะไปช่วยตีคิลีเพื่อรักษาเมือง นางรจนาได้ยื่นคำร้องขอจากพระมารดาที่เศร้าใจ นางจึงอ้อนวอนให้พระสุวรรณสังข์ถอดรูปเงาะและไปช่วยตีคิลี พระสุวรรณสังข์ไม่ยอมไปช่วย เพราะแม้แต่หกเขยยังไม่สามารถตีคิลีชนะพระอินทร์ได้ แล้วตนเป็นเพียงเงาะปารูปชั่วตัวดำซึ่งทำวสามนต์ซึ่งซังพยายามจะฆ่าให้ตาย จะไปช่วยเหลือกู่บ้านเมืองได้อย่างไร แต่ในที่สุดก็ทรงช่วย เพราะสงสารนางรจนากลัวว่าจะเสียใจตาย

พระสุวรรณสังข์ทรงยอมตีคิลีกับพระอินทร์ แต่ทรงต้องการเครื่องทรงดี ๆ นางสุมนทาจึงรับสั่งว่าจะจัดหาให้ โดยสั่งให้สาวใช้รีบกลับไปทูลทำวสามนต์ ทำวสามนต์ทรงจัดเครื่องทรงของตนไปให้เจ้าเงาะด้วยความเสียดาย แต่พระสุวรรณสังข์ก็ไม่ทรงยินดี แม้ว่าทำวสามนต์จะนำเครื่องทรงชุดใหม่มาเปลี่ยนให้ด้วยพระองค์เองก็ตาม พระอินทร์จึงทรงมีรับสั่งให้พระวิษณุกรรมนำเครื่องทรงลงมาถวายพระสุวรรณสังข์สำหรับใส่ตีคิลี พระสุวรรณสังข์เมื่อเห็นเครื่องทรงของพระอินทร์ก็ทรงเศร้าใจ คิดถึงนางจันทร์เทวี ด้วยเหตุที่สวมรูปเงาะไว้ก็เพื่อออกตามหาพระมารดา พระสุวรรณสังข์ทรงถอดรูปเงาะออกฝากนางรจนาให้ช่วยเก็บรักษาไว้ นางสุมนทาและทำวสามนต์ทรงตกตะลึง เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็นรูปทองของพระสุวรรณสังข์

พระสุวรรณสังข์ทูลขอม้าทรงที่มีสีชาวดังล่ำลือ ท้าวสามนตรีรับสั่งให้เสนาหามาให้ หลังจากได้ม้าขาวมาแล้ว พระสุวรรณสังข์ทรงชวนนางรจนาเสด็จขึ้นม้าทรง ระหว่างทางชาวเมืองต่างพากันชื่นชมพระบารมี

เมื่อจะเริ่มตีคณิศ พระสุวรรณสังข์ทรงชักม้าเข้าหาพระอินทร์ที่กำลังทรงม้าถือลูกคณิศทองอยู่ พระสุวรรณสังข์ไม่มีลูกคณิศก็ทรงนึกถึงท้าวเนาคาขึ้นมา ด้วยเคยรับสั่งไว้ว่าหากพระสุวรรณสังข์มีความทุกข์ให้นึกถึง

ท้าวเนาคานำลูกคณิศทองมาให้และอวยชัยให้พร เมื่อได้ลูกคณิศทองแล้วพระสุวรรณสังข์และพระอินทร์ทรงชักม้าเข้าตีคณิศกัน ทั้งสองฝ่ายผลัดกันรับและโยนคณิศให้แก่กัน ต่อมาพระอินทร์ทรงแกล้งแพ้พระสุวรรณสังข์ จากนั้นจึงทรงร้องประกาศแก่ท้าวสามนตรีว่า ลูกเขยคนนี้นักควรจะยกราชสมบัติให้ แล้วพระอินทร์และเหล่าเทวดาก็เสด็จจากไป

ท้าวสามนตรีทรงมีรับสั่งให้พนักงานเตรียมงานทำขวัญเพื่อยกราชสมบัติให้แก่พระสุวรรณสังข์ ในวันนั้น เมื่อได้ฤกษ์ท้าวสามนตรีทรงให้เบิกบายศรี เวียนเทียนจากซ้ายไปขวาจนครบ ๗ รอบ จึงดับเทียนแล้วโบกควันให้ เอาจันทน์จุนเจิมเฉลิมโรยอวยชัยให้ มีเสกามโหรีบรรเลง จากนั้นท้าวสามนตรีจึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระสุวรรณสังข์ เมืองอื่นๆ เมื่อได้ทราบข่าวก็มีเครื่องบรรณาการส่งมาให้ทุกปี

ฝ่ายพระอินทร์ทรงระลึกถึงนางจันทรีเทวีและทรงมีพระราชประสงค์จะช่วยเหลือให้หมดทุกข์ พระอินทร์จึงทรงถือตะบองเหล็กเหาะไปปรากฏตัวที่หน้าต่างห้องบรรทมของท้าวยศวิมล แล้วทรงร้องตะโกนปลุกท้าวยศวิมล ทรงกล่าวโทษท้าวยศวิมลว่าเป็นคนเขลา ทุเบา เชื่อคำคนชั่วจนทำให้นางจันทรีเทวีถูกขังไปอยู่ป่า และพระสุวรรณสังข์ถูกถ่วงน้ำทิ้งๆ ที่ไม่มีความผิด ทรงขู่ว่า ให้รีบไปรับพระสุวรรณสังข์และนางจันทรีเทวีกลับมาโดยเร็ว มิฉะนั้นจะตีให้ตาย ท้าวยศวิมลทรงตอบว่า พระองค์ให้ถ่วงน้ำพระสุวรรณสังข์ ๑๕ ปีแล้ว ส่วนนางจันทรีเทวีนั้นก็ไม่ต้องทราบบว่าตอนนี้เป็นอย่างไร พระอินทร์จึงตรัสว่าพระสุวรรณสังข์มีบุญญาธิการ ท้าวเนาคาทรงช่วยไว้ และนางยักษ์พันธุรัตเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรมซึ่งภายหลังนางยักษ์ก็ตายด้วยกรรมของนาง ส่วนพระสุวรรณสังข์ตอนนี้ทรงได้พบคู่ครองและครองเมืองสามนต์ ฝ่ายนางจันทรีเทวียังไม่สิ้นพระชนม์แต่ทรงลำบากมาก ให้รีบไปรับกลับมาให้ได้ ท้าวยศวิมลทรงสำนึกตนว่าผิดจึงขอเวลา ๗ วัน เพื่อออกตามหานางจันทรีเทวีและไปรับพระสังข์

รุ่งเช้าท้าวยศวิมลตรัสเล่าให้เหล่าเสนาอำมาตย์ฟัง และทรงมีรับสั่งให้เสนาไปตามหานางจันทรเทวีให้พบเพื่อเชิญเสด็จกลับวัง พร้อมทั้งทรงมอบทองให้เป็นรางวัลแก่ผู้ที่นางจันทรเทวีไปอาศัยอยู่ด้วย

ฝ่ายนางจันทรเทวีทรงสุบินว่าทรงว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทร กำลังจะจมนก็มีพระอาทิตย์ชักรถมารับนาง แล้วพาข้ามพ้นทะเลหลวง นางกันแสงเพราะคิดว่าจะอยู่ไกลจากลูก จากนั้นทรงตกใจตื่น นางจันทรเทวีทรงวิตกกังวลมากเพราะเกรงว่าจะเป็กลางร้ายเหมือนกับความฝันครั้งก่อน ที่ฝันว่ามียักษ์มาตัดเอาศีรษะนางไป ทำให้นางต้องพ้นจากวังมาอยู่ป่า และพระสังขสิทธิ์สิ้นพระชนม์ ต่อมาเหล่าอำมาตย์เสนาได้พบนางจันทรเทวี จึงเล่าให้ฟังว่า ท้าวยศวิมลให้มารับนางจันทรเทวี แต่นางจันทรเทวีไม่ทรงเชื่อ คิดว่าเป็นอุบายเพื่อจะมალวงนางไปฆ่า เหล่าเสนาจึงเล่าว่า ท้าวยศวิมลทรงทราบความจริงหมดแล้ว นางจันทรเทวีทรงทราบว่พระสังขสิทธิ์ยังไม่สิ้นพระชนม์ก็ยินดียิ่งนักแต่ไม่ทรงยอมเสด็จกลับวัง และขออยู่ในป่าต่อไป

เหล่าเสนาตามนางจันทรเทวีกลับกระท่อม สองตายายเมื่อเห็นเหล่าเสนา ก็ตกใจ กลัวจะมีความผิดที่ให้อาศัยแก่นางจันทรเทวี จึงไปหลบอยู่ใต้ถุนเรือน และเอาพ้อมมาครอบตัว เสนาจึงปลอบตายายว่าอย่ากลัวเพราะไม่ได้มาเอาโทษ แต่เอารางวัลเป็นทองเท่าลูกฟักมาให้เนื่องจากตายายให้ที่อยู่อาศัยแก่นางจันทรเทวี และฝากตายายให้ช่วยดูแลนางจันทรเทวี ในระหว่างที่กลับไปกราบทูลท้าวยศวิมล มหาเสนาจึงสั่งให้สร้างพลับพลาขึ้น เพื่อรับเสด็จท้าวยศวิมล และให้นางจันทรเทวีประทับ แต่นางจันทรเทวีไม่ทรงยินยอม เหล่าเสนาจึงแบ่งคนส่วนหนึ่งคอยเฝ้านางจันทรเทวี อีกส่วนหนึ่งกลับไปกราบทูลต่อท้าวยศวิมลให้ทรงทราบความเป็นอยู่ของนางจันทรเทวีว่า ทรงลำบากยิ่งนัก เมื่อพวกตนเข้าไปทูลเชิญให้เสด็จกลับวังก็ไม่ทรงยินยอม ทรงเกรงว่าจะถูกลวงไปฆ่า ถวายเครื่องทรงให้ก็ไม่ยอมรับ สร้างพลับพลาให้ก็ไม่ประทับ ท้าวยศวิมลจึงจะเสด็จไปอ่อนวอน และรับกลับด้วยตัวเอง แต่หากนางจันทรเทวียังไม่ทรงยกโทษให้ พระองค์จะยอมให้พระอินทร์ฆ่า

เมื่อนางจันทาทรงทราบก็ไม่พอพระทัยจึงทรงเยาะเย้ยท้าวยศวิมล เพื่อให้ทรงละอายว่าเคยขับไล่นางจันทรเทวีไปแล้ว แต่จะเสด็จไปรับกลับมา ทั้งๆ ที่โหรทำนายว่านางจันทรเทวีเป็นกาลิเมืองท้าวยศวิมลจึงว่า เป็นเพราะพระองค์ทรงเชื่อคำยุยงของนางจันทามากเกินไป ท้าวยศวิมลทรงเมืยนต์นางจันทาจนต้องหนักกลับตำหนัก

นางจันทาทรงคิดว่าเสน่ห์ที่ทำไว้เสื่อมแล้ว จึงมีรับสั่งให้สาวใช้ไปตามยายเฒ่าสุเมธามาทำเสน่ห์อีก ยายเฒ่าสุเมธารับปาก แต่ยายเฒ่าสุเมธาไม่รู้ว่วันนั้นฤกษ์ไม่ดี ระหว่างที่นางจันทาทำพิธี

กับยายเฒ่าสุเมธานั้น อำนาจมนต์เสน่ห์ทำให้ท้าวยศวิมลได้เสด็จลงมายังตำหนัก เพื่อจะมาขอโทษนางจันทา ท้าวยศวิมลจึงทรงทราบว่านางจันทาทำเสน่ห์ให้พระองค์หลงใหล จึงมีรับสั่งตามเสนาจับนางจันทาและยายเฒ่าสุเมธามัดไว้ แล้วคุมตัวไปหน้าพระลานเพื่อชำระความ ยายเฒ่าสุเมธาทนไม่ไหวจึงสารภาพว่านางจันทามีรับสั่งให้ทำเสน่ห์ ๒ ครั้ง และมีขุนโหรร่วมมือด้วย ท้าวยศวิมลจึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตเสียทั้ง ๓ คน โดยให้นำตัวไปแก้ประจานเป็นเวลา ๓ วัน แล้วให้เอาข้างแทงให้ตาย

เมื่อนางจันทิพระราชนัดดาของนางจันทาทรงทราบ จึงเข้าเฝ้าท้าวยศวิมลเพื่อทูลขอชีวิตนางจันทา โดยขอให้เปลี่ยนจากโทษประหารเป็นขบไล้ให้พ้นจากวังเหมือนครั้งนางจันทร์เทวี แต่ท้าวยศวิมลไม่ทรงยอม นางจันทิจึงเสด็จไปลานางจันทาที่ลานประหาร นางจันทาทรงสั่งสอนลูกว่าให้ประพฤติตนให้ดีอย่าคิดทำชั่วเช่นนาง หลังจากสั่งประหารนางจันทาและพวกแล้ว ท้าวยศวิมลทรงมีรับสั่งให้รับข้าวของเงินทองและนางกำนัลคืน แล้วเสด็จไปรับนางจันทร์เทวี นางจันทร์เทวีทรงคิดถึงพระสุวรรณสังข์มาก ท้าวยศวิมลจึงพานางจันทร์เทวีเสด็จไปตามพระสังข์ที่เมืองสามนต์ ส่วนสองตายายนั้น ท้าวยศวิมลมีรับสั่งให้ประทานรางวัลให้มากมายทั้งเงินทอง เสื้อผ้าแพรพรรณ ข้าทาสชายหญิง รวมทั้งตั้งให้เป็นนายบ้านป่าชื่อเจ้าขรัวตายาย

เมื่อถึงเมืองสามนต์ท้าวยศวิมลกับนางจันทร์เทวีจึงทรงปลอมตัวเป็นไพร่เข้าไปในเมืองเพียง ๒ คน ส่วนไพร่พลทั้งหมดให้ข่มรออยู่นอกเมือง ฝ่ายพระสุวรรณสังข์เทวดาดลใจให้เสด็จออกเยี่ยมพระนคร

๓. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงนำเค้าโครงเรื่องมาจากบทละครครั้งกรุงเก่า โดยทรงตรวจทานจากบทเดิมหากดีแล้วก็ทรงคงไว้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , ๒๕๔๖ : ๓๔๒) บทละครนอกสำนวนนี้ไพเราะงดงาม เน้นการแสดงอารมณ์ขันด้วยการยั่วล้อชนชั้นสูงในที่นี้คือสถาบันกษัตริย์ เรื่องสังข์ทองสำนวนนี้ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายแบ่งเป็นตอน มีทั้งหมด ๙ ตอน บทพระราชนิพนธ์ละครนอกเรื่องสังข์ทองนี้เป็นสำนวนที่ผู้อ่านรู้จักมากที่สุด

ปวงกต → นางจันทาทะเลสาบ

เนื้อเรื่องบทพระราชนิพนธ์

ใบไม้

ตอนที่ ๑ กำเนิดพระสังข์

ท้าวศวมลไม่มีพระราชโอรสสืบราชสมบัติ ประชาชนจึงพากันเรียกร้องให้พระองค์ทรงมีพระราชโอรส ท้าวศวมลจึงทรงตั้งพิธีบวงสรวงเทวดาขึ้นเพื่อขอบุตร ก่อนเทวดาจะมาจุติในพระครรภ์ของนางจันทเทวีพระมเหสีฝ่ายขวา ท้าวศวมลทรงสุบินว่ามีดวงอาทิตย์และดวงดาวลอยมาตกเฉพาะพระพักตร์ พระองค์ทรงคว้าดวงดาวได้ด้วยพระหัตถ์ซ้าย และคว้าดวงอาทิตย์ด้วยพระหัตถ์ขวาก่อนจะทำหลุดหายไป แต่หลังจากทรงโคกเศรำแล้วจึงได้คืนกลับมา โหรทำนายว่าพระมเหสีฝ่ายขวาจะได้พระราชโอรสที่มีบุญญาธิการมาก แต่จะมีเหตุให้ต้องออกจากพระราชวังไป ภายหลังจึงกลับคืนมา ส่วนพระสนมจะได้พระราชธิดา

ปวงกต

นางจันทาทะเลสาบเรื่องก็มีใจจจาวิชา นางจึงติดสินบนแม่ครัวให้นำทองไปมอบแก่โหรให้ใส่ร้ายนางจันทเทวีและทารกน้อยซึ่งเป็นหอยสังข์ว่าเป็นกาลกิณี จะทำให้บ้านเมืองวิบัติ ท้าวศวมลทรงรักนางจันทเทวีมาก แต่เพื่อบ้านเมืองพระองค์จึงมีรับสั่งให้ขับไล่นางจันทเทวีโดยให้นางจันทาจัดเตรียมเสบียงอาหารให้พร้อม นางจันทาไม่ทำตามแต่กลับให้เสนาหานางจันทเทวีในป่าเสนาบางคนให้ปล่อยนางจันทเทวีในป่า นางจันทเทวีได้พบกับตายาย และทรงอาศัยอยู่กับตายายจนเวลาผ่านไป ๕ ปี เทวดาทรงส่งสารนางจันทเทวีจึงแปลงเป็นไก่ป่ามาจิกกินข้าวที่นางจันทเทวีตากไว้ พระสังข์จึงออกจากหอยสังข์มาไล่ไก่ และช่วยหุงข้าวหาปลา นางจันทเทวีทรงแปลกพระทัย วันรุ่งขึ้นจึงทำที่ไปป่าเช่นเคยแล้วเสด็จย้อนกลับมาเมื่อทรงทราบความจริงจึงทูลหอยสังข์ทิ้ง ตั้งแต่นั้นมาพระสังข์จึงอยู่กับพระมารดาในป่า

ตอนที่ ๒ ถ่วงพระสังข์

ท้าวศวมลทรงอาลัยรักและทรงคิดถึงนางจันทเทวีมาก พระองค์ไม่แต่งตั้งนางจันทาเป็นมเหสีเอก นางจันทาทรงได้ข่าวว่านางจันทเทวีและพระสังข์ยังไม่สิ้นพระชนม์ จึงให้นางจันทเทวีพระราชธิดาไปทูลขอท้าวศวมลให้ยกย่องตนขึ้นเป็นมเหสีเอก ท้าวศวมลทรงกริ้วจึงทรงไล่ตีสางจันทา นางจันทาจึงคบคิดกับยายเฒ่าสุเมธาทำเสน่ห์ให้ท้าวศวมลหลงใหล แล้วทูลยุยงให้จับพระสังข์โอรสนางจันทเทวีไปฆ่า ท้าวศวมลจึงทรงมีรับสั่งให้เสนาไปจับพระสังข์มาฆ่า เมื่อเสนาเห็นพระสังข์ก็รู้ว่า เป็นโอรสของท้าวศวมล จึงหลอกให้พระสังข์ตามเข้าไปในวัง ระหว่างทางจึงลอบปลงพระชนม์

พระสังข์โดยทาบด้วยท่อนจันทน์ ไข่หอก ดาบ และให้ช่างตมมันเหยียบ แต่ไม่สามารถทำอันตรายพระสังข์ได้ ฝ่ายนางจันทเทวีเสด็จกลับจากป่าจึงทรงทราบเรื่องและทรงออกติดตามพระสังข์ เทวดาจึงช่วยย่นระยะทาง ทำวศวิมลมีรับสั่งให้เอาตัวพระสังข์ไปถ่วงน้ำ

ตอนที่ ๓ นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์

พระสังข์ถูกถ่วงน้ำจมนลงไปยังเมืองบาดาล ท้าวภูงศซึ่งเป็นพญานาคมาพบเข้าเกิดความเอ็นดูเห็นว่าลักษณะดี มีบุญญาธิการมาก จึงนำไปเลี้ยงดู ครั้นเห็นว่าพระสังข์เป็นมนุษย์ไม่ควรอยู่ในเมืองบาดาล ท้าวภูงศจึงส่งพระสังข์ใส่สำเภาทอง พร้อมทั้งมีราชสารไปให้นางพันธุรัตซึ่งเป็นยักษ์ฝ่ายเพื่อนสนิทช่วยเลี้ยงดูพระสังข์แทน เมื่อถึงแดนยักษ์พวกยักษ์พยายามจะจับพระสังข์กิน แต่ด้วยบุญญาธิการของพระสังข์พวกยักษ์จึงไม่สามารถทำอะไรได้ พวกยักษ์จึงนำราชสารของท้าวภูงศให้นางยักษ์พันธุรัตอ่าน นางพันธุรัตดีใจที่จะได้พระสังข์มาเป็นบุตรบุญธรรมของตน สั่งให้จัดงานสมโภชรับขวัญพระสังข์ และไม่สนใจคำห้ามปรามของใครว่า จะมีอันตรายถึงชีวิตถ้าหากเลี้ยงพระสังข์ไว้

พระสังข์อยู่กับนางพันธุรัตจนอายุได้ ๑๕ ปี นางพันธุรัตอยากไปเที่ยวป่า นางจึงสั่งห้ามไม่ให้พระสังข์ไปที่บ่อช้ำขาวและบ่อที่หวนอน พระสังข์ทรงสงสัยนางพันธุรัตว่าเมื่อนางบอกว่าจะไปป่าคนเดียวแต่ไปเจ็ดวัน เมื่อนางบอกว่าจะไปเจ็ดวันแต่ไปเพียงวันเดียว พระสังข์จึงหลบทรงที่เลี้ยงไปที่บ่อน้ำและที่หวนอน ทรงพบโครงกระดูกมนุษย์และสัตว์ บ่อทอง รูปเงาะ ก๊ือกแก้ว และไม้เท้าทอง พระสังข์ลองเอานิ้วจุ่มลงไปบ่อเงินบ่อทอง สีทองติดนิ้วมา ลบเท่าใดก็ไม่ออก พระสังข์กลัวนางพันธุรัตจะเห็นจึงเอาผ้าพันไว้ แล้วลองสวมรูปเงาะใส่ก๊ือกแก้ว ถือไม้เท้าทองก็ปรากฏว่าเหาะได้ พระสังข์จึงทรงคิดหนีนางพันธุรัตไปหานางจันทเทวี เมื่อนางพันธุรัตกลับมาจากป่าเห็นนิ้วของพระสังข์พันผ้าไว้เกิดความสงสัยจึงถามพระสังข์ พระสังข์แสร้งทำมารยาว่ามีบาดนิ้วไม่ยอมให้ดู

ตอนที่ ๔ พระสังข์หนีนางพันธุรัต

ตั้งแต่สามีของนางพันธุรัตตายด้วยใช้ทรพิษนางก็อยู่เป็นยักษ์ฝ่ายเรื่อยมา แต่เมื่อนางได้พระสังข์มาเลี้ยงเป็นลูกก็เกิดความรัก จนสนิทถึงสามีของตนที่ตายไปแล้ว คราวนี้นางพันธุรัตจะไปเที่ยวป่า นางได้รำลาพระสังข์และกำชับสาวใช้ให้ดูแลพระสังข์เหมือนเคย เมื่อนางพันธุรัตไปแล้ว พระสังข์คิดถึงนางจันทเทวี เวลาดีก็ลอบลงไปซุกตัวในบ่อทองแล้วสวมรูปเงาะ ใส่ก๊ือกแก้ว ถือไม้

เท้าเหาะหนีไปหยุดพักเหนื่อยที่เขาหลวง เมื่อนางพันธุรัตกลับมาพบว่า พระสังข์หนีไปพร้อมของวิเศษ จึงออกติดตามไปทันที่เขาหลวง พระสังข์เห็นจวนตัวหนีไม่ทันจึงถอดรูปเงาะออกซ่อนไว้แล้วแปลงมตัวเป็นรุกขเทวดาประจำต้นไทรหลอกเหล่าเสนายักษ์ แล้วตั้งจิตอธิษฐานขอให้คุณมารดาช่วยทำให้นางพันธุรัตไม่สามารถขึ้นไปบนเขาได้ นางพันธุรัตพยายามอ้อนวอนเรียกให้พระสังข์ลงมาหาจนอ่อนใจก็ไม่สำเร็จ เมื่อรู้แน่ชัดว่าต้องสูญเสียพระสังข์ไปนางพันธุรัตเศร้าโศกเสียใจจนอกแตกตาย แต่ด้วยความรักพระสังข์ ก่อนตายได้เขียนมหาจินดามนต์ไว้ให้ พระสังข์เห็นนางพันธุรัตสิ้นใจก็รับลงมากราบลาและสั่งให้พวกยักษ์เชิญศพนางกลับเพื่อเตรียมเผา พระสังข์เรียนมนต์ของนางพันธุรัตจนขึ้นใจแล้วก็สวมรูปเงาะเหาะไปจนถึงเมืองสามนตจึงแวะหยุดพักอยู่ที่ปลายนา ฝ่ายพวกเด็กชาวบ้านลูกหลานนายโคบาล เมื่อเห็นพระสังข์ในรูปเงาะก็ชวนกันเล่นและแบ่งข้าวให้กิน

ตอนที่ ๕ ท้าวสามนต์ให้นางทั้งเจ็ดเลือกคู่

ท้าวสามนต์แห่งเมืองสามนต์ มีมเหสีชื่อนางมณฑา มีพระธิดา ๗ องค์ องค์สุดท้ายชื่อนางรจนามีพระสิริโฉมงดงามมาก ทั้งหมดยังไม่มีคู่ครอง ท้าวสามนต์จึงสั่งให้ทหารป่าวร้องหากษัตริย์จากร้อยเอ็ดหัวเมือง ที่มีรูปงามมีพระชนมายุ ๓๐ พรรษา และยังไม่มียุติมาชุมนุมกันภายใน ๑๕ วัน เพื่อให้พระราชธิดาเลือกคู่ ราชธิดาทั้งหกเสียดวงมาลัยเลือกคู่ได้ เหลือแต่นางรจนางค์เดียวที่ไม่พอพระทัยชายใด ท้าวสามนต์ปรารถนาจะให้นางรจนามีคู่ครองในคราวเดียวกันจึงทรงมีรับสั่งให้ป่าวประกาศ ให้ชายหนุ่มในเมืองทุกคนไม่ว่าจะแก่หรือหนุ่ม จะรวยหรือจน ให้มาชุมนุมกันที่หน้าท้องพระโรง เพื่อให้นางรจนาเลือกคู่อีกครั้ง แต่นางรจนาก็ยังไม่ยอมเลือกชายใดเป็นคู่ครอง

ตอนที่ ๖ พระสังข์ได้นางรจนา

นางรจนาไม่ยอมเลือกชายใดเป็นคู่ครอง ท้าวสามนต์หมดปัญญา ครั้นทราบว่าเป็นเมืองยังเหลือเงาะปาอยู่อีกคน จึงรับสั่งเสนาด้วยความประหลาดว่า ให้ตามตัวเงาะปามาในวังเพื่อให้นางรจนาเลือก เมื่อเจ้าเงาะเห็นนางรจนามีรูปร่างงดงามจึงตั้งจิตอธิษฐานว่า ถ้าเป็นคู่ครองกันขอให้นางเห็นรูปทองที่อยู่ชั้นใน เทวดาดลใจให้นางรจนาเห็นรูปทองเจ้าเงาะ นางจึงเสียดวงมาลัยให้ ท้าวสามนต์ทรงเสียดวงพระทัยจนเป็นลม เมื่อทรงได้พระสติก็ทรงกริ้วมากจะทรงเอาไม้ตีนางรจนา และรับสั่งให้ขับไล่ นางรจนากับเจ้าเงาะไปอยู่กระท่อมปลายนา ที่สาวทั้ง ๖ คน เยาะเย้ยนางรจนาว่าได้สามีเป็นเงาะ นางรจนาเสียใจมากและบอกกับนางมณฑาว่าเป็นเพราะกรรมแต่ปางก่อน เมื่อมาอยู่

กับเจ้าเงาะที่กระท่อมปลายนาพระสังข์ถือรูปเงาะออก แล้วทรงบอกกับนางรจนาว่าตนคือพระสังข์ พร้อมทั้งเล่าเรื่องราวทั้งหมดให้นางฟัง

พระสังข์ใช้ชีวิตอยู่กับนางรจนาที่กระท่อมปลายนาอย่างมีความสุข กลางวันก็สวมรูปเงาะไว้ หลอกตาคน ตกกลางคืนจึงถือรูปเงาะออก นางรจนาไม่ชอบรูปเงาะจึงแอบลักไปทำลายเสียแต่ไม่สำเร็จ พระสังข์จับได้จึงไม่ยอมถอดรูปเงาะอีก

ตอนที่ ๗ ท้าวสามนต์ให้ลูกเขยหาปลาหาเนื้อ

ท้าวสามนต์กริ้วนางรจนามากที่เลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง พยายามคิดหาวิธีที่จะฆ่าเจ้าเงาะ จึงให้เขยทั้งเจ็ดไปหาปลามาคนละ ๑๐๐ ตัว เพื่อทำพิธีบวงสรวงเทวดา หากใครหาได้น้อยจะฆ่าเสีย เสนาจึงไปทูลนางรจนาให้เจ้าเงาะไปหาปลา นางรจนาตกใจกลัวร้องไห้ เจ้าเงาะจึงปลอบนางว่าไม่ต้องกลัว พอรุ่งเช้าพระสังข์จึงเหาะไปยังริมฝั่งน้ำ ถอดรูปเงาะซ่อนไว้แล้วอ่านมหาจินตามนต์ เรียกฝูงปลามารวมกันอยู่ในบริเวณนั้น ทำให้หกเขยและบริวารหาปลาไม่ได้เลย เมื่อมาถึงบริเวณนั้นก็เข้าใจว่า พระสังข์เป็นเทวดาจึงตรงเข้าไปขอปลา พระสังข์ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าถ้าปลาตัวใดถึงคราวตายก็ให้กระโดดขึ้นมาที่ริมฝั่ง มีปลามากมายขึ้นมาตายอยู่ริมฝั่ง และทรงยอมแบ่งปลาให้แก่หกเขยคนละ ๒ ตัว โดยขอแลกกับปลายจุมูกของเขยทั้ง ๖ คน เมื่อหกเขยกลับไปแล้วพระสังข์ก็นำปลาจำนวนมากเหาะเข้าวังไปถวายท้าวสามนต์ ท้าวสามนต์ไม่ทรงพอพระทัยที่เจ้าเงาะสามารถหาปลาถวายได้ จึงมีรับสั่งให้เขยทั้ง ๗ ไปหาเนื้อถวายมาให้อีกในวันรุ่งขึ้น เสนาจึงไปตามเจ้าเงาะที่กระท่อมเพื่อให้ไปหาเนื้อ หกเขยหาเนื้อไม่ได้เช่นเดิม เมื่อไปพบพระสังข์ก็เข้าไปขอเนื้อจากพระสังข์ คราวนี้พระสังข์ทรงขอใบหูของหกเขยคนละข้างไว้แทน เพื่อแลกกับเนื้อคนละตัว พระสังข์ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าหากเนื้อที่ถึงคราวตายก็ให้มาตายรวมกัน จากนั้นจึงทรงแบ่งเนื้อให้กับหกเขยคนละตัว เมื่อหกเขยกลับไปแล้ว พระสังข์จึงแบกเนื้อ ๒๐ ตัว เหาะเข้าวังนำเนื้อไปถวายท้าวสามนต์ ท้าวสามนต์เห็นเจ้าเงาะหาปลา หาเนื้อมาได้ตามรับสั่งทั้ง ๒ ครั้ง ก็จนพระทัยไม่รู้จะทำอย่างไร

ตอนที่ ๘ พระสังข์ตีคณิศ

ทิพยอาสน์ที่เคยอ่อนนิมของพระอินทร์กลับแข็งกระด้างขึ้น พระองค์จึงส่งทิพเนตรดูว่านางรจนากำลังลำบาก เหตุเพราะพระสังข์ไม่ยอมถอดรูปเงาะ พระอินทร์ทรงคิดจะช่วยนางรจนา โดยทรงยกทัพมาทำพินาศคณิศกินบ้านเมืองกับท้าวสามนต์ พระอินทร์ทรงมีสารถึงท้าวสามนต์ว่ามาทำพินาศ

ตีคลี ถ้าพระอินทร์แพ้จะยอมเป็นเมืองขึ้น หากท้าวสามนต์แพ้ก็จะทรงริบเอาเมืองสามนต์ทั้งหมด แต่ถ้าไม่ออกมาตีคลีวันนี้ จะจุดไฟเผาเมืองสามนต์ให้วอดวาย ท้าวสามนต์ทรงมีรับสั่งให้หกเขยออกไปตีคลีกับพระอินทร์แต่ได้รับความพ่ายแพ้กลับมา ท้าวสามนต์จนพระทัยมีรับสั่งให้นางมณฑาช่วยนางมณฑาขอร้องเจ้าเงาะ เจ้าเงาะจึงยอมรับปากจะช่วยเนื่องจากเห็นแก่นางรจนา แต่เถียงว่าไม่มีเครื่องทองจะใส่ไปตีคลี ท้าวสามนต์จึงมีรับสั่งให้จัดหาเครื่องทองมาให้แต่ทรงให้ด้วยความเสียดาย เจ้าเงาะยังไม่พอใจเครื่องทองที่ท้าวสามนต์ทรงจัดให้ จนพระอินทร์ต้องรับสั่งให้ท้าววิษณุกรรมนำเครื่องทองลงมาให้ พระสังข์จึงยอมถอดรูปเงาะออก พลองขอให้จับม้าสีกะเลียวมาให้ใช้ตีคลี พระสังข์ตีคลีกับพระอินทร์จนได้รับชัยชนะ พระอินทร์ทรงยกทัพกลับไป ท้าวสามนต์พอพระทัยพระสังข์และทรงกริ้วเขยทั้งหกคนมาก หกเขยจึงไม่เป็นที่โปรดปรานของท้าวสามนต์อีกต่อไป ท้าวสามนต์จึงทรงยกเมืองสามนต์ให้พระสังข์กับนางรจนา

ตอนที่ ๙ ท้าวยศวิมลตามพระสังข์

พระอินทร์เห็นว่าพระสังข์ได้ครองเมืองมีความสุขแล้ว แต่นางจันท์เทวียังได้รับทุกขเวทนาอยู่ ก็ทรงต้องการช่วยให้ได้กลับคืนวัง พร้อมกับได้พบกับพระสังข์ พระอินทร์จึงถือกระบองเหล็กมาปรากฏในห้องบรรทมของท้าวยศวิมล พร้อมทั้งทรงเล่าเรื่องราวของพระสังข์และนางจันท์เทวีให้ท้าวยศวิมลทรงทราบ และขู่ว่าจะเอาชีวิตหากท้าวยศวิมลไม่ไปตามพระสังข์กับนางจันท์เทวีกลับวังภายใน ๗ วัน ท้าวยศวิมลทรงรับปากพระอินทร์และทรงมีรับสั่งให้เสนาเตรียมจัดทัพเพื่อจะเสด็จไปรับนางจันท์เทวี

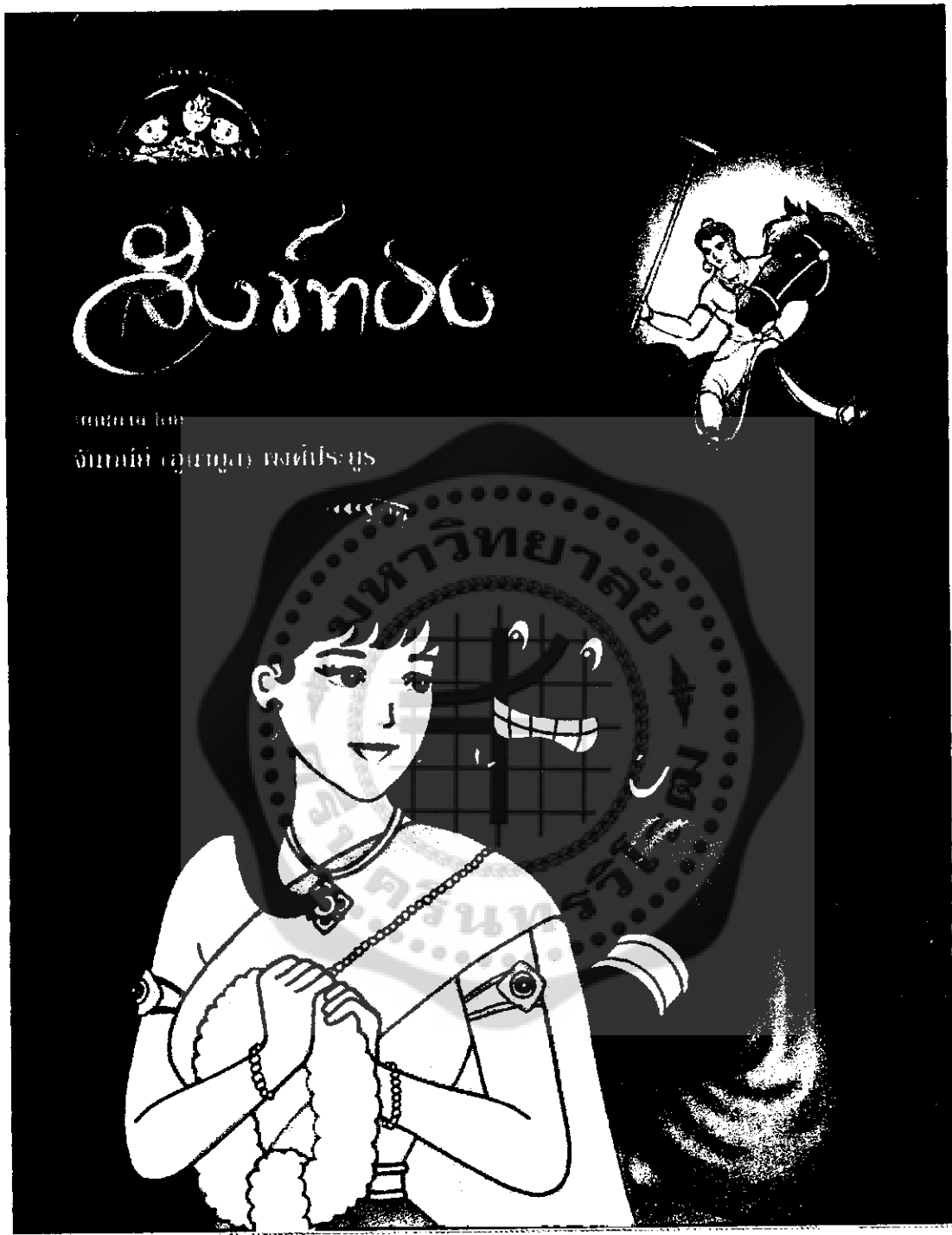
นางจันทาทรงทราบว่าท้าวยศวิมลเสด็จไปรับนางจันท์เทวีและพระสังข์กลับวัง จึงเสด็จไปเยาะเย้ย ทำให้ท้าวยศวิมลทรงกริ้วมากจึงไล่ตีนาง จากนั้นให้เสนาเตรียมทัพเพื่อไปรับนางจันท์เทวี ครั้งแรกนางจันท์เทวีไม่ทรงยอมกลับวังด้วย แต่เมื่อทรงทราบว่าพระสังข์ยังไม่ตายจึงทรงให้อภัยท้าวยศวิมล ทั้งสองพระองค์จึงทรงออกเดินทางเพื่อตามหาพระสังข์ที่เมืองสามนต์ โดยทรงปลอมตัวเป็นชาวบ้านเข้าไปในเมือง และได้พบพระสังข์ขณะที่ทรงออกมาเลียบเมือง เมื่อพระสังข์เห็นนางจันท์เทวีก็ทรงสงสัยว่ามีลักษณะคล้ายกับมารดาของตน

ท้าวยศวิมลกับนางจันท์เทวีทรงเข้าไปขออาศัยอยู่กับนายประตู่ นางจันท์เทวีทรงเข้าไปทำงานกับพวกแม่ครัวในวัง เมื่อสบโอกาสนางจันท์เทวีจึงทรงแกลงฟัก โดยสลักขึ้นฟัก ๗ ชั้น เป็นเรื่องราวของนางเองตั้งแต่ตั้งครรภ์จนพระสังข์ถูกถ่วงน้ำ ขณะที่เสวยพระสังข์ทรงทอดพระเนตรเห็นขึ้น

พิกสลัก จึงทรงดักขึ้นมาล้างน้ำดู เห็นเป็นเรื่องราวหอยสังข์ก็รู้ว่าพระมารดาตามมาหา พระสังข์จึงมีรับสั่งให้ตามตัวคนแกงพิกมาพบ หลังจากพบพระมารดา ก็ทรงทราบข่าวว่าท้าวยศวิมลตามมาด้วย แต่ตอนนี้อยู่นอกวัง จึงเสด็จออกไปรับเข้ามาพักในวัง ผ่านไปหลายวันท้าวยศวิมลกลัวพระอินทร์จะมาเอาโทษตน จึงชวนพระสังข์กลับเมืองไปด้วยกัน พระสังข์จึงพานางรจนาลาท้าวสามนต์กับนางมณฑา แล้วจึงเดินทางกลับเมืองพร้อมท้าวยศวิมลและนางจันท์เทวี

๔. สังข์ทอง ชุติวรรณคดีไทยตามใจแม่ ผู้แต่งคือจันทน์ (อุณาภูล) พงศ์ประยูร
เรื่องสังข์ทองสำนวนนี้เป็นนิทานที่แม่เล่าให้ลูกฟัง โดยแม่เป็นผู้เล่าเรื่องสังข์ทองแทรกสลับกับการทัศนศึกษาของครอบครัวในช่วงปิดเทอมของลูกๆ นำเสนอเป็นความเรียงมีภาพประกอบสี่สีวาดเป็นภาพการ์ตูนด้วยการใช้ลักษณะเด่นของตัวละครในเรื่องสังข์ทอง เช่น เงามะปามีลักษณะอัปลักษณ์ ตัวดำ ผมหงิก นางรจนาเป็นหญิงสาวที่มีความงดงาม ดังตัวอย่างของหน้าปกนิทานเรื่องสังข์ทอง ชุติวรรณคดีไทยตามใจแม่

ภาพปกนิทานเรื่องสังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่

เนื้อเรื่องนิทานเรื่องสังข์ทอง (สำนวนภาษาคงตามต้นฉบับ)

ตอนที่ ๑ : เกิดเป็นหอยสังข์

ปิดเทอมใหญ่ แม่พาแนนและนัทไปเที่ยวขอนแก่นตามคำชวนของป้าแก้ว คีนหนึ่งแม่เล่า นิทานเรื่องสังข์ทองให้เด็กๆ ฟังก่อนนอนว่า นานมาแล้วที่เมืองยศวิมล ท้าวยศวิมลมีภรรยา ๒ คน ชื่อนางจันทเทวีกับนางจันทาแต่ยังไม่มีลูก พระองค์จึงอธิษฐานขอลูกชายจากเทวดาเพื่อไว้สืบสกุล เทวดาเห็นใจท้าวยศวิมลจึงจุติมาเกิดในท้องของนางจันทเทวี ท้าวยศวิมลดีใจมากเมื่อรู้ว่าจะมีลูก แต่เมื่อคลอดออกมากลับผิดหวังเพราะลูกชายกลายเป็นหอยสังข์ นางจันทาซึ่งมีใจริษยานางจันทเทวีได้โอกาสจึงใส่ร้ายว่า นางจันทเทวีและลูกหอยสังข์เป็นภูตผีปีศาจแปลงกายมา อีกทั้งยังแอบจ้างโหรให้กล่าวหาว่าทั้งสองคนเป็นกาลกิณี จะต้องไล่ออกจากเมืองมิฉะนั้นบ้านเมืองจะเดือดร้อน

นางจันทเทวีจึงต้องอุ้มหอยสังข์เดินร้องไห้เข้าไปในป่าจนได้พบตายายคู่หนึ่ง นางจันทเทวีเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง ตายายสงสารนางจันทเทวีจึงอนุญาตให้อาศัยอยู่ด้วย

ตอนที่ ๒ : ออกจากเปลือกหอย

เด็กๆไปเที่ยวพระธาตุขามแก่นจังหวัดขอนแก่นซึ่งในเจดีย์มีพระอังคารของพระพุทธเจ้าด้วย แนนกับแดงไม่ไปกราบพระ ส่วนนัทสนุกกับการตีฆ้องในวัด แม่เห็นนัททุบฆ้องจึงนึกถึงตอนนางจันทเทวีทุบหอยสังข์แตก จึงเล่าเรื่องสังข์ทองให้เด็กๆ ฟังต่อว่า

ทุกเช้านางจันทเทวีจะรำลูลูกหอยสังข์ก่อนออกไปหาผักหาปลาในป่า เวลาผ่านไป ๕ ปี เทวดาสงสารเพราะเห็นนางจันทเทวีลำบาก และอยากให้แม่ลูกได้พบกัน จึงแปลงตัวเป็นไก่มาจิกข้าวที่ตากไว้หน้าบ้าน พระสังข์จึงรีบออกมาจากหอยสังข์ช่วยไล่ไก่และเก็บกวาดเศษข้าวที่เลอะเทอะจนหมด รวมทั้งหุงข้าวทำอาหารเตรียมไว้ให้ จากนั้นก็มุดกลับเข้าไปในหอยสังข์ตามเดิม

ฝ่ายนางจันทเทวีพอลกลับมาเห็นบ้านสะอาดเรียบร้อย อาหารเตรียมไว้พร้อม ก็รู้สึกแปลกใจมาก นางอยากรู้ความจริง วันรุ่งขึ้นจึงแกล้งเดินออกไปหาผักหาปลาในป่าเหมือนเดิม แต่แอบดูอยู่ไกลๆ พระสังข์เห็นแม่ออกไปป่าแล้วก็ออกมาจากเปลือกหอย นางจันทเทวีเห็นลูกก็ดีใจมาก นางไม่ยอมให้ลูกกลับไปในหอยสังข์อีกจึงแอบกลับไปที่กระท่อมแล้วเอาไม้ทุบหอยสังข์จนแตก พระสังข์ตกใจมากพลางร้องให้ต่อว่านางจันทเทวีที่ทุบหอยสังข์อันเปรียบเหมือนบ้านของตน นางจันทเทวี

ปลอบใจพระสังข์ว่าต่อไปจะอยู่ด้วยกันสองคนแม่ลูก จากนั้นก็พาพระสังข์ไปไหว้ตายาย ซึ่งต่างก็เอ็นดูพระสังข์เหมือนลูกหลานแท้ๆ

ตอนที่ ๓ : พรากจากแม่

ป่าแก้วพาเด็กๆ มาชมวิวที่บึงแก่นนคร หลังจากไปกราบอนุสาวรีย์เจ้าเพี้ยเมืองแพนผู้ก่อตั้งเมืองขอนแก่น เด็กๆ วิ่งเล่นกันสนุกสนาน แต่พอใกล้เที่ยงก็เริ่มทะเลาะกัน เพราะหิวเหนื่อยและหิวแม่จึงเล่าสังข์ทองเพื่อสงบศึกต่อว่า

ฝ่ายทางในเมือง หลังจากที่นางจันทเทวีเข้าป่าไปแล้ว นางจันทาก็คลอดลูกสาว ชื่อนางจันทิเมื่อนางจันทาได้ข่าวว่านางจันทเทวีกับลูกหอยสังข์ยังไม่ตาย และพระสังข์ยังคงกลายเป็นเด็กขายน่ารักด้วยก็ยิ่งแค้นใจ เพราะทำวศิมลยรักและคิดถึงนางจันทเทวีอยู่ตลอดเวลา นางกำนัลจึงแนะนำให้นางจันทาทำเสน่ห์ เพื่อให้ทำวศิมลรักและหลงนางคนเดียว นางจันทเทวีกลัวมากแต่ก็ตัดสินใจทำ

หลังจากที่หมอเสน่ห์ชื่อ "ยายเต่าสุเมธา" ทำเสน่ห์ให้แล้ว นางก็ให้ทำวศิมลส่งทหารไปจับพระสังข์มาถ่วงน้ำ โดยนำพระสังข์มัดติดกับก้อนหินใหญ่ เพื่อถ่วงน้ำ ฝ่ายนางจันทเทวีเมื่อกลับมาถึงบ้าน แล้วรู้ว่าทหารมาจับตัวพระสังข์ไปก็รีบตามหาเห็นทหารกำลังจับพระสังข์โยนลงน้ำพอดี ก็เข้าไปอุทธรณ์ทำวศิมล นางจันทาเห็นทำวศิมลเริ่มใจอ่อนจึงรีบเป่ามนต์สะกด ทำวศิมลจึงสั่งทหารให้จับพระสังข์โยนลงน้ำ นางจันทเทวีเห็นลูกจมนายลงไปใต้น้ำก็ร้องไห้เสียใจจนสลบไป พระสังข์ไม่ตายเพราะมีบุญ พญานาคชื่อท้าวภูงศมาช่วยไว้ และรับเลี้ยงเป็นลูก

ตอนที่ ๔ : กลายเป็นลูกยักษ์

เด็กๆ ได้ไปเที่ยวบ้านโนนเมือง ดุสุสานมนุษย์โบราณกับอุทยานแห่งชาติภูเวียง ซึ่งมีการค้นพบรอยเท้าและกระดูกของไดโนเสาร์ แล้วแม่ก็เล่าเรื่องสังข์ทองให้เด็กๆ ฟังต่อว่า

พระสังข์อยู่กับท้าวภูงศนานหลายปี ท้าวภูงศก็คิดว่าพระสังข์ไม่ได้เป็นนาคจะให้อยู่ได้น้ำตลอดไปไม่ได้ แล้วท้าวภูงศก็นึกถึงนางพันธุรัต ซึ่งเป็นภรรยาของเพื่อนรักที่ตายไปแล้วว่า นางอยู่คนเดียวไม่มีลูกคงจะเหงา ท้าวภูงศจึงคิดนำพระสังข์ไปฝากให้นางเลี้ยงเป็นลูกคล้ายเหงาจึงเสกเรือลำภาใหญ่ขึ้นลำหนึ่ง แล้วส่งพระสังข์ขึ้นเรือพร้อมเสบียงอาหาร และมอบพระราชสาส์นให้พระสังข์ไว้สำหรับมอบให้นางพันธุรัต ก่อนเดินทางได้เสกคาถาคุ่มครองพระสังข์ ไม่ให้ใครทำอันตรายได้ จากนั้นจึงเสกคาถาให้เรือแล่นตรงไปยังเมืองยักษ์

เรือสำเภาแล่นไปถึงเมืองยักซ์ ทหารยักซ์เห็นพระสังข์ก็พยายามจะขึ้นเรือมาจับพระสังข์ แต่ด้วยคาถาของท้าวภูษงค์ทำให้ไม่สามารถจับได้ พระสังข์กลัวมาก แต่ยังมีสตินึกถึงคำที่ท้าวภูษงค์บอก ให้มอบพระราชสาส์นให้พวกยักซ์เมื่อมาถึง จึงรีบโยนพระราชสาส์นลงไป พวกทหารยักซ์จึงนำไปให้นางพันธุรัต

หลังจากนางพันธุรัตอ่านราชสาส์นจากท้าวภูษงค์แล้ว ก็เตรียมออกไปรับพระสังข์ แต่โหรยักซ์ห้ามไว้ว่าพระสังข์จะนำภัยมาให้ นางพันธุรัตไม่เชื่อ นางได้สั่งให้ทหารทุกคนแปลงร่างเป็นคนให้หมด แล้วจึงยกขบวนออกไปรับพระสังข์มาเลี้ยงเป็นลูก พระสังข์อยู่กับนางพันธุรัตด้วยความสุขจนอายุ ๑๕ ปี วันหนึ่งเกิดสงสัยในข้อห้ามของนางพันธุรัต คือ ห้ามเข้าไปในเขตโรงครัวกับบ่อน้ำ ๒ บ่อที่หลังวัง นอกจากนี้เวลานางพันธุรัตบอกว่าจะไปป่าไม่นานแต่กลับหายไปหลายวัน หรือบางทีบอกจะไปหลายวัน ก็ไปแค่ ๒ วันเท่านั้น

ดังนั้นวันหนึ่งเมื่อนางพันธุรัตบอกว่าจะออกไปนอกวังอีก โดยคราวนี้บอกว่าจะไปป่าไม่นาน พระสังข์รู้ว่าจะต้องไปหลายวัน จึงแอบลงไปโรงครัวได้พบเศษกระดูกกับซากสัตว์เน่ากองเต็มไปหมด จากนั้นก็ไปที่บ่อ ๒ บ่อที่นางห้ามไว้ พอลองเอานิ้วจุ่มดู ก็พบว่าบ่อน้ำเงิน และบ่อน้ำทอง พระสังข์กลัวนางพันธุรัตรู้ว่าแอบเข้ามา ก็รีบเช็ดนิ้ว แต่เช็ดอย่างไรสีทองที่ติดนิ้วก็ไม่ยอมออก เมื่อเข้าไปในปราสาทใหญ่เห็นรูปเงาะ ก็เอาก้อนไม้เท้าวางอยู่ จึงหยิบมาลองสวมดู ปรากฏว่าหมาะได้ พระสังข์ถอดรูปเงาะเก็บไว้ตามเดิม แล้วรีบกลับลงมาจากปราสาท ส่วนนิ้วมือที่เลอะสีทองอยู่ ก็เอาผ้ามาพันไว้ เมื่อนางยักซ์กลับมาเห็น พระสังข์จึงบอกว่าโดนมีดบาด และตั้งแต่นั้นมาพระสังข์ก็วางแผนจะหนีนางพันธุรัตเพื่อจะไปหาแม่

ตอนที่ ๕ : ออกจากเมืองยักซ์

เด็กๆ ได้ไปเที่ยวเขื่อนอุบลรัตน์หรือบางแสน ๒ พอดตอนบ่ายแม่มีเวลาจึงเล่าเรื่องสังข์ทองต่อ

วันหนึ่งนางพันธุรัตออกไปป่าจับสัตว์กิน โดยบอกว่าจะไปไม่นาน พระสังข์รู้ว่านางจะไปนานแน่จึงคิดหนี ตกตึกพระสังข์แอบไปซุกตัวที่บ่อน้ำทอง แล้วสวมรูปเงาะ ใส่เอือกแก้ว ถือไม้เท้าแล้วจึงแหะออกมาจากวัง เมื่อนางพันธุรัตกลับมาไม่พบพระสังข์จึงรีบไปดูที่บ่อน้ำทอง เห็นบ่อน้ำทองพร่องไปอีกทั้งรูปเงาะก็หายไปด้วย จึงรีบออกตามหา ฝ่ายพระสังข์หนีมา ๘ วันก็หมดแรง จึงแวะพักบนยอดเขาแต่ต้องตกใจตื่นเพราะกองทัพยักซ์ตามมา พระสังข์จึงถอดรูปเงาะเหลือเพียงรูปทองเหมือนเทวดา แล้วบอกให้ทัพยักซ์ตามไปทางอื่น เมื่อนางพันธุรัตตามมาทัน พระสังข์อธิษฐานขอให้นางจันทเทวี

คุ้มครอง นางพันธุรัตจึงไม่สามารถขึ้นไปหาพระสังข์ได้ นางตะโกนเรียกพระสังข์อยู่ที่เชิงเขา ขอให้ลงมาหา แต่พระสังข์ไม่ยอม นางพันธุรัตรู้ว่าพระสังข์รู้แล้วว่านางเป็นยักษ์คงไม่ยอมกลับไปอยู่ด้วย จึงบอกให้พระสังข์ลงมาหา นางจะสอนมนต์พิเศษชื่อมนต์มหาจินดาให้ซึ่งใช้เรียกเนื้อเรียกปลาได้ พระสังข์ไม่กล้าลง จึงบอกให้นางเขียนมนต์ไว้บนก้อนหิน ถ้าพระสังข์หายเหนื่อยเมื่อไรจะลงไปอ่าน นางพันธุรัตโคกเศร้าเสียใจมาก จึงเขียนมนต์มหาจินดาให้ เมื่อเขียนเสร็จนางก็ล้มลงขาดใจตาย พระสังข์เมื่อเห็นนางพันธุรัตตายก็ตกใจรีบเหาะลงมากราบศพ แล้วสั่งให้พวกทหารยักษ์นำศพ นางพันธุรัตกลับเมืองไปก่อน ส่วนพระสังข์พอท่องมนต์ได้ขึ้นใจก็เดินทางต่อ

ตอนที่ ๖ : ปЛОมเป็นเจ้าเงาะ

ตอนเช้าป่าแก้วพาเด็กๆ ไปตลาดข้างบ้าน เด็กๆ กลับมาป่นให้แม่ฟังว่าร้อน สกปรก แม่จึงเล่าเรื่องสังข์ทองให้ฟังต่อ พร้อมสอนให้เด็กๆ หัดลำบากไว้ เมื่อต้องตกยากเหมือนนางรจนาที่ไปแต่งงานกับเจ้าเงาะ

พระสังข์ในร่างเจ้าเงาะเหาะไปจนถึงเมืองสามนตฺ เด็กเลี้ยงควายเห็นเจ้าเงาะตัวดำ ผมหยิกปากหนาตาโปน ดูแปลกประหลาดก็เข้าไปเล่นด้วย เจ้าเงาะเลยได้อาศัยกินนอนและเล่นกับเด็กๆ

เมืองสามนตฺมีเจ้าเมืองชื่อท้าวสามนตฺ ซึ่งมีภรรยาชื่อนางมณฑา ทั้งสองมีลูกสาว ๗ คน คนสุดท้องสวยที่สุด ชื่อ นางรจนา ทั้ง ๗ คนยังไม่มีคู่ครอง ท้าวสามนตฺคิดจะหาลูกเขยเพื่อดูแลบ้านเมืองต่อไป จึงสั่งให้เสนาไปเชิญเจ้าชายลูกหลานกษัตริย์ทั้งหลายมาให้ลูกสาวทั้งเจ็ดเลือก หากชอบคนไหนให้โยนพวงมาลัยให้คนนั้น พี่ทั้งหกเลือกคู่ได้แล้ว เหลือนางรจนาที่ยังไม่เลือกใคร ท้าวสามนตฺจึงให้ทหารไปประกาศใหม่ว่า ให้ผู้ชายในเมืองนี้ ไม่ว่าจะรวยหรือจน หนุ่มหรือแก่ มารวมตัวกันเพื่อให้นางรจนาเลือกอีกครั้ง แต่นางรจนาก็ยังไม่ยอมเลือกใคร ท้าวสามนตฺโกรธจึงถามเสนาว่า ยังมีใครเหลืออีกหรือไม่ เสนาจึงตอบว่ามีเหลืออยู่คนเดียว แต่เป็นเงาะป่าบ้าใบ้ ท้าวสามนตฺกำลังโกรธ จึงประชดโดยให้ไปตามเงาะป่ามาให้นางรจนาเลือกคู่ เมื่อนางรจนาเห็นพระสังข์จึงโยนพวงมาลัยให้ เพราะนางมองเห็นรูปทองของพระสังข์ตามคำอธิษฐานของพระสังข์ ซึ่งขอให้นางรจนามองเห็นรูปทองของตน หากเป็นเนื้อคู่กัน

ท้าวสามนตฺโกรธมากจึงไล่ทั้งสองคนออกจากวังให้ไปปลุกกระท่อมอยู่ปลายนา ตอนกลางวันพระสังข์สวมรูปเงาะวิ่งเล่นกับเด็กๆ พอตกกลางคืนจึงถอดรูปเงาะออกอยู่กับนางรจนา ๒ คนอย่างมีความสุข

ตอนที่ ๗ : มนต์มหาจินดา

ป่าแก้วพาเด็กๆ ไปกินไถ่อย่างเขาสวนกวาง ระหว่างรออาหารเด็กๆ ขอให้แม่เล่าเรื่องสังข์ทองให้ฟังต่อ

ท้าวสามนต์ไม่อยากจะลูกเขยอย่างเจ้าเงาะ จึงคิดแผนการโดยบอกว่าจะทำพิธีบวงสรวงเทวดา ให้ลูกเขยทุกคนไปหาปลามาให้คนละ ๑๐๐ ตัว หากใครหาไม่ได้จะถูกลงโทษ นางรจนาทกใจมาก แต่เจ้าเงาะปลอบใจว่าไม่เป็นไร แล้วใส่เกือกแก้ว ถือไม้เท้าเหาะไปที่ริมน้ำ พอถึงได้ต้นไม้ใหญ่ พระสังข์จึงถอดรูปเงาะออกซ่อนไว้ จากนั้นร่ายมนต์มหาจินดาเรียกปลาน้อยใหญ่ที่ถึงที่ตายให้มารวมกันตรงหน้า ทำให้หกเขยพร้อมข้าทาสบริวารหาปลาไม่ได้ หกเขยล่องเรือหาปลาเรื่อยๆ จนพบปลามากมายในบริเวณที่พระสังข์นั่งอยู่ โดยเข้าใจว่าพระสังข์เป็นเทวดา หกเขยจึงเข้าไปขอปลา พระสังข์ขอปลายจุมกจากหกเขยเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน หกเขยไม่มีทางเลือกเนื่องจากกลัวท้าวสามนต์ลงโทษ จึงยอมเจียนปลายจุมกให้ พระสังข์แบ่งปลาให้หกเขยคนละ ๒ ตัว แล้วสวมรูปเงาะหิ้วปลามากมายเหาะเข้าวัง ท้าวสามนต์แปลกใจและผิดหวังมากที่เห็นพระสังข์สามารถหาปลาได้มาก แต่หกเขยหาได้แค่คนละ ๒ ตัว และยังจุมกแหวกกลับมา ท้าวสามนต์จึงสั่งให้เขยทุกคนไปหาเนื้อมาให้อีกคนละ ๑๐๐ ตัวในวันรุ่งขึ้น หกเขยหาเนื้อไม่ได้เช่นเดิม พระสังข์จึงขอใบหูของหกเขยแลกเปลี่ยนกับเนื้อคนละ ๒ ตัว ส่วนพระสังข์ก็สวมรูปเงาะแบกเนื้อจำนวนมากเข้าวัง ท้าวสามนต์โกรธมาก ไม่รู้จะหาเรื่องลงโทษเจ้าเงาะอย่างไร จึงไล่เจ้าเงาะออกจากวัง

ตอนที่ ๘ : สูตีกติลี

แดงไม่ยอมฟังพระสังข์ให้จบก่อนแม่จะกลับ แม่จึงบอกให้เด็กๆ ให้ไปอาบน้ำก่อนแล้วจะเล่าให้ฟัง

พระอินทร์เห็นว่าพระสังข์ควรจะถอดรูปเงาะได้แล้ว จึงแปลงร่างเป็นมนุษย์ ยกทัพมาล้อมเมืองสามนต์ แล้วท้าท้าวสามนต์ตีคิลี หากท้าวสามนต์แพ้จะต้องยกเมืองให้ ท้าวสามนต์ให้หกเขยออกไปตีคิลีสู้กับพระอินทร์ แต่หกเขยสู้ไม่ได้ พระอินทร์จึงแก้งถามถึงลูกเขยคนที่ ๗ ให้ออกมาสู้กัน ท้าวสามนต์ไม่รู้จะทำอย่างไร จึงให้นางมณฑาไปอ้อนวอนเจ้าเงาะ พระสังข์ไม่ยอมเปิดเผยตัว แต่ส่งสารนางรจนามาอ้อนวอนขอให้ช่วยจึงยอมรับปาก เมื่อพระอินทร์ทราบที่พระสังข์ยอมถอดรูปเงาะจึงเอาชุดตีคิลีมามอบให้พระสังข์ นางมณฑาทกตะลึงในความงามของพระสังข์ เช่นเดียวกับท้าวสามนต์ ฝ่ายหกเขยเมื่อเห็นพระสังข์ก็จำได้จึงรีบหลบหน้าไป

ในวันดีศีลพระสังข์เหาะไปตีคิลกับพระอินทร์บนฟ้า ทั้ง ๒ คนผลัดกันรุกและรับจนในที่สุด พระอินทร์ก็ขอยอมแพ้ และชื่นชมว่าพระสังข์เก่ง แล้วยกทัพกลับไป ท้าวสามนต์ดีใจมากจึงยกเมืองสามนต์ให้พระสังข์ครอง

ตอนที่ ๙ : พบแม่

ตอนเช้าก่อนแม่จะขึ้นเครื่องบินกลับ ได้เล่าเรื่องสังข์ทองตอนจบให้แดงโมฟัง

พระอินทร์ช่วยให้พระสังข์ถอดรูปเงาะแล้ว จึงเห็นว่ายังเหลือนางจันท์เทวีอีกคนหนึ่งทีลำบาก จึงเหาะมาที่เมืองยศวิมล แล้วปลุกท้าวยศวิมลตื่นขึ้นมามากว่า พระสังข์ยังไม่ตาย ตอนนี้ครองเมืองสามนต์อยู่ ให้ท้าวยศวิมลรีบเข้าป่าไปรับนางจันท์เทวีกลับมา แล้วไปหาพระสังข์ที่เมืองสามนต์

รุ่งเช้าท้าวยศวิมลจะไปรับนางจันท์เทวี นางจันทาทราบเรื่องจึงเป่ามนต์เสน่ห์ขัดขวาง แต่คราวนี้ไม่สำเร็จ ท้าวยศวิมลไล่นางออกมา เมื่อท้าวยศวิมลไปถึงกระท่อม ตายายเห็นทหารมากมายก็ตกใจรีบไปหลบ ทหารจึงเรียกออกมาอธิบายว่า นำรางวัลมาตอบแทนความดีที่ให้นางจันท์เทวีอาศัยอยู่ด้วย

ตอนแรกนางจันท์เทวีไม่ยอมกลับวัง แต่เมื่อรู้ว่าลูกยังไม่ตาย จึงยอมคืนดีด้วย ท้าวยศวิมลกับนางจันท์เทวีเดินทางไปเมืองสามนต์กัน ทั้งคู่ปลอมเป็นชาวบ้าน เนื่องจากไม่แน่ใจว่าพระสังข์จะยังโกรธท้าวยศวิมลซึ่งเคยจับพระสังข์ถ่วงน้ำตอนเด็กหรือไม่ นางจันท์เทวีสมัครเป็นแม่ครัวในวังชื่อว่า ป้าจัน วันหนึ่งป้าจันมีโอกาสดำอาหารถวาย จึงลงมือทำต้มฟักที่พระสังข์เคยชอบ โดยแอบนำฟักทั้ง ๗ ขึ้น มาแกะสลักเป็นรูปเล่าเรื่องชีวิตของนางกับพระสังข์ ตั้งแต่พระสังข์คลอดจนถูกถ่วงน้ำ เมื่อพระสังข์เห็นฟักมีรอยแกะสลักแปลกใจจึงตักมาดูทีละชิ้นก็รู้ว่าแม่มาหาตน จึงสั่งให้ตามแม่ครัวมาพบ เมื่อพบกันพระสังข์จำนางจันท์เทวีได้ จึงวิ่งมาราบแม่ ต่างร้องไห้ นางจันท์เทวีเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระสังข์ฟัง แล้วบอกพระสังข์ว่า ท้าวยศวิมลรออนอกเมือง พระสังข์จึงพาแม่ ภรรยา และพ่อตาแม่ยาย ยกขบวนไปเชิญท้าวยศวิมลเข้าวัง ท้าวยศวิมลรู้ว่าพระสังข์ไม่โกรธตนก็ดีใจมาก จึงยกเมืองยศวิมลให้พระสังข์ครองอีกเมืองหนึ่ง

ตัวละครสำคัญ : ลักษณะร่วมในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน พบว่ามีลักษณะร่วมเพียงประการเดียว คือ ตัวละครสำคัญ ซึ่งมีบทบาทในการดำเนินเรื่อง ในที่นี้แบ่งเป็น ๕ กลุ่ม ได้แก่ ตัวละครเอก ฝ่ายชาย ตัวละครเอกฝ่ายหญิง ตัวละครปฏิกษฝ่ายชาย ตัวละครปฏิกษฝ่ายหญิง และตัวละครประกอบ ตัวละครสำคัญเหล่านี้ปรากฏในทุกสำนวนแต่อาจเรียกชื่อแตกต่างกันไป มีรายละเอียดดังนี้

๑. ตัวละครเอกฝ่ายชาย เนื่องจากในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองมีตัวละครเอกฝ่ายชายที่แสดงพฤติกรรมแตกต่างกัน ใน ๒ ลักษณะจึงจะวิเคราะห์ตามพฤติกรรมที่แสดงออก โดยแบ่งเป็น พระเอกและเจ้าเงาะ

๑.๑ พระเอก มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ มีลักษณะเป็นพระเอกในอุดมคติคือ เป็นกษัตริย์รูปงามและมีความสามารถ ซึ่งปรากฏทั้ง ๔ สำนวนแต่เรียกชื่อแตกต่างกัน

ในสุวรรณสังข์ชาดก เรียกชื่อพระเอกว่า "พระสุวรรณสังข์" "พระสุวรรณสังข์กุมาร" "พระสุวรรณสังข์ราชา" "พระสุวรรณสังข์โพธิสัตว์" "พระบรมโพธิสัตว์" "พระโพธิสัตว์" และ "พระมหาสัตว์"

ในบทละครครั้งกรุงเก่า เรียกว่า "พระสุวรรณสังข์" และ "พระสังข์"

ในบทพระราชนิพนธ์และนิทานเรื่องสังข์ทอง เรียกว่า "พระสุวรรณสังข์" และ "พระสังข์"

จะพบว่าในสุวรรณสังข์ชาดก เรียกชื่อพระเอกแตกต่างกันไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียกว่า "พระโพธิสัตว์" "พระบรมโพธิสัตว์" และ "พระมหาสัตว์" เพื่อเน้นว่าเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระสุวรรณสังข์ ซึ่งสอดคล้องกับพฤติกรรมของตัวละครที่เน้นการบำเพ็ญบารมีและเทศนาธรรม การเรียกชื่อพระเอกในลักษณะเช่นนี้ไม่ปรากฏอีก ๓ สำนวนแต่ยังคงเรียกโดยถือเอาลักษณะพิเศษตอนกำเนิดที่เกิดจากหอยสังข์เป็นสำคัญ ตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องสังข์ทองจึงเป็นตัวละครเอกที่มีสองบุคลิก ซึ่งปรากฏทั้ง ๔ สำนวน

๑.๒ เจ้าเงาะ เป็นพระเอกในภาคปลั๊กซัน มีรูปร่างเป็นเงาะป่าซึ่งเกิดจากการสวม

รูปเงาะซึ่งเป็นของวิเศษของนางยักษ์ เจ้าเงาะมีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องเพื่อออกติดตามหาพระราชมารดาได้พบนางเอก ลองใจนางเอกและตัวละครอื่นๆ เจ้าเงาะจึงเป็นตัวละครสำคัญ ซึ่งปรากฏทุกสำนวนโดยเรียกว่า “เจ้าเงาะ” และ “เงาะป่า” เจ้าเงาะจึงเป็นตัวละครที่แสดงพฤติกรรมอีกด้านหนึ่งซึ่งตรงข้ามกับพระสังข์ มีลักษณะชวนขัน มักกลั่นแกล้งตัวละครอื่น บทบาทของเจ้าเงาะจะโดดเด่นที่สุดในสำนวนบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒

๒. ตัวละครเอกฝ่ายหญิง ในที่นี้แบ่งเป็น ๓ ตัว ได้แก่ นางเอก แม่พระเอก และแม่นางเอก

๒.๑ นางเอก มีลักษณะเป็นนางเอกในอุดมคติคือ รูปร่างอยู่ในตระกูลสูงและชื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี มีบทบาทโดดเด่นที่สุดตอนเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง โดยแสดงให้เห็นว่าไม่ได้เลือกคู่จากรูปลักษณ์ภายนอกเพื่อนั้นแนวคิดว่าจะไม่ควรตัดสินคนจากรูปลักษณ์ภายนอก ในสุวรรณสังฆชาดก เรียกชื่อว่า “นางคันธาเทวี” หมายถึง นางผู้มีกลิ่นหอม เมื่อแปรรูปแล้วอีก ๓ สำนวนเรียกว่า “นางรจนา” หมายถึงงาม บทบาทของนางเอกยังคงมีความสำคัญทุกสำนวน

๒.๒ แม่พระเอก มีบทบาทสำคัญในช่วงต้นเรื่อง เป็นคนดี ชื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี ต้องถูกเนรเทศออกจากวังพร้อมพระเอก เนื่องมาจากความอิจฉาริษยาของแม่เลี้ยงพระเอก ต่อมาต้องพลัดพรากจากพระเอก ทำให้พระเอกต้องออกติดตามในตอนท้าย ชื่อแม่พระเอกนี้ในสุวรรณสังฆชาดกเรียกว่า “นางจันทาเทวี” ส่วนอีก ๓ สำนวนออกเสียงเหมือนกันว่า “จัน-เท-วี” โดยเขียนแตกต่างกัน ได้แก่ บทละครครั้งกรุงเก่าเรียก “นางจันทรเทวี” บทพระราชนิพนธ์เรียก “นางจันทเทวี” และในนิทานสังข์ทองเรียก “นางจันท์เทวี” ตัวละครตัวนี้แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องกรรม โดยตัวละครนี้มีบทบาทในการยอมรับผลของกรรมเก่า คือเพราะกรรมเก่าทำให้ต้องถูกเนรเทศจากวังและต้องพลัดพรากจากพระเอก

๒.๓ แม่นางเอก เป็นผู้ที่รักลูกมาก มีเหตุผล เป็นผู้เตือนสติพ่อนางเอก มีบทบาทสำคัญคือ เป็นผู้ทีใกล้เคียงให้ลูกสาว ลูกเขย และสามีเข้าใจกันในตอนท้ายเรื่อง ในสุวรรณสังฆชาดกไม่ปรากฏชื่อ เรียกแต่เพียง “พระราชเทวี” ต่อมาในบทละครครั้งกรุงเก่าเรียก “นางสมณฑา” และในอีก ๒ สำนวนจึงเรียก “นางมณฑา” การเปลี่ยนชื่อเรียกจาก “พระราชเทวี” มาเป็น “นางสมณฑา” และ “นางมณฑา” อาจเนื่องมาจากต้องการระบุให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นตัวแทนของมนุษย์ไม่ใช่เป็นเพียงตำแหน่งเท่านั้น

๓. ตัวละครปฏิบัติฝ่ายชาย เป็นตัวละครฝ่ายชายที่มีบทบาทเป็นตัวร้าย คิดทำลาย พระเอกและทำให้พระเอกเดือดร้อน ในที่นี้ได้แก่ ฟอนางเอกและหกเขย

๓.๑ ฟอนางเอก เป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้พระเอกและนางเอกพบกัน เนื่องมาจาก ความใจกว้างที่ต้องการให้ลูกสาวมีอิสระในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง แต่เมื่อนางเอกเลือกเจ้าเงาะซึ่ง มีรูปร่างอัปลักษณ์เป็นคู่ครอง ตัวละครตัวนี้จึงเปลี่ยนบทบาทมาเป็นฝ่ายตรงข้ามพระเอก โดย พยายามกีดขวางความรักของพระเอกและนางเอก อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติแต่เป็น ไปในลักษณะชวนขัน และทำให้ผู้อ่านสนุกสนานยิ่งขึ้น ลักษณะเช่นนี้ปรากฏทุกสำนวน ยกเว้น สุวรรณสังฆชาติ ในสุวรรณสังฆชาติปรากฏชื่อว่า “พระเจ้าพาราณสี” ซึ่งเป็นชื่อตัวละครของกษัตริย์ ปรากฏบ่อยครั้งในนิทานชาติ อีก ๓ สำนวน เรียกว่า “ท้าวสามนต์”

๓.๒ หกเขย เป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติที่ช่วยสนับสนุนให้พระเอกมีความโดดเด่นและ ได้แสดงความสามารถมากขึ้น หกเขยปรากฏบทบาทสำคัญในตอนที่พระเอกเป็นเจ้าเงาะรูปร่าง อัปลักษณ์ โดยร่วมมือกับฟอนางเอกทำร้ายเจ้าเงาะ เป็นตัวละครที่ไร้ความสามารถจึงต้องรวมตัวกัน ถึงหกคน เพื่อกลั่นแกล้งพระเอกซึ่งมีเพียงคนเดียว ลักษณะความเป็นปฏิบัติปรากฏในสุวรรณสังฆ ชาติแต่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อแปรรูปเป็นบทพระราชนิพนธ์โดยมีลักษณะชวนขัน เพื่อเพิ่มความสนุก สนุกยิ่งขึ้น อนึ่ง เนื่องจากในบทละครครั้งกรุงเก่าไม่ปรากฏบทบาทของหกเขยเด่นชัดนักจึงไม่นำมา วิเคราะห์ในที่นี้ ในทุกสำนวนไม่ปรากฏชื่อเรียกหกเขย เรียกเพียงว่า “หกเขย” เท่านั้น

๔. ตัวละครปฏิบัติฝ่ายหญิง เป็นตัวละครฝ่ายหญิงที่มีบทบาทเป็นตัวร้าย ทำให้ตัวเอก เดือดร้อน ในที่นี้มีเพียงตัวเดียว ได้แก่ แม่เลี้ยงพระเอก เป็นตัวละครที่ทำให้แม่พระเอกกับพระเอก ถูกขับไล่ออกจากวัง กล่าวได้ว่าเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในตอนต้นเรื่อง ซึ่งมีผล ต่อการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ตัวละครนี้มียศศักดิ์สูง มีความอิจฉาริษยาและมุ่งทำลายชีวิตแม่ พระเอกและนางเอก ตัวละครปฏิบัติฝ่ายหญิงมีลักษณะร้ายเพียงประการเดียว ไม่มีลักษณะชวนขัน เช่นตัวละครปฏิบัติฝ่ายชาย จนกระทั่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวละครปฏิบัติอย่างแท้จริง ใน สุวรรณสังฆชาติ เรียกว่า “สุวรรณจัมปากเทวี” ซึ่งน่าจะยาวเกินไป เรียกยาก เมื่อนำมาแปรรูปเป็น บทละครครั้งกรุงเก่าจึงเปลี่ยนเป็น “นางจันทา” และเรียกเช่นนี้เรื่อยมาทั้งในบทพระราชนิพนธ์และใน นิทานเรื่องสังข์ทอง

๕. ตัวละครประกอบ เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญช่วยให้เรื่องดำเนินต่อไปได้ หากตัดออกไปเรื่องก็จะไม่สมบูรณ์ ในที่นี้แบ่งออกเป็น ๕ ตัว ได้แก่ พ่อพระเอก น้องสาวพระเอก โหร นางยักษ์ และพี่สาวนางเอก

๕.๑ พ่อพระเอก มีบทบาทสำคัญตอนต้นเรื่อง เพราะขับไล่แม่พระเอกกับพระเอก ออกจากวัง เป็นเหตุให้พระเอกได้ผจญภัยและพบคู่ครอง มีบทบาทอีกครั้งเมื่อต้องออกตามหาพระเอกกับแม่ในตอนท้าย ในสุวรรณสังฆชาดก เรียก "พระเจ้าพรหมทัต" ซึ่งเป็นชื่อตัวละครที่ปรากฏเสมอในนิทานที่เล่าสืบต่อกันมาช้านาน อีก ๓ จำนวน เรียกเหมือนกันว่า "ท้าวยศวิมล" ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ามีลักษณะเจาะจงเหมือนเป็นบุคคลจริงยิ่งขึ้น ด้วยการเน้นลักษณะนิสัยของท้าวยศวิมลที่เชื่อกันง่าย

๕.๒ น้องสาวพระเอก เป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้แม่เลี้ยงอิจฉาริษยาแม่พระเอก และพระเอกยิ่งขึ้น เพราะต้องการให้ลูกของตนครองราชสมบัติ อาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นมาเพื่อให้เป็น "คู่เปรียบเทียบ" กับพระเอก คือพระเอกเป็นบุตรชายซึ่งสำคัญมากในสังคมไทย ส่วนตัวละครนี้เป็นบุตรสาว พ่อพระเอกจึงให้ความสำคัญกับฝ่ายพระเอกมากกว่า ในสุวรรณสังฆชาดกไม่ปรากฏชื่อตัวละครตัวนี้ เมื่อแปรรูปเป็นบทละครครั้งกรุงเก่าเรียกชื่อตัวละครตัวนี้ว่า "นางจันทิ" เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อแม่คือนางจันทา และยังคงใช้ชื่อนี้ในอีก ๒ จำนวนต่อมา

๕.๓ โหร เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดชะตาชีวิตของพระเอกและแม่พระเอก ปรากฏชื่อโหร "ปาลกเสนาบดี" เพียงจำนวนเดียวในสุวรรณสังฆชาดก ส่วนอีก ๓ จำนวนไม่ปรากฏชื่อ เรียกเพียงว่า "โหร" อาจเป็นเพราะตัวละครตัวนี้มีหน้าที่ทำนายชะตาชีวิตตัวละครและมีเพียงตัวเดียวในเรื่อง เรียกว่า "โหร" จึงเป็นที่เข้าใจตรงกัน

๕.๔ นางยักษ์ มีบทบาทสำคัญในช่วงที่พระเอกต้องพลัดพรากจากมารดา นางยักษ์ ขุนเลี้ยง "พระสังข์" ปรหนึ่งว่าเป็นลูกของตน นางยักษ์ในสุวรรณสังฆชาดกไม่ปรากฏชื่อ แต่ปรากฏชื่อเป็น "นางยักษ์พันธุรัต" ตั้งแต่ในบทละครครั้งกรุงเก่าจนกระทั่งถึงนิทานเรื่องสังข์ทอง อาจกล่าวได้ว่าเดิมในชาดกที่เรียกว่า "นางยักษ์" เนื่องมาจากการรับรู้เพียงว่าเป็นยักษ์เท่านั้น ส่วนในอีก ๓ จำนวนที่เรียกชื่อว่า "นางยักษ์พันธุรัต" เนื่องจากต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังจำได้ว่า ยักษ์พันธุรัต เป็นผู้ขบถเลี้ยงพระสังข์ เป็นการบ่งชี้เฉพาะอีกชั้นหนึ่งที่นอกเหนือไปจากการระบุว่า เป็นยักษ์ เมื่อพระสังข์เป็นบุตรบุญธรรมของนางยักษ์ก็ได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี โดยไม่ต้องมีหอยสังข์หรือใส่รูปเงาะเพื่อป้องกัน

กันอันตราย อาจเนื่องมาจากตัวละครที่เป็นยักษ์ถือว่ามีควมยิ่งใหญ่ มีอำนาจและพลังที่สามารถปกป้องพระสังข์ได้

๕.๕ พี่สาวนางเอก เป็นตัวละครที่มีความสัมพันธ์กับ "หกเขย" ซึ่งเป็นตัวละครที่ช่วยสนับสนุนบทบาทของพระเอกให้โดดเด่น ในทุกสำนวนไม่ปรากฏชื่อ เรียกเพียง "พระราชธิดาทิ้งหก" เท่านั้น

ตัวละครสำคัญทั้ง ๕ กลุ่ม มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง ทำให้เรื่องมีสัมพันธ์ภาพตั้งแต่ต้นจนจบ ดังนั้นไม่ว่าจะแปรรูปในลักษณะใดก็ตามจะขาดตัวละครใดตัวละครหนึ่งไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงชื่อตัวละครสำคัญ ส่วนใหญ่เพื่อระบุให้เห็นว่าเป็นตัวละครที่มีตัวตนจริง เช่น พ่อพระเอก พ่อนางเอก น้องสาวพระเอก และนางยักษ์ อีกกลุ่มหนึ่งสันนิษฐานได้ว่าเปลี่ยนชื่อเพื่อให้มีความไพเราะมากขึ้น เช่น ชื่อนางเอก ชื่อแม่นางเอก และแม่เลี้ยงพระเอก ในส่วนของตัวละครที่ไม่ปรากฏชื่อทุกสำนวนได้แก่ เจ้าเงาะ หกเขย และพี่สาวนางเอก อาจเป็นเพราะมีบุคลิกชัดเจน แม้มิใช่ชื่อก็สามรถเข้าใจตรงกันได้ ส่วนตัวละครที่เป็นโหรนั้นเป็นชื่อตำแหน่งที่แสดงให้เห็นบทบาทและหน้าที่ชัดเจนดีแล้ว จึงไม่ต้องระบุชื่อ มีปรากฏเพียงในสุวรรณสังฆชาดกเท่านั้น ชื่อแม่พระเอกเมื่อแปรรูปเป็นบทละครครั้งกรุงเก่า เรียก "นางจันทร์เทวี" และยังคงเรียกต่อมาอีก ๒ สำนวน โดยเขียนแตกต่างกัน สันนิษฐานได้ว่าเนื่องจากเป็นลักษณะของวรรณกรรมมุขปาฐะ ซึ่งผู้ฟังได้ยินเสียงตรงกันแต่มื่อนำมาคัดลอก อาจเกิดข้อผิดพลาดและเกิดความเข้าใจแตกต่างกัน ที่น่าสนใจคือชื่อพระเอกในสุวรรณสังฆชาดกเรียกแตกต่างกันมาก โดยเน้นให้เห็นว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ ต่อมาในบทละครครั้งกรุงเก่าเรียกว่า "พระสุวรรณสังข์" และเปลี่ยนเป็น "พระสังข์" ในอีก ๒ สำนวนต่อมา ซึ่งถือเอาลักษณะพิเศษจาก "การกำเนิดจากหอยสังข์" เป็นสำคัญ

บทที่ ๓

ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ ส่วน พบว่ามีความแตกต่างกัน ๕ ประการ ได้แก่ แนวคิด ลักษณะนิสัยตัวละคร เนื้อเรื่อง รูปแบบการนำเสนอ และภาษา

แนวคิด : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

แนวคิด คือ ความคิดสำคัญของเรื่องซึ่งเป็นทัศนะของผู้แต่งที่ต้องการถ่ายทอดมายังผู้รับสาร ในที่นี้หมายถึงแนวคิดสำคัญของเรื่อง พบว่าวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ ส่วน จะเน้นแนวคิดสำคัญแตกต่างกันไป แนวคิดสำคัญในสุวรรณสังข์ชาดกคือ การแสดงให้เห็นผลกระทบในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ซึ่งส่งผลมายังปัจจุบัน ปราภฏหลายครั้งตลอดทั้งเรื่องโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนสุดท้าย ดังนี้

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำธรรมเทศานี้มาแล้ว เมื่อจะให้ภิกษุรู้แจ้งซึ่งกรรมที่พระองค์ทรงทำไว้ในชาติก่อนจึงตรัสว่า ดูภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรตถาคตยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร เกิดเป็นสุวรรณสังข์ราชากุมารโอรสพระเจ้าพรหมทัต ได้เสวยทุกขเวทนาสาหัสด้วยอกุศลกรรมที่เราทำไว้ในชาติก่อน

(สุวรรณสังข์ชาดก : ๒๗๗)

หลังจากนั้นจึงเล่าเรื่องในอดีตชาติ โดยกล่าวถึงเหตุที่พระองค์ต้องอยู่ในหอยสังข์และในรูปเงาะ เพราะพระองค์เคยแกล้งปู โดยปั้นดินเหนียวทำเป็นอุโมงค์จับปูใส่ในอุโมงค์แล้วนำไปวางบนแพลอยไปในมหาสมุทร รายละเอียดมีว่า

พระตถาคตเกิดเป็นทศตะนุรุษในตระกูลทศตะ หาญาติพงศ์พันธุ์มิได้ วันหนึ่งทศตะนุรุษนั้นลงไปอาบน้ำที่ท่านที เห็นรูปเงาะมือล่องลงไปจับปูขึ้นมาได้ จึงแะเอาดินเหนียวมาก่อนหนึ่ง ทำเป็นโพรงแล้วเอาปูนั้นใส่ไว้ในอุโมงค์ วางไว้บนแพให้ลอยไปในมหาสมุทร เมื่อปูนั้นลอยไปยังหาทันตายไม่ แพนนั้นลอยไปติดอยุริมฝั่งสมุทร อุโมงค์ดินนั้นครั้นถูกน้ำเปียกแล้วก็ละลายไป ปูตัวนั้นก็ไต่ขึ้นฝั่งไปได้ ด้วยผลกรรมอันนั้นตถาคต

จึงปรากฏอยู่ในหอยสังข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าพรหมทัตเชื้อค่านางจัมปากเทวีและ
 ปาลกเสนาบดี จับเรตถาคตใส่เปลวไฟในมหาสมุทรนั้น ด้วยผลกรรมที่ตถาคตจับ
 ใส่เปลวไฟ ปุศัวนั้นยังหาถึงความตายไม่ กรรมอันนั้นจึงไม่ทำให้เรตถาคตตาย เรา
 ตถาคตได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส ดูกรภิกษุบริษัทข้อซึ่งเรตถาคตยืนคืออยู่ในรูปหอย
 สังข์และรูปเงาะนี้ เป็นกรรมที่ตถาคตจับใส่ไว้ในอุโมงค์ดิน

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๗๗-๒๗๘)

แล้วทรงเล่าถึงเหตุที่หกเขยและพระเจ้าพาราณสีรังเกียจเงาะป่า เพราะในอดีตชาติพระองค์
 เกิดเป็นพระราชาพาราณสีทรงข่มเหงพ่อค้าผ้าให้ขายผ้าราคาถูกแก่พระองค์

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาลปางก่อนตถาคตเกิดเป็นพระราชาพาราณสี
 พระราชาพาราณสีนั้นประสงค์จะถวายเป็นผ้าแก่ภิกษุสงฆ์ ทรงทราบข่าวพ่อค้าเขาเอาผ้า
 เนื้อดี ๆ มาจำหน่ายที่พระนครของพระองค์ จึงทรงตรัสใช้ให้อำมาตย์ไปซื้อผ้ามาจาก
 พ่อค้า ผ้าผืนหนึ่งราคาถึงแสนกหาปณะ พระราชาทอดพระเนตรผ้าผืนนั้นแล้วทรงซื้อไว้
 ประทานราคาให้เท่าน้ำหนักทองคำหนักหนึ่ง พวกพ่อค้าจึงปรึกษากันว่าพระราชา
 ประทานราคาให้น้ำหนักทองคำหนักหนึ่งนี้ หากผู้ควรแก่ราคาผ้าผืนนี้ไม่ พวกเราจักขอ
 ให้พระราชาประทานราคาให้สมควรแก่ผ้าผืนนี้ พระราชาทรงทราบความชื่อนั้นแล้วก็ทรง
 กริ้วพวกพ่อค้ามาก พวกพ่อค้าผ้ารู้ว่าพระราชากริ้วก็ไม่อาจขอขึ้นราคาผ้าอีกได้ จึงพา
 กันกลับไปยังเมืองที่อยู่ของตน พระเจ้าพาราณสีนั้นครั้นจืดจากอรรถภาพนั้นแล้วได้มา
 เกิดเป็นสุวรรณสังฆกุมารและได้เป็นลูกเขยแห่งพระเจ้าพาราณสี พวกพ่อค้านั้นครั้นจืด
 จากอรรถภาพนั้นแล้วได้มาเกิดเป็นหกษัตริย์ลูกเขยพระเจ้าพาราณสี กษัตริย์นั้นชวนกัน
 ประทุษร้ายตถาคต ทูลยุยงให้พระราชารำตถาคต ด้วยบาปกรรมที่ตถาคตข่มเหงเขาซื้อ
 ผ้าลดราคา ด้วยประการฉะนี้

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๗๘-๒๗๙)

ผลกรรมในอดีตชาติจึงเป็นสิ่งลิขิตชะตาชีวิตของพระสุวรรณสังฆในปัจจุบัน แนวคิดดังกล่าว
 ปรากฏตั้งแต่ต้นเรื่องจนกระทั่งจบเรื่อง ผลกรรมในอดีตชาติจึงเป็นเครื่องลิขิตชะตาชีวิตของตัวละคร
 ทุกตัวในสุวรรณสังฆชาดก

เนื่องจากบทละครครั้งกรุงเก่ามีเพียงตอนเดียวคือตอนพระสังข์ตีคลี จึงไม่อาจสรุปแนวคิด
 สำคัญของเรื่องได้ทั้งหมด แต่อาจสันนิษฐานได้จากเนื้อหาเพียงตอนเดียวได้ว่า แนวคิดของเรื่องคือ

เมื่อนั้น	นวลนางรจนามารศรี
กล่าวแกล้งแสรง์ทูลชนนี	ทั้งนี้เพราะกรรมได้ทำไว้
แต่น้ำใสใจจริงของข้า	จะรักใคร่เงาะปานนั้นหาไม่
ซึ่งหมายมั่นครั้นลูกจะว่าไป	ที่ไหนใครเลยจะเห็นจริง
อันชั่วดีมิใช่จะไม่รู้	แม้ว่าทวมปากอยู่จึงสูนึ่ง
ถึงชนกชนนีจะซังซิง	ลูกจะวิงวอนง้อขอโทษกรรม
ทั้งนี้สุดแต่ว่าสนา	จะก้มหน้าใช้กรรมให้สิ้นก่อน
ยากเย็นอย่างไรไม่ทุกข์ร้อน	มารดรอย่าทรงโคกาลัย"

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๙๕)

ในบทพระราชนิพนธ์ยังปรากฏแนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งคือ อย่าตัดสินคนจากรูปลักษณ์ภายนอก ดังที่ตัวละครส่วนใหญ่ตัดสินเจ้าเงาะว่าเป็นคนไม่ดี ไม่มีความสามารถโดยพิจารณาจากรูปร่างที่อัปลักษณ์ยศศักดิ์ที่ต่ำต้อยและกิริยาท่าทางที่ไม่เหมือนตน แนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อนิทานเรื่องสังข์ทอง ซึ่งสรุปแนวคิดของเรื่องไว้ในตอนท้ายว่าอย่าพิจารณาใครโดยดูจากรูปร่างภายนอก เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่สำคัญเท่าจิตใจ ซึ่งอยู่ภายในไม่มีใครมองเห็น

ยักษ์ที่น่ากลัว กลับนิสัยดี เจ้าเงาะหน้าตาน่าเกลียด กลับมีรูปทองซ่อนอยู่ข้างใน เพราะฉะนั้นเราจะคิดว่าใครดีใครไม่ดีจากรูปร่างภายนอกไม่ได้ ต้องดูที่จิตใจ

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๔๐)

แนวคิดสำคัญในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองจึงแตกต่างกัน เริ่มจากสุวรรณสังข์ชาดก เน้นเรื่องผลกรรมในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ในบทละครครั้งกรุงเก่าซึ่งมีเพียงตอนเดียวเน้นเรื่องกรรมเป็นเครื่องกำหนดชีวิตมนุษย์ ในบทพระราชนิพนธ์เพิ่มรายละเอียดเรื่องกรรมว่ามนุษย์มีกรรมซึ่งต้องให้กรรมให้หมดก่อนจึงจะพบความสุข และเพิ่มแนวคิดเรื่องอย่าตัดสินคนจากรูปลักษณ์ภายนอก ซึ่งแนวคิดหลังนี้เป็นแนวคิดเดียวที่มีอิทธิพลต่อนิทานเรื่องสังข์ทอง

ลักษณะนิสัยตัวละคร : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

เนื่องจากตัวละครในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองมีจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงเลือกวิเคราะห์เฉพาะตัวละครที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยอย่างเห็นได้ชัดทั้งหมด ๖ ตัว ได้แก่ พระสุวรรณสังข์ พระเจ้าพรหมทัต นางสุวรรณจัมปากเทวี นางจันทิ นางคันธา และพระเจ้าพารานสี มีรายละเอียดดังนี้

๑. พระสุวรรณสังข์

๑.๑ สุวรรณสังข์ขาดก ในสำนวนนี้เรียกพระเอกว่า "พระสุวรรณสังข์" "พระโพธิสัตว์" "พระบรมโพธิสัตว์" และ "พระมหาสัตว์" พระสุวรรณสังข์คือพระโพธิสัตว์กลับชาติมาเกิด ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดคือ ทรงมีเมตตาต่อมหาชน เริ่มจากพระมารดาคือนางจันทาเทวี พระสุวรรณสังข์ทรงสงสารนางจึงทำสังจาธิฐานเพื่อเกิดมาเป็นหอยสังข์ เมื่อพระเจ้ากรุงพารานสีและหกเขตต้องการฆ่าพระองค์ด้วยการคิดอุบายให้หาเนื้อ หาสูก และหาปลา พระสุวรรณสังข์ไม่ทรงอาฆาตพยาบาทเพียงแต่ทรงหาวิธีสั่งสอนให้สำนึกผิดเท่านั้น ทรงรับอาสาแก้ปัญหาธรรมและตีคัลกับพระอินทร์เพื่อช่วยเหลือพระเจ้ากรุงพารานสี และไม่ทรงโกรธพระเจ้ากรุงพรหมทัตพระราชบิดา ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดยิ่งคือทรงมีเมตตากรุณา และทรงเผื่อแผ่ความเมตตากรุณาไปยังมหาชน ดังที่ทรงให้โอวาทสั่งสอนมหาชนให้ยึดมั่นในศีลธรรม

พระโพธิสัตว์มากด้วยความกรุณา ให้โอวาทสั่งสอนแก่มหาชนมีพระราชาและอำมาตย์เป็นต้นซึ่งประชุมกันอยู่ที่นั่นว่า แนะนำทั้งหลายผู้เจริญ ท่านทั้งหลายจงทำจิตให้เลื่อมใสในกุศลธรรมมีทานและศีลเป็นต้น จงเป็นผู้เคารพนับถือผู้ใหญ่ในตระกูลที่ควรเคารพมีมารดาบิดาเป็นอาทิ บุญกุศลย่อมให้สำเร็จผลในโลกนี้และโลกเบื้องหน้า อนึ่งนรชนเหล่าใดสมทานศีล ๕ มั่น นรชนเหล่านั้นย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า มหาชนมีพระราชาและเสนาบดีเป็นต้นสดับธรรมของพระโพธิสัตว์มีจิตโสมนัสเลื่อมใสยกมือไหว้ให้สาธุการชมเชยโดยอเนกนัย

(สุวรรณสังข์ขาดก : ๒๕๘-๒๕๙)

พระสุวรรณสังข์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตาต่อประชาชน ทรงสั่งสอนประชาชนให้เป็นคนดี ยึดมั่นในศีล บ้านเมืองจึงร่มเย็นเป็นสุข มีประชาชนเมืองอื่นมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นอันมาก ดังความว่า

พระสุวรรณสังขราชาเสวยราชสมบัติเป็นสุขสถาพร ทรงสั่งสอนมหาชนมี
 อำมาตย์เป็นต้นให้ตั้งอยู่ในราโชวาท ทรงไว้ซึ่งจตุพรหมวิหารธรรม และกุเลฆฎฐาป
 จายิกธรรมมิได้ละเลยล่วงราโชวาท พระสุวรรณสังขราชาครองราชสมบัติ ณ เมือง
 พาราณสี ประเสริฐเลิศยิ่งกว่าพระราชอื่น ๆ ในพื้นชมพูทวีป พระนครพาราณสีนั้น
 เกษมรื่นรมย์ อุดมไปด้วยหิริบุญสุวรรณรัตนะเสมอด้วยสมบัติในทวนคร ฝูงอาณา
 ประชากรราษฎรทุกถ้วนหน้าพากันสรรเสริญคุณของพระราช กิตติศัพท์ก็ปรากฏไป
 ถึงพรหมบุรีของพระเจ้าพรหมทัตซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระสุวรรณสังขราชา

(สุวรรณสังขชาดก : ๒๖๒-๒๖๓)

พระสุวรรณสังข์เป็นผู้ประพุดิตนตั้งผู้ทรงศีล ทรงมีกิริยาจาณูมนวล เมื่อหกเขย
 พบพระสุวรรณสังข์ในป่าขณะออกไปหาเนื้อ เพื่อถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี พระสุวรรณสังข์
 ทรงปฏิเสธว่าตนมิใช่เทวดา แต่เป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาที่อาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี

พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ตัวเราหาใช่ทำวสัฏกะหาใช่คนธรรมดาไม่ เราเป็นมนุษย์
 อยู่แคว้นแคว้นเมืองพาราณสี พวกท่านมาขอเนื้อกะเรา ๆ จักให้แก่พวกท่าน ๆ จักบูชา
 เราด้วยสิ่งอันใด

(สุวรรณสังขชาดก : ๒๔๕)

ลักษณะนิสัยที่ทรงมีเมตตาต่อมหาชน กิริยาจาณูมนวลและทรงประพุดิตนตั้งผู้ทรงศีล
 เด่นชัดนี้จึงเป็นการแสดงบทบาทสำคัญของพระโพธิสัตว์ ซึ่งปรากฏเพียงสำนวนเดียวเท่านั้น เพราะ
 เป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์

๑.๒ บทละครครั้งกรุงเก่า ในสำนวนนี้เรียก "พระสุวรรณสังข์" และ "พระสังข์" ปรากฏบท
 บทของพระสังข์เพียงตอนติดต่อกับพระอินทร์ ลักษณะนิสัยจะแตกต่างจากสุวรรณสังขชาดกอย่างเด่น
 ชัดคือ ทรงหวงระลึกถึงอดีต ดังที่ระลึกถึงพระยานาค และพระมารดา การที่พระสังข์ทรง
 ป้ายเปียงไม่ออกไปติดต่อกับพระอินทร์เพราะทรงเกรงว่าจะทำให้ไม่ได้พบพระมารดา แต่ก็ต้องรับ
 อาสาพระาสงสารนางรจนา ดังความว่า

เมื่อนั้น พระสังข์ตั้งอกจะแล่งไหล จะถอดเงาะออกเสียนี่มิได้ ที่ไหนจะพบ พระมารดา ครั้นจะมีเข้าไปติดลี รัตนานาที่จะสังข์ขาร์ จะคิดไฉนตื่นออกอา จำจะ อาสาพระภูมิ ครั้นว่าคิดแล้วก็ทูลไป ไม่กลัวหัตถ์นัยน์เท่าเกศี ผ่ามุ่งฝ่าห่มไม่สมประดี อายแก่โกสีย์เป็นพันใจ ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๗๘-๗๙)

การปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยของพระสังข์ในสำนวนนี้ ทำให้พระสังข์มีลักษณะใกล้ชิดผู้อ่าน หรือผู้ชมละครมากยิ่งขึ้น เพราะมีลักษณะของมนุษย์ปุถุชนโดยแสดงความรำลึกถึงพระมารดาและ พระยานาค และแสดงความรักความเป็นห่วงนางรจนางซึ่งเป็นมเหสีชัดเจนยิ่งกว่าในสุวรรณสังฆาटक

๑.๓ บทพระราชนิพนธ์ ในสำนวนนี้เรียก “พระสุวรรณสังข์” และ “พระสังข์” ลักษณะ นิสัยที่เด่นชัดคือกตัญญู รักและคิดถึงพระมารดาแล้วว่าพระมารดาจะทรงลำบากเหน้อยยาก เมื่ออยู่ใน หอยสังข์ก็ทรงตระหนักว่าพระมารดาทรงรักและทูลนอมพระองค์ จึงออกจากหอยสังข์มาไล่ไปที่ จิกกินข้าวเปลือก

เมื่อนั้น	พระสังข์ซ่อนอยู่ที่รูสิ้น
พระแม่ไปป่าเป็นอาจิดน	ในจิตคิดวิตทุกเวลา
จะใคร่ออกช่วยพระแม่เจ้า	ส่งสารผ่านเกล้าเป็นหนักหนา
เหน้อยยากลำบากกายา	กลับมาจนค้ำแล้วร่ำไร
ไม่ว่าลูกน้อยเป็นหอยปู	อุ้มชูชมชิตพิศมัย
พระคุณล้ำลภพไตร	จะออกให้เห็นตัวก็กลัวการ

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๒๔)

ความรักของแม่ที่มีต่อลูกนี้ทำให้พระสังข์รักและระลึกถึงนางจันเทวีตลอดเวลา เมื่อต้องพลัด พრაจากกันพระสังข์จึงทรงระลึกถึงพระมารดา แม้อยู่สุขสบายกับนางพันธุรัต พระสังข์ทรงคิดที่จะ กลับไปตามหาพระมารดา ความกตัญญูทวเที่ การตั้งจิตแน่วแน่วระลึกถึงพระคุณของพระมารดา เกิดเป็นเกราะป้องกันอันตรายต่าง ๆ ให้แก่พระสังข์ ดังที่นางยักษ์พันธุรัตไม่สามารถขึ้นมาบนเขาได้ ดังความว่า

พลางตั้งจิตอธิษฐานด้วยสัจจา	คุณพระมารดาปกเกศี
จงค้าชูช่วยข้าคราวนี้	อย่าให้มีอันตรายสิ่งใด

ถึงแม่พันธุร์ตจะพบข้า
ให้ลูกแก้วตัวรอดปลอดภัย

ขออย่าให้ขึ้นมานบนเขาได้
พลางยกมือไหว้ภาวนา

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๗๑๒)

เมื่ออยู่ในรูปเงาะป่า ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดของพระสังข์คือ ข่างหยอกล้อ และสนุกสนาน โดยมักจะกลั่นแกล้งท้าวสามนต์และหกเขย ตัวอย่างฉากในท้องพระโรงเมื่อพระสังข์หาปลาได้แล้วและต้องพบท้าวสามนต์และเขยทั้งหก ได้เห็นลักษณะนิสัยด้านนี้อย่างเด่นชัดยิ่ง

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะทำเงื่อศอกบอกไป
เหลียวหลังเหลียวหน้าคว่ำไม้	กวัดแกว่งแกล้งไล่กระชั้นชิด
เห็นเขยทั้งหกตกประหม่า	ก็หวดไปหวดมาให้ผิดผิด
ควงกระบองลงแรงแผลงฤทธิ์	ไล่ติดตามตีหนีกระจุก
ดูเห็นเต็มกลักก็หัวเราะ	ยิ้มเยาะยกมือขึ้นกุกกุก
ตั้งท่าที่ให้เป็นรำชุย	เบี้ยวนุ้ยปากหลอกกลอกหน้าตา
เห็นหกเขยคอยจะถอยหลัง	ก็หยุดยั้งยืนมองบึ้งหน้า
แล้วอย่างเห่าสาวหมัดเข้ามา	ถลิ่งตาชู่เข็ญเขม้นดู

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๒๓)

ลักษณะนิสัยข่างหยอกล้อ และแสร้งทำกิริยาทำทางเชื้อช่าของเจ้าเงาะ มีความโดดเด่นที่สุดในบทพระราชนิพนธ์ ซึ่งเน้นอารมณ์ขันเหนืออารมณ์อื่น จนอาจกล่าวได้ว่าลักษณะนิสัยดังกล่าวโดดเด่นยิ่งกว่าลักษณะนิสัยอื่นของพระสังข์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องแสดงบทบาทร่วมกับท้าวสามนต์และหกเขย ทำให้เรื่องสังข์ทองสนุกสนานและประทับใจผู้อ่านหรือผู้ชมละครยิ่งขึ้น

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะทำไกรธาคว่าไล่
ปะตะต๋อยทุบถองว่องไว	เลี้ยวไล่ประชิดติดพัน
มือจับอำมาตย์ข้างละคน	เอาหัวชนกันเล่นให้เห็นขัน
ทั้งสองร้องดินอยู่ย่นยัน	เจ้าเงาะหัวเราะเงินชอบใจ
เห็นเขยทั้งหกท่างเงิน	แกว่งไม้เท้าเดินเข้ามาใกล้
ยิ่งถอยยิ่งประชิดติดไป	ยิ่งวิ่งยิ่งไล่กระโชกมา

เห็นท้าวสามนต์อยู่บนเตียง
ชุดะคอกหยอกล้อพ่อตา

ก็ยืนเมียงเขม่นมองป่องหน้า
เงื่อง่าทำที่จะตีรัน

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๓๖-๑๓๗)

ลักษณะนิสัยของพระสังข์ที่เปลี่ยนเป็นเน้นความสนุกสนานมากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับบทบาทเงาะป่า และเหมาะสมกับรูปแบบการนำเสนอเป็นบทละครนอก ซึ่งเน้นการสร้างอารมณ์ขันให้โดดเด่นยิ่งขึ้น เมื่อพระสังข์ถอดรูปเพื่อติดลากับพระอินทร์ ลักษณะนิสัยดังกล่าวจึงกลับไปเป็นดังเดิมก่อนถอดรูป พระสังข์จึงมีบุคลิกภาพสองด้านที่โดดเด่นอย่างยิ่งในสำนวนนี้

๑.๔ นิทานเรื่องสังข์ทอง สำนวนนี้เรียกว่า “พระสังข์” ลักษณะนิสัยเรื่องความกตัญญูคิดถึงพระมารดา ยังคงปรากฏชัดเจน และยังคงเป็นคุณลักษณะสำคัญที่ทำให้นางยักษ์พันธุรัตไม่อาจขึ้นเขาได้ เนื่องจากความกตัญญูระลึกถึงพระมารดา เป็นแรงอธิษฐานของจิตที่สามารถเป็นเกราะคุ้มภัยต่าง ๆ

...คิดแผนไม่ออกแล้ว พระสังข์เลยอธิษฐาน แม่จันทเทวีจงช่วยคุ้มครอง
ลูกด้วย ถ้าแม่พันธุรัตมาถึง ขออย่าให้ขึ้นมาถึงยอดเขานี้ได้ เพียง! ด้วยแรงอธิษฐาน
นางพันธุรัตก็เลยเข้าไปหาพระสังข์ไม่ได้ จะเข้าไปก็ที ๆ ก็เหมือนมีกำแพงแก้วมากั้นเอาไว้
จนนางยักษ์หมดแรง ลงมาร้องให้อยู่ที่เชิงเขา

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๒๓)

เมื่อพระสังข์ทรงพบขึ้นพิกแกะสลักเป็นเรื่องราวชีวิตของตนก็ทรงรู้ทันทีว่าจะได้พบนางจันทเทวีแล้ว แม้เวลาจะผ่านไปหลายปีแต่พระสังข์ทรงจำนางได้ เพราะความรักความผูกพันที่ทรงมีต่อพระมารดา

...ทันทีที่เห็นแม่ ถึงจะผ่านไปหลายปีแล้ว แต่พระสังข์ก็ยังจำได้ รีบวิ่งลง
มาราบแม่ที่พื้น ไม่ถือตัวเลยว่าตัวเองเป็นถึงเจ้าเมือง ต่างคนต่างร้องไห้กันใหญ่ จน
นางรจนาคตกใจ...

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๙)

ในสำนวนนี้ไม่ปรากฏลักษณะนิสัยพระสังข์เด่นชัดนัก อาจเนื่องมาจากการดำเนินเรื่องที่ค่อนข้างกระชับ การแสดงลักษณะนิสัยของตัวละครจึงเป็นการบอกตรง ๆ เพื่อให้เข้าใจได้ทันที

๒. พระเจ้ากรุงพรมหัตต

๒.๑ สุวรรณสังฆชาดก ในสำนวนนี้เรียกว่า "พระเจ้ากรุงพรมหัตต" ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดคือ ทุเบาะและเชื้อคนง่าย ซึ่งปรากฏตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบ ดังที่ทรงเชิญปาลกเสนาบดีและนางสุวรรณจัมปากเทวีที่ใส่ร้ายนางจันทาเทวีว่ามีความสัมพันธ์กับชายอื่น ทรงขับไล่นางจันทาเทวีออกจากวังขณะที่ทรงตั้งครรรภ์โดยที่ไม่ได้สืบความใด ๆ

พระเจ้ากรุงพรมหัตต ทรงสดับด้วยคำปาลกเสนาบดีและนางสุวรรณจัมปากเทวีทูลบรรยายนั้น หาทรงวิจารณ์โทษของนางจันทาเทวีให้ได้รับความเท็จจริงก่อนไม่ทรงกริ้วกราดเป็นกำลัง จึงรับสั่งให้ขับไล่นางจันทาเทวีให้ไปเสียจากนิเวศน์เรือนหลวง
(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๒๐)

เมื่อทรงรับนางจันทาเทวีกับพระสุวรรณสังข์กลับวังอีกครั้ง พระองค์ก็ยังคงเชิญปาลกเสนาบดีและนางสุวรรณจัมปากเทวี โดยมีรับสั่งให้นำนางจันทาเทวีกับพระสังข์ไปลอยแพ

พระเจ้ากรุงพรมหัตตหาไม้ปริชาไม้ หลงเชื่อด้วยคำเสนาบดีและนางสุวรรณจัมปากเทวี ทรงพระพิโรธอย่างใหญ่จึงบังคับรับสั่งอำมาตย์ว่า พวกอำมาตย์จงช่วยกันผูกแพให้ใหญ่ เอานางจันทากับกุมารใส่ไว้ในแพลอยไปเสียในแม่น้ำคงคา
(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๒๕-๒๒๖)

ลักษณะนิสัยของพระเจ้ากรุงพรมหัตตที่เชื้อคนง่ายเช่นนี้ อาจเป็นเพราะสำนวนนี้เป็นนิทานชาดก จึงจำเป็นต้องสร้างตัวละครให้เป็นตัวอย่างของการดำเนินชีวิตด้วยความประมาท เพื่อมุ่งแสดงหลักธรรม ดังนั้นลักษณะนิสัยนี้จึงปรากฏอย่างเด่นชัด

๒.๒ บทละครครั้งกรุงเก่า ในสำนวนนี้เรียกว่า "ท้าวศวิมล" ลักษณะนิสัยเด็ดขาด เมื่อทรงทราบว่านางสุวรรณจัมปากเทวีกับยายเต่าสุเมธธาและโหร สมคบกันทำเสน่ห์พระองค์ จึงทรงรับ

สั่งให้ประหารชีวิตทั้ง ๓ คน โดยให้ป่าวประกาศให้ประชาชนทั่วไปทราบแล้วเอาข้างแขงให้ตาย แม้นางจันที่จะทูลขอร้องภัยโทษให้นางสุวรรณจัมปากเทวีแต่ไม่ทรงเว้นโทษให้

ชาติชั่ว โทษตัวของมิ่งโตใหญ่ ฤจะฆ่าให้ม้วยบรรลัย ก้มหน้าไปเสียเถิดอิ
จันทา จึงสั่งเสนาทันใด เอาไปทำตามโทษา ทั้งโหรยายเดมาสุเมธา มาไว้ที่หัว
ตะแดงแกง ตระเวนให้ถ้วนสามวัน ร้องประจางตัวมันไปทุกแห่ง สามวันให้มันสำแดง
แล้วเอาข้างแขงเสียให้ตาย

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๑๓)

ในสำนวนนี้ท้าวศวิมลเป็นกษัตริย์ที่ยุติธรรม แม้จะรักนางจันทามากแต่เมื่อนางทำความผิด ก็ต้องได้รับโทษทัณฑ์ นับเป็นลักษณะนิสัยที่เปลี่ยนไปจากสุวรรณสังขชาติดกอย่างเด่นชัด ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น ท้าวศวิมลผู้รุ่งฟ้า ได้ฟังถ้อยคำเสนา จึงว่าเลี้ยงไว้ก็ไม่ควร เสีย
แรงภูริทัตจันทา ยิ่งกว่าทั้งนั้นสักพันส่วน มันทำทุจริตผิดมวน ควรแล้วฆ่ามันให้
บรรลัย ข้าวของเงินทองทั้งนั้น ขอเฝ้าสาวสุวรรณคั่น้อยใหญ่ รีบมาอย่าเบียดบังไว้
สงให้ลูกมันอิจันทา

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๒๐)

ความเด็ดขาดของท้าวศวิมลซึ่งเป็นลักษณะนิสัยที่เปลี่ยนไปอย่างเด่นชัดในสำนวนนี้ น่าจะเป็นการสะท้อนภาพกษัตริย์ในสมัยอยุธยาที่ทรงไว้ซึ่งความเข้มแข็งเด็ดขาด เป็นที่เคารพยำเกรงของคนทั่วไป

๒.๓ บทพระราชนิพนธ์ สำนวนนี้เรียกว่า “ท้าวศวิมล” ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดคือ ทรงคิดถึงความสงบสุขของประชาชนเหนือสิ่งอื่นใด ดังนั้นแม้จะทรงรักและอาลัยนางจันเทวีมากเพียงใดก็ต้องขับไล่ออกจากวัง เพราะนางเป็นกาลกิณีจะทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน

ครั้นถึงจึงทิ้งพระองค์ลง บอกพลางทางทรงกันแสงให้
ไถ่กรรมเราทำให้ปางใด จะไกลกันไปแล้วนะแก้วตา

มีพอที่จะเป็นก็มาเป็น
โหราทายร้ายนักเจ้าที่อา
อยู่ไปจะได้แค่นเคือง
ที่จะขาดใจม้วยด้วยเทวี
แสนสงสารนักด้วยรักใคร่
อยู่อยู่ดีดีเจ้าที่เอย

เกิดเข็ญเพราะลูกเสนาหา
ว่าแก้วกัลยาเป็นกาลี
บ้านเมืองจะยับต้องขับหนี
ไม่มีความผิดสักนิดเลย
จะจากกันอันใดได้เฉยเฉย
ไม่รู้ตัวเลยจะจากกัน"

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๗)

เมื่อนางจันทวีออกจากวังไปแล้วหลายปี ท้าวยศวิมลก็ยังทรงรักและคิดถึงนาง จนกระทั่งนางจันทาต้องทำเสน่ห์ให้ท้าวยศวิมลหลงใหลนาง แม้กระนั้นบางขณะพระองค์ก็ยังทรงแสดงความรู้สึกรักและสงสารนางจันทวี นอกจากนี้แล้วท้าวยศวิมลยังมีลักษณะนิสัยที่งก ตั้งตอนที่พระอินทร์เสด็จมาข่มขู่ให้ไปรับนางจันทวีและพระสังข์ อย่างไรก็ตามก็ตีความตีงกแล้วของท้าวยศวิมลไม่ได้สร้างอารมณ์ขันเด่นชัดเท่ากับท้าวสามนต์

เมื่อนั้น	ท้าวยศวิมลมัวหลับ
ได้ยินเรียกเข้าไปตักใจวับ	ไม่รู้ศัพท์สำเนียงว่าเสียงใคร
ค่อยย่อลงจากแท่นแล้วถอยหลัง	ยืนฟังนึกพรันหวั่นไหว
เปิดแผลแลเห็นสหัสสนัยน์	ถือกระบองเหล็กใหญ่เท่าลำตาล
ความกลัวตัวสิ้นนั่งงก	ลูบอกตกประหม่าไม่ว่าชาน
ปิดหน้าต่างทันทีตะลึงตะลาน	ชมชานเข้าชอนนอนคนคุดคู

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๗๖)

หลังจากทรงทราบว่านางจันทวีและพระสังข์ยังมีชีวิตอยู่ ท้าวยศวิมลทรงยอมรับว่าเป็นเพราะพระองค์ทรงเชื่อนางจันทา เป็นเหตุให้ลูกเมียเดือดร้อน ดังนั้นเมื่อนางจันทาทรงพยายามขัดขวางไม่ให้ท้าวยศวิมลเสด็จไปรับนางจันทวีและพระสังข์ ท้าวยศวิมลจึงไม่ทรงหลงเล่ห์กลของนางจันทาอีก ลักษณะดังกล่าวปรากฏอย่างเด่นชัดในบทสนทนาระหว่างท้าวยศวิมลกับนางจันทา ดังนี้

เมื่อนั้น	ท้าวยศวิมลหมั่นไส้
ลุกขึ้นกระเทิบบาทตวาดไป	กลการอะไรทำไมกู

กลับมาเหยียยาะหัวเราะซ้ำ	ลอยหน้าคำคารมข่มขู่
จงหนองพองขนเป็นพันรู้	ว่ากูชั่วช้าสารพัน
ระวังตัวเหมือนวัวสันหลังขาด	เห็นแต่กาบินผาดก็หวาดหนั้น
ท่วงที่ทำนองจะป้องกัน	เชิงชั้นของเจ้าข้าเข้าใจ
เดิมทีคิดว่าเป็นหน้าชื่อ	เชื่อถือลุ่มหลงไม่สงสัย
จนลูกเมียถูพรากจากเวียงชัย	เพราะมึงหรือไม่ได้ทุกขีรอน
คืนนี้ตรีเนตรท่านกริ้วกราด	จะดีให้ตัวขาดเป็นสองท่อน
นี่หากกูอ้อยอิงวิงวอน	มันผ่นผัดไว้จึงไม่ตาย
เพียงเคยผีสางเทวดา	ให้ได้ลูกเมียมาเหมือนใจหมาย
แล้วจะจับตัวตันอื่นคนร้าย	ฆ่าเสียให้ตายวายชีวิต

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๘๑)

การคิดถึงความสงบสุขของประชาชนและบ้านเมืองเหนือสิ่งอื่นใด เป็นภาพกษัตริย์ที่ดีใน
สำนวนนี้ ซึ่งต่างจากสุวรรณสังฆชาดกและบทละครครั้งกรุงเก่า

๒.๔ นิทานเรื่องสังข์ทอง สำนวนนี้เรียกชื่อว่า “ท้าวยศวิมล” มีลักษณะนิสัยตรงกับบท
พระราชนิพนธ์คือ คิดถึงความสงบสุขของบ้านเมืองเหนือสิ่งอื่นใด

ท้าวยศวิมลส่งสารนางจันท์เทวีมาก แต่ก็ต้องเชื่อโหร ไล่ ๒ แม่ลูกออกจาก
เมืองไป เพื่อให้บ้านเมืองพ้นจากโศคร้าย

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๕)

แม้จะต้องเล่นหีของนางจันทาแต่ท้าวยศวิมลก็ทรงรักและคิดถึงนางจันท์เทวีอยู่เสมอ ความรู้สึก
ดังกล่าวปรากฏขณะที่พระอินทร์ทรงปลุกท้าวยศวิมลกลางดึก ดังนี้

“ท้าวยศวิมล ท่านยังจำนางจันท์เทวีได้ไหม ที่ท่านไล่ออกจากเมืองไป
เพราะมีลูกเป็นหอยสังข์นะ”

“ข้าจำได้ไม่ลืมเลย” ท้าวยศวิมลคิดว่าตัวเองกำลังฝันอยู่ “นางคงจะโกรธ
มากที่ข้าสั่งให้เอาลูกไปถ่วงน้ำ แต่ข้าทำไปเพราะโดนมนต์สะกดแท้ ๆ คิดดูซิ ข้าอยาก
มีลูกชายมาตั้งนานแล้วข้าจะทำอย่างนั้นได้อย่างไร”

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๗-๓๘)

จะเห็นได้ว่าลักษณะนิสัยของท้าวยศวิมลในสำนวนนี้ค่อนข้างจะเหมือนในบทพระราชนิพนธ์
อย่างไรก็ดี การกล่าวถึงลักษณะนิสัยของท้าวยศวิมลก็ยังคงเป็นไปอย่างกระชับ และบอกอย่าง
ชัดเจน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของสำนวนนี้

๓. นางสุวรรณจัมปากเทวี

๓.๑ สุวรรณสังฆชาดก สำนวนนี้เรียก "นางสุวรรณจัมปากเทวี" ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดคือ
อิจฉาริษยา ตั้งแต่ต้นเรื่องจนกระทั่งจบเรื่อง ความอิจฉาริษยาของนางจึงเป็นมูลเหตุสำคัญในการ
ดำเนินเรื่อง เริ่มจากอิจฉานางจันทาเทวีที่จะได้ราชโอรสจึงติดสินบนพาลกเสนาบดีให้หาอุบายใส่ร้าย
นางจันทาเทวี

...เนมิติกอาจารย์เขาทำนายไว้ว่านางจันทาเทวีตั้งครรภ์แล้ว สัตว์อยู่ในครรภ์
นั้นจะเป็นราชโอรส ส่วนดิฉันตั้งครรภ์แล้วทารกซึ่งอยู่ในครรภ์นั้นจะเป็นราชธิดา ถ้าว่า
เป็นจริงเหมือนดังว่านี้ไซ้ พระราชาจักทำความรักใคร่นางจันทาเทวีมากกว่าดิฉันถึงร้อย
เท่าพันเท่า ดิฉันจักไม่เป็นที่เอิบอาบพระหฤทัยของพระราชา ดิฉันจักทำอุบายอย่างไร
จึงจะตั้งอยู่ในขัตติยวงศ์และดำรงอยู่ในราชสมบัติ เมื่อใดดิฉันจักมีอิสริยยศปรากฏแล้ว
เมื่อนั้นตัวท่านจักได้เป็นมหาเสนาบดี ท่านจงช่วยคิดหาอุบายให้ดิฉันด้วย ทำไฉนจัก
ให้พระราชาขับไล่นางจันทาเทวีไปเสียจากราชนิเวศน์ได้ ดิฉันได้เป็นอิสระในขัตติยวงศ์
แล้ว ดิฉันจักอุปถัมภ์ให้ท่านได้ยศและกิตติศัพท์อย่างสูงสุด

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๒๐)

ความอิจฉาริษยาของนางสุวรรณจัมปากเทวีเป็นเหตุให้พระเจ้ากรุงพรมหัทธมมีรับสั่ง
ให้นำพระสุวรรณสังข์กับนางจันทาเทวีไปลอยแพ

ส่วนสุวรรณจัมปากเทวี เห็นพระราชาทรงบริดาภิรมย์ด้วยราชโอรส นางก็มี
จิตริษยาตั้งหน้าพยายามแสวงหาโทษแก่พระโอรสตัวและนางจันทาเทวี ประสงค์จะให้ถึง
ความพินาศ

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๒๕)

ตอนท้ายเรื่องเมื่อพระเจ้าพรหมทัตจะทรงอภิเษกนางจันทาเทวีเป็นมเหสีอีกครั้ง นางสุวรรณ
 จัมปากเทวียังคงมีจิตริษยานางจันทาเทวีและกล่าวโทษว่าเป็นกาลกณีนี

พระเจ้าพรหมทัตทรงฟังดังนั้น จึงตรัสถามนางจัมปากเทวีซ้ำว่า สุวรรณ
 สังฆราชกุมารและนางจันทาเทวีใครมีโทษและไม่มีโทษ นางจันทาเทวีนี้แหละมีโทษเป็น
 กาลกณีนี...

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๖๙)

ผลของความอิจฉาริษยานี้ทำให้นางต้องตายตอนท้ายเรื่อง จะเห็นได้ว่าการแสดงลักษณะ
 นิสัยของนางสุวรรณจัมปากเทวีมีเพียงด้านเดียวทั้งตั้งแต่นั้นจนจบ คืออิจฉาริษยา และพยายามทำ
 ร้ายคนดี อาจกล่าวได้ว่านางเป็น "ภาพ" แทนความอิจฉาริษยาซึ่งเป็นความประมาทในการดำเนิน
 ชีวิตอย่างหนึ่ง คือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และตนเองก็ไม่ได้รับความสุข ภาพของนางจึงทำให้ผู้ฟัง
 ชาดกเข้าใจและเกิดการชำระจิตใจที่บริสุทธิ์หลังจากได้ฟังชาดกเรื่องนี้แล้ว

๓.๒ บทละครครั้งกรุงเก่า เรียกว่า "นางจันทา" ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดคืออิจฉาริษยา จึง
 ให้นายเดมาสูเมธาทำเสน่ห์ที่ท้าวศวิมลให้หลงใหลนางจนขับไล่นางจันทรเทวีออกจากวัง นางจันทาให้
 นายเดมาสูเมธาทำเสน่ห์อีกครั้งในตอนท้ายเรื่อง แต่ไม่สำเร็จ

ครั้นถึงจึงเข้าปราสาทศรี เห็นพระภูมินั่งร้องไห้ บังคมทูลถามไปทันใด ร้อง
 ให้ว่าไรพระราชานางจันทรนั้นว่ามาอย่างไร ไม่เหมือนพระทัยปรารภนา ได้ยินว่านาง
 ไม่เข้ามา หรือจึงใดกาเป็นบ้าใจ ไหร่ว่ากาลิขัณเสียบ รักเมียอยู่แล้วจะขับโย จะรับเอา
 กลับเข้ามาไว้ เวียงชัยจะเป็นภัสสมรุตี พระเป็นกษัตริย์ตรัสคำสอง ไม่ดำริตริตรวงให้ถ้วน
 ดี ไม่อับอายไพร่ฟ้าในธานี เมียเป็นกาลิจะเลี้ยงไว้ ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๐๒)

จากข้อความข้างต้นจะพบว่าลักษณะเด่นที่ปรากฏอย่างชัดเจนก็คือ นางจันทาทรงมีวาทศิลป์
 ในการพูด ดังที่กราบทูลให้ท้าวศวิมลใคร่ครวญเรื่องการรับนางจันทรเทวีกลับมา เพราะกษัตริย์ยอม
 ถูกลดยศในคำพูดจึงไม่ควรกลับคำ และให้ทรงคิดถึงบ้านเมืองเป็นสำคัญ ในตอนท้ายเมื่อนางจันทา
 ต้องโทษประหารชีวิตแล้วนางก็สำนึกผิดและอบรมสั่งสอนนางจันที่ไม่ให้ทำความผิดเช่นตน

เมื่อนั้น นวลนางจันทาน้ำตาไหล เห็นลูกร้องไห้ไม่หายใจ จะตายด้วยแม่ไย
แม่จันทิ ลูกขึ้นฟังแม่จะสอนเจ้า ลูกจงจำเอาให้ถ้วนถี่ อย่าดูเยี่ยงแม่นั้นไม่ดี สามีฆ่า
เสียก็จำตาย ตัวเจ้าจะอยู่ไปกับพ่อ รูปหล่อของแม่จะสืบสาย จะมีคู่สู่สมภริมย์ชาย
อย่าแสนร้ายคิดกลกับคนพาล ท่านเมตตาแล้วนะลูกรัก ถึงน้ำตัมฝักก็ว่าหวาน ไม่รัก
อย่าพักมาทำการ น้ำอ้อยน้ำตาลก็จืดไป อุปมาเหมือนหนึ่งตัวแม่ จะทันเม่าทันแกก็
หาไม่ ทำโทษใส่ตัวไม่กลัวภัย ท่านจึงฆ่าเสียให้มรณา ใครจะปรานีหามีไม่ ทำความชั่ว
ไว้เป็นหนักหนา อย่าควรทำจำคำของมารดา กำพ้ออยู่หลังระวางตัว สอนพลงนางสั่ง
ลูกแก้ว กรรมของแม่แล้วนะทูนหัว เลี้ยงกันมีทันรอดชั่ว ทูนหัวของแม่จะลาไป ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๑๗)

ลักษณะนิสัยของนางจันทาในสำนวนนี้แตกต่างจากสุวรรณสังฆชาติดกอย่างเด่นชัด กล่าวคือมี
ทั้งด้านดีและไม่ดีการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยของนางจันทาให้รักลูกและสำนึกผิดเมื่อต้องโทษ
ประหารชีวิตเช่นนี้ จึงทำให้มีลักษณะเป็นมนุษย์ปุถุชนมากขึ้น คือมุ่งแสดงลักษณะนิสัยของมนุษย์ที่มี
ทั้งด้านขาวกับดำ แตกต่างจากสุวรรณสังฆชาติดกที่ตัวละครมีเพียงด้านเดียว การปรับเปลี่ยนให้มี
ลักษณะนิสัยทั้งสองด้านจึงทำให้ตัวละครมีความสมจริงมากขึ้น

๓.๓ บทพระราชนิพนธ์ เรียกตัวละครตัวนี้ว่า “นางจันทา” ลักษณะนิสัยที่คงเดิมของตัว
ละครตัวนี้คือ อัจฉาริษา ใสร้ายนางจันทาเห็นจันทาให้ท้าวศุวิมลต้องจำใจขับไล่นางออกจากวัง การ
ใสร้ายนางจันทานั้นมีลักษณะเด่นคือใสร้ายอย่างมีวาทศิลป์ เพื่อให้ท้าวศุวิมลเห็นถึงเหตุผลที่จะ
ต้องขับไล่นางจันทาออกจากวัง

ทูลว่านาถประหลาดจิต	ข้าคิดพิศวงสงสัย
ลูกคนเป็นหยอนาน้อยใจ	หาเยี่ยงอย่างไม่แต่ก่อน
มีครรภ์เหมือนกันก็พร้อมตัว	ดีชั่วก็ยิ่งกังขา
เดิมว่าไหวทยาท่านายมา	แต่แรกชายาจะทรงครรภ์
ว่าโอรสนั้นจะมีบุญ	ได้เพ็ดทูลไว้ตามท่านายฝัน
เข้าไฟให้หายโรคัน	แล้วทรงธรรม์ตรัสถามเนื้อความดู

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๖)

ลักษณะการพูดของนางจันทาข้างต้น ถือได้ว่าเป็นคนฉลาดช่างพูดอย่างมีวาทศิลป์ ที่ซ่อน
ความอัจฉริยภาพไว้ในใจ โดยกราบทูลให้ท้าวศุวิมลตระหนักว่าการคลอดลูกเป็นหอยสังข์เป็นสิ่ง

ผิดปกติไม่เคยมีมาก่อน นอกจากนี้นางจันทายังไม่กลัวที่จะทำเสน่ห์ทำเวทย์วิเศษซึ่งเป็นกษัตริย์ โดยให้ ยายเฒ่าสุเมธาทำเสน่ห์ให้ ดังนี้

เมื่อนั้น	จันทาดังได้ไอศวรรย์
คุณยาอาคมระดมกัน	รุ่งแจ้งแสงฉันทันใด
สรรเสริญสำเร็จเสร็จแล้ว	นางแก้วหีบหมากที่ยายให้
ถวายแก่พระองค์ทรงชัย	ภูวนายเสวยชมเชยนาง
พระองค์จึงงวยด้วยมารยา	จันทาแนบชิดสนิทข้าง
ร้ายมนต์ยายเฒ่าเป่าพลาถ	ได้ทางทูลแอบด้วยแยบคาย

(บทละครนอกพระราช ร.๒ : ๓๗)

ผลจากการกระทำของนางจันทาคือ เมื่อทำเวทย์วิเศษลทราบความจริง นางจันทาก็ถูกโบยตีด้วยไม้ และสันนิษฐานว่าหลังจากนั้นทำเวทย์วิเศษก็ไม่โปรดนางอีก ในบทละครนอกพระราชนิพนธ์กล่าวว่

เมื่อนั้น	นางจันทาเศร้าสร้อยละห้อยให้
เจ็บปวดยับย้อยด้วยรอยไม้	น้ำตาไหลเป็นคราบอาบแก้มคาง
ความกลัวตัวสิ้นเงงก	พลัดตกอ้อมจันทร์ถึงชั้นล่าง
ลุกขึ้นเดินด่วนครวญคราง	กลับมาต่าหนักนางทันใด

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๘๔)

สำนวนนี้ไม่ได้กล่าวถึงโทษทัณฑ์ของนางจันทาอย่างเด่นชัดเหมือนในสุวรรณสังฆชาดกและบทละครครั้งกรุงเก่า

๓.๔ นิทานเรื่องสังข์ทอง ในสำนวนนี้เรียก "นางจันทา" มีลักษณะนิสัยอิจฉาริษยานางจันท์เทวีดังในนิทานว่า

นางจันทาคิดอิจฉานางจันท์เทวีอยู่แล้ว เลยได้ที่ใส่ร้าย "จริงด้วยเพคะ คนอะไรมีลูกเป็นหยอยอย่างนี้ ทั้งแม่ลูกต้องเป็นญาติมีบิดาจ แปลงตัวมาแน่ ๆ เลย"

แล้วนางจันทาก็แอบจ้างให้โหร มาช่วยกันใส่ร้ายนางจันท์เทวี แล้วก็ช่วยกันยุยงต่าง ๆ

นานา

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๔-๕)

แม้ว่านางจันท์เทวีออกจากวังไปแล้วแต่นางจันทาก็ยังคงอิจฉาริษยา เพราะทำวศิวิมล ทรงรักและคิดถึงนางจันท์เทวี ดังนั้นนางจันทาก็ให้ยายเฒ่าสุเมธาทำเสน่ห์ให้ทำวศิวิมลรักตน เพียงผู้เดียว

“หมอเสน่ห์...” นางจันทากล้า ๆ กลัว ๆ “จะได้ผลจริงหรือ”

แต่ด้วยจิตใจที่อิจฉาริษยา นางจันทาก็เลยกล้ามากกว่ากลัว ให้นางกำนัล

พาหมอเสน่ห์ชื่อ “ยายเฒ่าสุเมธา” เข้ามาทำพิธีทำเสน่ห์ให้

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๑๒)

ความอิจฉาริษยาของนางจันทาทำให้ทำวศิวิมลหลงเชื่อนาง โดยมีรับสั่งให้นำตัวพระสังข์ไป ถ่วงน้ำ จะเห็นได้ว่าตัวละครตัวนี้เดิมในสุวรรณสังข์ชาดกมีลักษณะอิจฉาริษยาเพียงอย่างเดียว พอ มาถึงบทละครครั้งกรุงเก่ายังมีความดีอยู่บ้างคือสำนึกตัวเมื่อถูกลงโทษ และสั่งสอนลูกให้เป็นคนดีใน บทละครพระราชนิพนธ์ใน รัชกาลที่ ๒ ปรับเปลี่ยนให้สมจริงมากขึ้นเป็นเหตุให้คนจำตัวละครตัวนี้ได้ เรื่อยมาจนกระทั่งมีอิทธิพลต่อนิทานเรื่องสังข์ทองในชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ ซึ่งมีลักษณะ เหมือนบทพระราชนิพนธ์อย่างเด่นชัด

๔. นางจันทิ

๔.๑ สุวรรณสังข์ชาดก ไม่ปรากฏชื่อ ไม่ปรากฏลักษณะนิสัย

๔.๒ บทละครครั้งกรุงเก่า มีชื่อเรียกว่า “นางจันทิ” ลักษณะนิสัยของตัวละครตัวนี้คือ รัก แม่มาก ทูลขออภิเษกให้นางจันทาแต่ไม่สำเร็จจึงคิดตายตามแม่ ในบทละครครั้งกรุงเก่ามีรายละเอียดดังนี้

ครั้นถึงกราบบาทพระบิดุเรศ น้ำพระเนตรพุ่มพ่ายทั้งซ้ายขวา พ่อเจ้า ประคุณของลูกอา จะฆ่ามารดาถูกเสียโย ไม่คิดถึงลูกบ้างเลย พระพ่อเจ้าเอ๋ยมาทำ ได้ ลูกขอประทานชีวิตไว้ แม่ลูกจะได้เห็นหน้ากัน แม้นฆ่ามารดาถูกเสียแล้ว

เหมือนฆ่าลูกแก้วให้อาตม ลูกจะกินน้ำตาไม่равัน น้ำที่ลูกจะกลืนใจตาย ทูลพลง
นวลนางเจ้าให้รำ ดื่อกพกข้าวระล่าระสาย ร้องไห้กลิ้งเกลือกเสือกกาย ดังจะวายชีวิต
ด้วยมารดา

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๑๔)

เมื่อท้าววยศวิมลไม่ทรงอภัยโทษให้นางจันทิรำให้คร่ำครวญอาลัยรักแม่จนกระทั่งเป็นลมหมดสติ

แม่เจ้าประคุณของลูกแก้ว สุดความคิดแล้วจะทำไฉน ไม่รู้ที่จะคิดอ่าน
ประการใด สุดใจลูกแล้วในครั้งนี ลูกทูลขอโทษไม่โปรดให้ ฎวโนยจะฆ่าให้เป็นผี ใ้
กรรมอะไรพระชนนี เมื่ออยู่ดีดีจะหนีไป แม่เอาชีวิตลูกไปด้วย ลูกจะขอสู่ม้วยไปเกิด
ใหม่ อยู่หลังลูกวังเวงใจ ลูกจะเห็นหน้าใครเหมือนมารดา แม่เจ้าประคุณขอลูกเอ๋ย
ไม่ควรเลยจะม้วยสังขาร พากันตายทั้งยายสุเมธา ทั้งขุนโหราก็พลอยม้วย รำพลง
นางแสนโคกสลัย์ ดังหนึ่งนางนั้นจะตายด้วย ใจนางสลัดระทระทวย ระหวยเหียน
เวียนวิงนังแนไป

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๑๖-๑๑๗)

ในบทละครครั้งกรุงเก่าจึงเป็นการเพิ่มรายละเอียดลักษณะนิสัยของนางจันทิรำให้เด่นชัดขึ้น
โดยเพิ่มลักษณะนิสัยเพื่อนั้นให้เห็นความรักของลูกที่มีต่อแม่ ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงในสุวรรณสังฆชาดก

๔.๓ บทพระราชนิพนธ์ นางจันทิรำเป็นเด็กที่เชื่อฟังมารดา ดังตอนที่นางจันทิรำให้นางไป
ทูลขอท้าววยศวิมลแต่งตั้งนางจันทิรำเป็นมเหสีเอกนางจันทิรำก็ทำตาม

เมื่อนั้น	นวลนางจันทิรำศรีใส
จำคำมารดาที่สอนไว้	ถือใจไม่รู้ว่่าขุนเคือง
ทูลว่าประสาทหาร	หยิบยกข้อความตามเรื่อง
บิดาว่าไว้จะให้เมือง	ราวเรื่องระบือลือชา
ลูกเกิดเพริดพลัดเป็นสตรี	ไม่ควรที่สมบัตินัดดา
จะขอที่ประทานให้มารดา	ให้เลื่องชื่อบลือชาสถาวร
แทนที่แม่หนีไปจากวัง	แต่งตั้งแทนตนแม่คนก่อน
ยกหน้าข้าบาทประสาทหาร	แม่ก่อนบิดาย่าอาลัย

เมื่อโหรเขว่าเป็นกาสิ ชั่วดีอื่นพอจะเลี้ยงได้
 เลือดก่อนออกแล้วก็แล้วไป ร้องให้ใครรู้จะดูแลคน

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๓๐)

นางจันทิที่ได้แสดงบทบาทเจรจาเพียงตอนเดียวเท่านั้น ซึ่งแสดงลักษณะนิสัยของเด็กที่เชื่อฟังมารดา จึงพูดตามที่มารดาให้พูดทุกประการ ต่อจากนี้ไปไม่มีลักษณะนิสัยอื่นปรากฏอีกเลย

๔.๔ นิทานเรื่องสังข์ทอง ไม่ปรากฏลักษณะนิสัยของตัวละครตัวนี้

บทบาทของตัวละครตัวนี้มีความสมจริงและเป็นมนุษย์ปุถุชนมากขึ้นในบทพระราชนิพนธ์ อาจสันนิษฐานได้ว่าการที่มีตัวละครเด็กในบทพระราชนิพนธ์จะทำให้บทละครมีความสนุกสนานและมีสีสันมากขึ้น ส่วนในสำนวนอื่น ๆ ไม่ได้กล่าวถึงลักษณะนิสัยของตัวละครตัวนี้

๕. นางคันทา

๕.๑ สุวรรณสังข์ขาดก สำนวนนี้เรียกตัวละครนี้ว่า "นางคันทา" ลักษณะนิสัยของนางไม่ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด ปรากฏเพียงการสำรวจมกิริยาวาจาไม่แสดงออกว่าตนมีความพึงพอใจพระโศธิสต์วเมื่อแรกพบ

ราชเทวีตื่นแล้วก็ทรงพักตร์ แล้วเสวยกระยาสุทธาโภชนะพินิจนึกถึงเรื่องฝัน
 ว่า นำอัศจรรย์ความฝันข้อนี้จักให้สำเร็จผลแก่เราแน่ คิดแล้วก็เผยพระเกล้าไป
 เห็นรูปเงาเดินตามอำมาตย์มา ณ หน้าพระลานหลวง ทรงสำรวจท่อน้อยหนึ่ง
 จึงเกิดความเยื่อใยในพระโศธิสต์วเหลือเกิน

(สุวรรณสังข์ขาดก : ๒๓๓๔)

เมื่อพระเจ้ากรุงพาราณสีมีรับสั่งให้เขยทั้งเจ็ดไปหาเนื้อ นางคันทาขอตามเสด็จพระสุวรรณสังข์ แต่พระสุวรรณสังข์ทรงทัดทาน นางคันทาแสดงลักษณะนิสัยของสตรีผู้จงรักภักดีและเชื่อฟังพระสวามีได้อย่างดียิ่ง

พระโศธิสต์วกลับจากเฝ้าแล้วเดินนึกไปว่า เราจักหาเนื้อถวายพระราชอาให้จง
 ได้ ครั้นมาถึงที่พักแล้วจึงบอกแก่นางคันทาเทวีว่าบัดนี้พระราชบิดารับสั่งหาตัวพี่ไปเฝ้า
 บังคับให้พี่หาเนื้อถวาย พระราชบิดาจะพระราชทานทรัพย์ให้เป็นรางวัล ถ้าหากว่าพี่

หาเนื้อถวายไม่ได้พระราชบิดาจึงให้ฆ่าพี่เสีย พี่จะลาน้องไปป่าเที่ยวหาเนื้อถวายพระราชบิดาให้ได้ ข้าแต่ภักศดา พระภักศดาจักไปป่าองค์เดียวกระไรได้ ธรรมดาว่าป่ามากไปด้วยเสือและช้างภูติปีศาจ อันตรายก็มีมากหม่อมฉันขอตามพระองค์ไปเป็นเพื่อนด้วย นางน้องอย่าไปกับพี่เลย พี่จะได้กลัวเสือช้างภูติปีศาจก็หาไม่ พระน้องอย่าไปกับพี่เลยฟังพี่ว่า

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๔๔)

ลักษณะนิสัยของนางคันธาในสำนวนนี้จึงไม่ปรากฏอย่างเด่นชัด เป็นเพียงภาพนางเอกในอุดมคติซึ่งสำรวมกิริยาวาจา และซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี

๕.๒ บทละครครั้งกรุงเก่า ในบทละครครั้งกรุงเก่าเรียก “นางรจนา” เป็นตัวละครที่มีกิริยาวาจานุ่มนวลอ่อนหวาน มีความกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดา ห่วงใยบ้านเมือง ดังในตอนนี้นางขอร้องให้เจ้าเงาะตีคลี

เมื่อนั้น โฉมนางรจนาน้ำตาไหล เห็นพระมารดา มาร่ำไร พลอยให้กันแสง
โศกา นางค้อยระงับดับใจ ทรมวยกราบบาทเจ้าเงาะป่า พ่อเจ้าประคุณของเมียอา
พระมารดาออกมาถึงที่บ้น้อย พ่อทองนพคุณบุญเลิศ ถอดเงาะเสียเกิดพ่อยอดสร้อย
ทุกขหรือโศกใหญ่มิใช่น้อย พระมารดาเศร้าสร้อยมาร่ำไร แม้นพ่อมิช่วยครั้งนี้ รจนา
นำที่จะตักชย ไซ้เมียจะครองชีวิตไว้ มีผิวผิวไม่เมตตา ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๗๖-๗๗)

ลักษณะนิสัยของนางรจนาปรากฏเพียงตอนเดียวเท่านั้น เพื่อแสดงภาพของสตรีที่มีคุณสมบัติคู่ควรกับพระสังข์ โดยเป็นสตรีที่งดงามทั้งกาย วาจา และใจ

๕.๓ บทพระราชนิพนธ์ เรียกชื่อตัวละครตัวนี้ว่า “นางรจนา” เช่นเดียวกับบทละครครั้งกรุงเก่า นางรจนาในบทพระราชนิพนธ์นี้มีลักษณะนิสัยเปลี่ยนแปลงไปจากสำนวนเดิมอย่างเด่นชัด คือ เชื้อมั่นในตนเอง ปากกล้า ช่างประชดประชัน และไม่ยอมให้ใครมาดูถูก ถึงแม้ว่าจะเป็นพี่สาวของตนก็ตาม บทเจรจาซึ่งแสดงลักษณะนิสัยของนางรจนามีหลายตอน จะขอยกตัวอย่างบางตอนดังนี้

เมื่อนั้น
อุแม่เอ๋ยอ้ออึ้งขึ้นมึงมัน

รจนาดอไปขมิ้มมัน
เสกแสรังสารพันโพนทะนา

ทำกรรมสมทบจะตบตอย	มิใช่ลูกเมียน้อยร้อยภาษา
ถึงได้เงาะเป็นผัวชั่วช้า	ก็สุดแต่वासนาได้สร้างไว้
อันผัวพี่ดีเหลือเป็นเนื้อหน่อ	เห็นต่อจะบุญหนักศักดิ์ใหญ่
รูปร่างน้อยจ้อยอร่อยใจ	จงกอดไว้เกิดคะยาละวาง
ถึงพี่จะรุ่งเรืองไปเบื้องหน้า	ก็ไม่พียงवासนาย่าอวดอ้าง
ดีแต่จะมาพานรานทาง	ไม่อดสูมีสงบ้างเลย
สำคัญว่าพี่น้องท้องเดียวกัน	มีรั้งนเหลือเหล่อแม่เอย
เป็นผู้ใหญ่ไม่เหมาะมาเยาะเย้ย	ซ้ำเกินเลยไปมั่งขอสมมา

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๙๗)

จากบทเจรจาดังกล่าวจะเห็นว่านางรจนามีคารมจัดจ้าน และมีเหตุผล เมื่อที่สาวทั้งหกคนเยาะเย้ยถากถางและจะทำร้ายนางรจนานางจึงโต้ตอบว่าเป็นเรื่องของบุญวาสนาที่ได้เงาะป่าเป็นสามีและไม่ยอมให้พี่สาวทั้งหกทำร้ายเพราะเป็นพี่น้องกัน การที่ทำร้ายน้องจึงเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม นางรจนาก็ไม่ยอมแต่ก็ยอมขอโทษหากทำอะไรไม่ควรไปบ้าง ลักษณะนิสัยของนางรจนาเช่นนี้ปรากฏอยู่เสมอและเป็นลักษณะนิสัยที่โดดเด่นในสำนวนนี้ อีกตัวอย่างหนึ่งในตอนหาเนื้อหาปลา เมื่อที่สาวทั้งหกคนด่าว่านางรจนานางจึงโต้ตอบไปว่า

เมื่อนั้น	รจนาดอบไปตั้งใจหวัง
ซิชะหม่อมพี่ที่ขึ้นชัง	ออกประดิงดำทอเล่นพอแรง
เฝ้ามานับไล่ไล่หนูนู	โกรธหรือว่าดูจุมกแหง
แต่เห็นเขาหัวร่อก็ระแวง	ออกสกดสแกงแกลั้งพาโล
ผัวพี่ไปหาปลากับบ่าวไพร่	น้อยหรือช่างได้มาอีกไซ
ผัวข้าหาปลาประสาไซ	แต่จุมกไม่ไหวเหมือนผู้ดี
พอรู้เช่นเห็นอยู่แท้จจริง	สู้ปิดปากหากนิงเสียดอกพี่
จะให้ว่าหรือจะว่าออกเตี้ยวนี	แล้วเหลียวดูสามีเห็นซึ่งตา
แค้นใจคิดจะใคร่อยู่ทะเลาะ	แต่เจ้าเงาะซี้ชวนไปเคหา
ถ่มน้ำลายรดให้แล้วโคลคลา	ตามผัวออกมาไม่พรั่นพริ้ง

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๒๑)

การโต้ตอบอย่างรุนแรง ไม่อ่อนข้อให้รวมทั้งภริยา “ถ่มน้ำลายรด” แล้วจากไปอย่างไม่พริ้งพริ้ว จึงแสดงลักษณะนิสัยเชื่อมั่นในตนเอง ปากกล้า และไม่ยอมให้ใครมาดูถูกได้อย่างเด่นชัด ขณะเดียวกันยังได้สะท้อนภาพมนุษย์ธรรมดาได้เป็นอย่างดี

๕.๔ นิทานเรื่องสังข์ทอง ในนิทานเรียกชื่อว่า “นางรจนา” เช่นเดียวกับในบทละครครั้งกรุงเก่าและบทพระราชนิพนธ์ แต่ไม่ได้แสดงลักษณะนิสัยเด่นชัดนัก คงไว้แต่เพียงภริยาจาจอนหวานและกตัญญู ห่วงใยบ้านเมือง ดังตอนที่นางอ่อนวอนให้เจ้าเงาะผู้ศึกตีคลีว่า

ท่านพี่ ช่วยพ่อแม่ของน้องด้วยเถอะ ถ้าท่านพี่ไม่ช่วย เราจะต้องเสียบ้าน
เสียเมือง แล้วท่านพ่อของน้องก็จะต้องเสียใจที่สุด น้องก็จะกลายเป็นลูกอกตัญญู
เห็นพ่อแม่เดือดร้อนแล้วไม่ช่วยเหลือ

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๕)

นางรจนาในสำนวนนี้ได้แสดงความรู้สึกนึกคิดอย่างเด่นชัดเพียงตอนนี้ตอนเดียวเท่านั้น นอกจากนี้แทบจะไม่ปรากฏบทบาทเลย ตัวละครตัวนี้ถือว่าเป็นตัวละครสำคัญ โดยปรับเปลี่ยนจาก “นางคันธา” ในสุวรรณสังข์ชาติดกมาเป็น “นางรจนา” ในบทละครครั้งกรุงเก่า และในบทพระราชนิพนธ์จะเห็นว่าในบทพระราชนิพนธ์ปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยนางรจนาให้มีลักษณะสมจริงมากขึ้น สันนิษฐานได้ว่าคนจะรู้จัก “นางรจนา” จากบทละครพระราชนิพนธ์มากที่สุด และนิทานเรื่องสังข์ทองได้รับอิทธิพลจากบทพระราชนิพนธ์นี้

๖ พระเจ้าพาราณสี

๖.๑ สุวรรณสังข์ชาติดก เรียกตัวละครนี้ว่า “พระเจ้าพาราณสี” ลักษณะนิสัยที่โดดเด่นคือ รักลูกมากจึงให้อิสระลูกในการเลือกคู่ครอง เห็นได้จากการให้นางคันธาเลือกคู่ครอง เมื่อนางคันธาเลือกเจ้าเงาะมาเป็นคู่แล้ว พระเจ้าพาราณสีก็ทรงใจกว้างยอมรับเจ้าเงาะเป็นลูกเขย แต่เมื่อเจ้าเงาะไม่ยอมสรงน้ำราชาภิเษก พระเจ้าพาราณสีจึงกริ้ว และขับไล่นางคันธา กับเจ้าเงาะออกจากเมือง

พระราชาทอดพระเนตรเห็นพวงมาลาสวมหัตถ์พระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่า ตาม
บุญตามกรรมของลูกเราเขาทำไว้แล้วในกาลปางก่อน พระองค์จึงให้เตรียมพิธีสรงน้ำ

ราชาภิเษกตามเยี่ยงอย่างที่เคยมีมาแล้ว จึงบังคับพระโพธิสัตว์จะให้ส่งน้ำราชาภิเษก พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า ถ้าเราจักส่งน้ำราชาภิเษกไซ้ มหาชนเห็นร่างกายของเราเป็น สีทอง แล้วก็จักรู้ว่าเรามีบุญสมภารมากดำริแล้วก็ได้ส่งน้ำราชาภิเษก ถึงพระราชา จะอ่อนวอนสักเท่าใดก็ไม่ส่ง พระราชาทรงกริ้วกใหญ่จึงขับไล่สองกษัตริย์นั้นไปเสีย

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๔๒)

เมื่อหกเขยกราบทูลยุยงว่าเจ้าเงาะเป็นกาลกิณีจะทำให้บ้านเมืองพินาศ พระเจ้าพาราณสีทรง ปรีชากับหกเขยและเหล่าเสนา ทรงขับไล่พระสุวรรณสังข์กับนางคันธาทอกจากเมืองให้ไกลกว่าเดิม หลังจากนั้นจึงหาวิธีฆ่าเพราะทรงอับอายที่มีลูกเขยอัปลักษณ์ โดยทรงหาวิธีฆ่าเจ้าเงาะถึง ๓ ครั้ง จนกระทั่งพระอินทร์ต้องเสด็จลงมาช่วยพระสุวรรณสังข์ เมื่อทรงทราบความจริงจึงยอมรับพระสังข์และ มอบราชสมบัติให้

พระเจ้ากรุงพาราณสีรับสั่งให้มหาเสนาและราชบุโรหิตเป็นต้น มาประชุม พร้อมกัน ณ ปราสาท จึงเชิญพระโพธิสัตว์กับนางคันธาทิวให้ขึ้นนั่งเหนือรัตนราสีทอง แก้ว แล้วส่งน้ำมูรราชาภิเษกมอบราชสมบัติแล้วอวยพรชัยว่า เธอทั้งสองผู้มีบุญมากจง เป็นอิสรภาพทั่วสากลทวีป และจงขอให้มชนมายืนนานนิราศโรคนภัย บิดามารดาจะ ขออาศัยพึ่งโพธิสมภารอยู่เป็นสุขต่อไป...

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๕๙)

๖.๒ บทละครครั้งกรุงเก่า ในสำนวนนี้เรียกว่า "ท้าวสามนต์" ไม่ปรากฏลักษณะนิสัย โดดเด่นนัก ไม่ชอบเจ้าเงาะเนื่องจากอัปลักษณ์จึงหาวิธีฆ่า แม้ว่าจะต้องขอความช่วยเหลือให้เจ้าเงาะ ตีคสิเพื่อรักษาบ้านเมือง ก็ไม่ได้แสดงความเอ็นดูแต่อย่างใด ดังตอนที่ท้าวสามนต์ให้นำเครื่องทรงมา ให้เจ้าเงาะแสดงกิริยาพระองค์ทรงอาการ ดังนี้

เมื่อนั้น สามนต์ได้ฟังซังน้ำหน้า มันจะเอาอย่างไรที่ไหนมา ซิอ้ายเงาะปานี เหลือใจ เครื่องทรงของกูมิใช่ชั่ว เกินตัวมันเสียเป็นไหนไหน จองทองพองขนเป็นพัน ใจ มันเห็นไม่มีที่พึ่งแล้ว ได้ความเจ็บช้ำระกำใจ เพราะอิจัญไรลูกแก้ว เสียตายของกู ไม่รู้แล้ว เครื่องแก้วแต่ครั้งพระอัยกา จะให้อ้ายเงาะสวมกาย ความกูเสียตายหนักหนา มิให้เจ้าอ้ายเงาะป่า สั่งให้เอามาทันใด กูจะออกไปด้วยอัสสาวศรี ที่นี้มันจะว่า

เป็นไอน ว่าพลังทางสงฆสถานใน ทรงเครื่องเรื่องโรเพิศแพ้ว ทรงเครื่องสำเร็จเสด็จ
มา ขึ้นทรงพระยาक्षाแก้ว ครั้นว่าพร้อมเสร็จสำเร็จแล้ว คลาดแคล้วออกจากวังใน ฯ
(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๘๐-๘๑)

ท้าวสามนต์ทรงรังเกียจเจ้าเงาะอย่างเด่นชัด เมื่อพระสังข์ทรงถอดรูป ปฏิกริยาของท้าว
สามนต์เปลี่ยนไปดังนี้

...เข้าไปในทับเห็นลูกเขย พ่อเจ้ากูเองงามเหลือใจ วิ่งเข้าสวมกอดลูกเขยไว้
ทำให้พ่อโกรธโกรธา พ่อไม่รู้เลยเท่ากึ่งก้อย ลูกน้อยมางามเป็นหนักหนา พระอินทร์
มาล้อมพระพารา จึงวอนลูกยาให้ถอดเงาะ
(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๘๓)

ท้าวสามนต์ทรงรักและเอ็นดูพระสังข์ ทรงทำพิธีรับขวัญและมอบราชสมบัติให้พระสังข์
ครอบครอง พระองค์ทรงยอมรับพระสังข์และยกย่องให้เกียรติ ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยที่ค่อนข้างตรงกับ
ในสุวรรณสังฆชาดก

๖.๓ บทพระราชนิพนธ์ ลำนวนนี้เรียกว่า "ท้าวสามนต์" และยังคงลักษณะนิสัยเดิมคือรัก
ลูกมาก ให้อิสระลูกในการเลือกคู่ครอง และไม่ยอมรับเจ้าเงาะ ในบทพระราชนิพนธ์ได้เพิ่มลักษณะ
ชวนขันให้ตัวละครตัวนี้มากขึ้น ดังตอนที่พระอินทร์ยกทัพมาล้อมเมืองสามนต์ ท้าวสามนต์แสดง
กิริยาอาการดังนี้

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ตระหนกตกประหม่า
ให้คิดคร่ำครั้นหวั่นวิญญาน์	เหลียวซ้ายแลขวาละล้าละลัง
ความกลัวตัวสั่นงันงก	เพื่อพุกพุดจาเหมือนบ้าหลัง
ค่อยกระซิบบถามเมียเจียหูฟัง	เสียงอะไรตึงตังดังเหมือนปืน
เอ๊ะกูอยู่แล้วนะเสนี่	เห็นไฟรัจะมากมายหลายหมื่น
นี่หากว่ากล้าหาญพานยังยืน	จึงไม่ตื่นตระหนกตกใจ
เสียแต่แก่ชราหูตามัว	ทั้งตัวก็เจ็บปวดป่วยไข้
ถ้าหนุ่มแน่นแน่นเหมือนแต่ก่อนไซ้	จะเกรงกลัวอะไรกับไฟรั
เหวยหนุ่มมาตยาข้าเฝ้า	อย่างไรเล่าเราจะสู้หรือจะหนี
กูเห็นเหลือกำลังแล้วครั้งนี้	สุดที่จะต้านต่อให้ทั้อแท้

ไต่ย็นคนข้างหลังกระทิงไต่	ตกลใจจริงจริงออกวิ่งแฉ่
ร้องเรียกเมียตัวสั้นว่านั่นแน่	เสียงแซ่หน้ากลัวทั้งรั้ววัง
ลูกเขยของภูม้นอยู่ไหน	จะให้ไปต่อสู้อู่สักตั้ง
ซัดเขมรเหม่นเหม่นทำแก๊ง	ปากบั้งโง่งดังสั่งเสนี
เร็วเร็วเร่งรัดจัดโยธา	ขึ้นพิทักษริกาหน้าที
นายมูลขุนหมื่นพื้นตัวดี	กินเบี้ยหวัดผ้าปีมีมากมาย
เกณฑ์ให้ประจำของป้องกัน	ระวังตัวกลัวมันจะเป็นปาย
ประตุทั้งสี่ทิศให้ปิดตาย	แล้วคั่วทรายคั่วกรวดเตรียมไว้

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๔๑)

ภาพที่ปรากฏเป็นภาพของชายชราแสดงกิริยาหง ๆ เงิ่น ๆ ตีนกแล้วข้าศึก และชี้ขลาด สร้างความสนุกสนานให้ผู้อ่านผู้ดูเป็นอย่างยิ่ง ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดของท้าวสามนต์อีกประการหนึ่งคือชอบคุยโอ้อวด ซึ่งมักจะกล่าวถึงความเก่งกล้าสามารถของตนในอดีต ซึ่งทำให้รู้สึกสนุกสนานยิ่งขึ้น ดังตอนที่พระสังข์ถอดรูปเนื้อความมีดังนี้

เข้าไปในทับเห็นลูกเขย	พ่อเจ้าลูกเขยงามหนักหนา
น้อยหรือรูปร่างเหมือนเทวดา	หน้าตาจิ้มลิ้มทริมเพรา
ผิวเนื้อเรื่อเรืองเหลืองประหลาด	ดังทองคำธรรมชาติหล่อเหล่า
ฟ้ามีเกิดเอ๋ยลูกเขยเรา	งามจริงแล้วเจ้านางมณฑา
ถึงตัวพี่เมื่อครั้งยังหนุ่มแน่น	รูปร่างก็อ่อนแอ้นไ้อ้อ่า
ไม่แกล้งอวดทรวดทรงหน้าตา	ใส่ชฎาเครื่องประดับก็รับรอง
แต่ไม่เหมาะเหมือนลูกเขยคนนี้	เป็นต่อพ่ออยู่ราวสักสามสอง
แท้เขาที่เนื้อไม่เป็นทอง	กระนั้นน้องยังรักว่ารูปร่างาม

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๖๑)

ลักษณะนิสัยเช่นนี้ทำให้ท้าวสามนต์เป็นตัวละครที่มีลักษณะเป็นฝ่ายปฏิปักษ์และเป็นตัวตลกไปพร้อม ๆ กัน ลักษณะชวนหัวและชอบคุยโอ้อวดจึงเป็นลักษณะนิสัยที่โดดเด่นของท้าวสามนต์ในสำนวนนี้

๖.๔ นิทานเรื่องสังข์ทอง ในสำนวนนี้เรียกว่า “ท้าวสามนต์” ลักษณะนิสัยที่ปรากฏคือ อับอายที่มีลูกเขยเป็นเงาะป่ารูปร่างอัปลักษณ์ จึงวางแผนเพื่อจะฆ่าเจ้าเงาะ

ข้าวยากจะทำพิธีบวงสรวงเทวดาต้องใช้ปลาเป็นพัน ๆ ตัว เจ้าไปบอกพวก
ลูกเขยข้าให้ไปหาปลามากคนละร้อยตัว ใครหาไม่ได้จะโดนลงโทษ!

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๒๙)

แต่เมื่อทรงทราบความจริงว่าเจ้าเงาะคือพระสังข์ทองรูปงามก็หลงรูปพระสังข์ และเอ็นดู
พระสังข์ทันที

โอ...ลูกเขยของพ่อ ดุมีสง่าราศียิ่งกะเทวดา ลูกরণานี้ตาถึงจริง ๆ แต่ทำไม
ไม่ยอมบอกพ่อ ปล่อยให้พ่อเข้าใจผิดว่าเป็นเจ้าเงาะป่าบ้าไปอยู่ชะงัดนาน

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๕)

ลักษณะนิสัยของท้าวสามนต์ที่โดดเด่นมากคือ ใจกว้าง ยอมให้ลูกสาวเลือกคู่ครองด้วยตน
เอง บทพระราชนิพนธ์ปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยให้โดดเด่นในลักษณะชวนหัวและขบถขี้แอด
ทำให้เป็นที่ชื่นชอบ และจดจำได้มากที่สุด

ตารางแสดงการปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยตัวละครทั้ง ๖ ตัว

ตัวละคร	สุวรรณสังข์ขาดก	บทละครครั้งกรุงเก่า	บทละครพระราชนิพนธ์	นิทานเรื่องสังข์ทอง
พระสุวรรณสังข์ / พระสังข์	มีเมตตาต่อมหาชนให้ โอวาทสั่งสอนและสามารถ ตอบปัญหาธรรมได้แม้เมื่อ อยู่ใน ร่างเงาะป่าก็ยังคง ลักษณะ นี้	มีลักษณะความเป็นมนุษย์ ปูดุขมากขึ้น แสดงอารมณ์ ความรู้สึกเด่นชัดขึ้น เช่น ความคิดถึงมารดา	เพิ่มลักษณะหาสรรมาก ขึ้นในตอนเป็นเงาะป่า	ไม่ค่อยมีลักษณะ หาสรสเท่าบท พระราชนิพนธ์
พระเจ้าพรหมทัต / ท้าวยศวิมล	นุเบา เชื้อคนง่าย ทรงขับไล่นางจันทาทะวี ออกจากวังทั้งที่ตั้งครรภ์	ทรงเด็ดขาด ให้ประหาร ชีวิตนางจันทา ยายเต่า สุเมธา และโหร เมื่อทรง ทราบความจริง	ทรงรักและอาลัย นางจันทาทะวีมาก แต่ต้อง ขับไล่ออกไปจากเมือง เพื่อความสงบสุขของ บ้านเมือง	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์

ตัวละคร	สุวรรณสังขชาดก	บทละครครั้งกรุงเก่า	บทละครพระราชนิพนธ์	นิทานเรื่องสังข์ทอง
นางสุวรรณจัมปากเทวี	อิฉาวิชา แสดง ลักษณะนิสัยด้านร้าย เพียงด้านเดียว	อิฉาวิชา แสดงนิสัยทั้งด้าน ชวากับดำ เพื่อแสดงความ เป็นมนุษย์มากขึ้นโดย เป็นแม่ที่ดีโดยอบรม สั่งสอนนางจันทิให้เป็น คนดี อย่าทำชั่วเช่นตน	อิฉาวิชา มีวาทศิลป์ ในการใส่ร้ายนางจันทิ กล้าทำเสน่ห์ พระมหากษัตริย์	อิฉาวิชา แม้จะ ไม่กล้าทำเสน่ห์ที่ท้าว ยศวิมลในตอนแรก แต่สุดท้ายก็ทำ
นางจันทิ	ไม่ปรากฏลักษณะนิสัย	รักแม่มาก ขอบภัยโทษให้ นางจันทาแต่ไม่สำเร็จจึง คิดจะตายตาม	เป็นเด็กที่เชื่อฟังแม่	ไม่ปรากฏลักษณะนิสัย
นางคันธา / นางรจนา	สำรวมกิริยาวาจา ไม่ได้แสดงลักษณะ นิสัยอื่นเด่นชัดนัก	กิริยาวาจานุ่มนวล อ่อนหวาน นอกจากนี้ แล้วไม่ปรากฏลักษณะ นิสัยอื่น	เชื่อมั่นในสิ่งที่ตนกระทำ ปากกล้า ไม่ยอมให้ใคร ดูถูกแม้จะเป็นพี่สาว	ไม่ได้แสดงลักษณะ นิสัยเด่นชัดนัก แต่ยัง คงกิริยาวาจา อ่อนหวานและกตัญญู
พระเจ้าพาราณสี / ท้าวสามนต์	รักลูกมาก ให้อิสระลูก เลือกคู่ครอง ใจกว้าง ยอมรับเจ้าเงาะเป็น ลูกเขย แต่เมื่อเจ้าเงาะ ไม่ยอมให้พระองค์ทรง น้ำราชาภิเษกให้ จึงกริ้ว และขับไล่ออกจากวัง แล้วหาวิธีฆ่า เพราะอับอายที่มีลูกเขย อับลักษณ์	ไม่ชอบเจ้าเงาะเพราะ อับลักษณ์ จึงหาวิธีฆ่า	รักลูกมาก ให้อิสระลูก เลือกคู่ครอง แต่ไม่ยอมรับเจ้าเงาะ หลงคิดว่าแก่ง ชีตั่นกลัว และหลงไหลในชาติ กำเนิด และรูปโฉมของ พระสังข์มากเมื่อรู้ความ จริง	อับอายที่มีลูกเขยเป็น เงาะป่า จึงวางแผนฆ่า

ลักษณะนิสัยตัวละครเริ่มเปลี่ยนไปตั้งแต่มีการแปรรูปในบทละครครั้งกรุงเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทพระราชนิพนธ์ เพื่อให้เห็นพฤติกรรมของตัวละครเด่นชัดขึ้นเหมาะที่จะนำไปแสดงการเปลี่ยนรูปแบบในการนำเสนอครั้งนี้จึงเป็นการเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้รับสาร จากการฟังมาเป็นการดู ดังนั้นจึงต้องเพิ่มรายละเอียดพฤติกรรมบางอย่างให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เมื่อแปรรูปเป็นนิทาน

เรื่องสังข์ทองก็ปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยตัวละครอีกครั้ง โดยมักจะไม่ให้รายละเอียดเด่นชัดเท่ากับบทพระราชนิพนธ์

เนื้อเรื่อง : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองเกิดจากการเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่อง ๓ ลักษณะ ได้แก่

- การเพิ่มความ เช่น การเพิ่มตัวละคร การเพิ่มเหตุการณ์บางอย่างเข้าไป
- การเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง เช่น การเปลี่ยนบทบาทของตัวละคร
- การลดความ เช่น การลดตัวละคร การลดเหตุการณ์บางอย่างในเรื่อง

การเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องทั้ง ๓ ลักษณะทำให้เรื่องสังข์ทองเปลี่ยนไปจากสุวรรณสังข์ชาดก ซึ่งถือเป็นต้นเรื่องแสดงเป็นตารางโดยสังเขปได้ดังนี้

สุวรรณสังข์ชาดก	บทละครครั้งกรุงเก่า	บทละครพระราชนิพนธ์	นิทานเรื่องสังข์ทอง	หมายเหตุ
ไม่ปรากฏตอนนี้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ประชาชนต้องการให้ท้าวศุภมิตรมีพระโอรสเพื่อสืบสันตติวงศ์พระองค์จึงทำพิธีบวงสรวง	ท้าวศุภมิตรทรงประสงค์จะมีพระโอรสจึงอธิษฐานขอจากเทวดา	เพิ่มความ
พระโพธิสัตว์จุติลงมาจกสวรรค์ปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางจันทาเทวี	ไม่ปรากฏตอนนี้	เทวดาจุติลงมาจกสวรรค์ปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางจันทเทวี	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง
พระนางจันทาสุนินว่าพระอาทิตย์เปล่งรัศมีเวียนรอบเขาสิเนรุ ๓ รอบแล้วมาตกต้องตัวพระนางส่วนพระนางสุวรรณจัมปากเทวีสุนินว่าพระอินทร์นำดอกจำปามาให้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ท้าวศุภมิตรสุนินว่าพระอาทิตย์และดวงดาวตกลงตรงพระพักตร์พระองค์จึงคว้าไว้โดยพระหัตถ์ขวาคว้าได้พระอาทิตย์แต่หลุดหายไปพระหัตถ์ซ้ายคว้าได้ดวงดาว	ไม่ปรากฏตอนนี้	เปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง
พระเจ้ากรุงทรมหัทธรับสั่งให้สร้างเบญจกฤถิณท์เพื่อทำพิธีราชาภิเษกพระโอรส	ไม่ปรากฏตอนนี้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ลดความ

สุวรรณสังฆชาดก	บทละครครั้งกรุงเก่า	บทละครพระราชนิพนธ์	นิทานเรื่องสังข์ทอง	หมายเหตุ
นางสุวรรณจัมปาภริษยา นางจันทาจึงติดสินบน ปาลกเสนาบดีให้ใส่ร้าย นางจันทาว่ามีความสัมพันธ์ กับชายอื่น พระเจ้ากรุงพรม ทัดทรงขับไล่นางจันทาออก จากวังขณะตั้งครรภโดยไม่ได้ ใตส์วนหาความจริง	ไม่ปรากฏตอนนี้	นางจันทาภริษยานางจันทเทวี จึงติดสินบนโหรให้ใส่ร้ายนาง จันทเทวีซึ่งประสูติโอรสเป็น หอยสังข์ว่าเป็นกาลกนิ ท้าว ยศวิมลจึงทรงขับไล่นางออก จากเมืองทั้งที่รักนาง	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียดของ เรื่อง
นางจันทามาอาศัยอยู่กับ ตายายในป่าและคลอดลูก เป็นหอยสังข์	ไม่ปรากฏตอนนี้	นางจันทเทวีอุ้มพระโอรส หอยสังข์มาอาศัยอยู่กับ ตายายในป่า	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง
พระโพธิสัตว์ทรงเกรงว่า พระมารดาจะทรงลำบากหาก พระองค์เกิดมามีรูปทง จึงทำสังจาธิษฐาน ขอเป็นหอยสังข์	ไม่ปรากฏตอนนี้	เพราะกรรมทำให้นางจันท เทวีประสูติเป็นหอยสังข์	ไม่ปรากฏตอนนี้	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง
พระสุวรรณสังข์ออกจากหอย สังข์ช่วยพระมารดาทำ ความ สะอาดบ้านเรือน	ไม่ปรากฏตอนนี้	เทวดาแปลงเป็นไก่มาจิกกิน ข้าวที่ตากไว้ พระสังข์จึงออกมา ไล่ไก่และหุงข้าวปลาให้พระ มารดา	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง

สุวรรณสังขชาติ	บทละครครั้งกรุงเก่า	บทละครพระราชนิพนธ์	นิทานเรื่องสังข์ทอง	หมายเหตุ
<p>พระเจ้าพรหมทัตได้ข่าวนางจันทาเทวีกับพระสุวรรณสังข์ จึงให้รับกลับมาเลี้ยงดูตามเดิม ต่อมานางสุวรรณจัมปากและपालกเสนาบดีทูลยุยงว่า พระสังข์เกิดในหอยสังข์ เป็นกาลกิณี จึงไม่สมควรเลี้ยงไว้ทั้งแม่และลูก พระเจ้าพรหมทัตจึงให้นำไปลอยแพ</p>	<p>ไม่ปรากฏตอนนี้</p>	<p>ท้าวยศวิมลทรงคิดถึงนางจันทเทวี นางจันทากลัวว่าท้าวยศวิมลจะกลับไปรับนางจันทเทวี จึงให้นางจันทาลูกสาวทูลขอท้าวยศวิมลให้ยกย่องตนเป็นมเหสีเอก แต่ท้าวยศวิมลกลัว นางจึงให้ย้ายเฒ่าสุเมธาทำเสน่ห์ และทูลยุยงให้ท้าวยศวิมลส่งคนไปฆ่าพระสังข์ เสนาจับตัวพระสังข์มาแล้วฆ่าพระสังข์ด้วย ท่อนจันทน์ หอก ดาบ และให้ช่างตักมันเหี้ยบ แต่ไร้ผล ท้าวยศวิมลทรงเมตตา จึงให้ไปรับกลับมาเลี้ยงดูทั้งแม่และลูก แต่เมื่อต้องมนต์นางจันทาอีกครั้ง ก็ทรงรับสั่งให้นำพระสังข์ไปถ่วงน้ำ</p>	<p>ท้าวยศวิมลยังทรงอาลัยนางจันทเทวี นางจันทา ริษยาจึงให้ย้ายเฒ่าสุเมธาทำเสน่ห์ให้ แล้วทูลยุยงให้จับพระสังข์มาถ่วงน้ำ</p>	<p>เพิ่มความ</p>
<p>แพแตก พระสุวรรณสังข์ทรงพลัดพราจากพระมารดา พระมารดาขึ้นฝั่งที่เมืองมัทราสเป็นแม่ครัวให้ธนูชัยเศรษฐี พระยานาคเนรมิตเรือทองให้พระสุวรรณสังข์ เรือลอยไปถึงเกาะ และได้พบฤาษีซึ่งชี้ทางไปเมืองพาราณสี</p>	<p>ไม่ปรากฏตอนนี้</p>	<p>พระสังข์จมลงไปปล่องนาคา พระยานาคเลี้ยงดูแล้วส่งไปอยู่กับนางพันธุรัต โดยเนรมิตสำเภาทองและมีราชสารกำกับไปด้วย</p>	<p>ตรงกับบทพระราชนิพนธ์.</p>	<p>เปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง</p>

สุวรรณสังฆชาดก	บทละครครั้งกรุงเก่า	บทละครพระราชนิพนธ์	นิทานเรื่องสังข์ทอง	หมายเหตุ
พระสังข์พบของวิเศษ ได้แก่ รูปเงาะ พระขรรค์ด้ามแก้ว เกือกทอง ปอเงิน ปอทอง	ไม่ปรากฏตอนนี้	ตรงกับสุวรรณสังฆชาดก ยกเว้นไม่มีพระขรรค์ด้ามแก้ว แต่มีไม้เท้าแทน	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง
นางยักษ์ติดตาม พระสุวรรณสังข์ทันทีที่ บริเวณริมน้ำพาก แดนยักษ์แต่ข้ามไปไม่ได้ เพราะสิ้นสุดเขตยักษ์	ไม่ปรากฏตอนนี้	นางพันธุรัตติดตามพระสังข์ มาถึงเชิงเขา แต่ขึ้นไปไม่ได้ เพราะพระสังข์ตั้งสังข์จาธิษฐาน ขอให้พระมารดาช่วย	ตรงกับ บทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง
นางยักษ์สอนมนต์วิเศษให้ พระสุวรรณสังข์ พระสุวรรณสังข์เรียนมนต์ แล้วลาจากไป นางยักษ์เสีย ใจมากจนตายและได้ไปเกิด ในเทวโลก	ไม่ปรากฏตอนนี้	นางพันธุรัตเขียนมนต์วิเศษไว้ ที่เชิงเขาแล้วขาดใจตาย	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง
พระเจ้ากรุงพาราณสี มีพระธิดา ๗ องค์ องค์สุดท้าย ห้ายังไม่มีคู่	ไม่ปรากฏตอนนี้	ท้าวสามนต์มีพระธิดา ๗ องค์ ทั้งหมดยังไม่มีคู่	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง
เจ้าเงาะกับนางคันทาถูกขับไล่ จากเมืองเพราะเจ้าเงาะไม่ ยอมสร่งน้ำราชาภิเษก	ไม่ปรากฏตอนนี้	เจ้าเงาะกับนางรจนาดูกขับไล่ ออกจากวังเพราะท้าวสามนต์ ทรงอับอายที่มีลูกเขย อัปลักษณ์	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง
นางคันทาเศร้าเสียใจ เจ้า เงาะปลอบใจว่าเป็นกรรม พระองค์มีบุญญาธิการมาก แต่ไม่มีใครรู้	ไม่ปรากฏตอนนี้	นางรจนาเสียใจเจ้าเงาะจึง ถอดรูปและเล่าความจริงให้ฟัง	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียด ของเรื่อง

สุวรรณสังฆชาดก	บทละครครั้งกรุงเก่า	บทละครพระราชนิพนธ์	นิพนธ์เรื่องสังข์ทอง	หมายเหตุ
พระเจ้ากรุงพาราณสีแกล้งเจ้าเงาะ ๓ ครั้ง ให้หาเนื้อ สุนทร และปลา หกเขยต้องเสียปลายหู นิ้วมือ และปลายจมูกเป็นสิ่งที่แลกเปลี่ยน โดยเป็นเป็นผู้ลงมือเอง	ไม่ปรากฏตอนนี้	ท้าวสามนต์ทรงแกล้งเจ้าเงาะ ๒ ครั้ง ให้หาปลาและเนื้อ หกเขยต้องเสียปลายจมูกและปลายหู เป็นสิ่งที่แลกเปลี่ยนโดยพระสังข์เป็นผู้ลงมือเอง	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง
พระเจ้าพาราณสีทรงหาอุบายฆ่าเจ้าเงาะ พระอินทร์หรืออาสน์จึงเสด็จลงมาทำพระเจ้าพาราณสีตีคคลี โดยให้ตอบปัญหาธรรม ๒ ข้อ	พระอินทร์เสด็จลงมาทำท้าวสามนต์ตีคคลีพนักบ้านเมือง	พระอินทร์หรืออาสน์ด้วยสงสารนางรจนา คิดจะให้เจ้าเงาะถอดรูปจึงยกพลมาล้อมเมืองสามนต์ไว้และทำพนักตีคคลีเอาบ้านเมือง	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง
พระสุวรรณสังข์ติดตามหาพระมารดาถึงบ้านธัญชัยเศรษฐี ได้เสวยอาหารฝีมือนางจันทา จึงจำพระมารดาได้	นางจันท์เทวีกับท้าวศวิลเสด็จไปตามหาพระสังข์ที่เมืองสามนต์	นางจันท์เทวีกับท้าวศวิลเสด็จไปตามหาพระสังข์ที่เมืองสามนต์ นางจันท์เทวีสลักพัก ๗ ชั้นเป็นเรื่องราวของตนและพระสังข์ พระสังข์จึงจำพระมารดาได้	ตรงกับบทพระราชนิพนธ์	เปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง
ราษฎรเมืองพระเจ้าพรหมทัตหนีไปพึ่งพระบารมีพระสุวรรณสังข์ที่เมืองพาราณสี	ไม่ปรากฏตอนนี้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ลดความ
นางจันทาเทวีพิศุจน์ความลี้ภัยด้วยการขอลุยไฟนางสุวรรณจัมปากจึงขอลุยไฟตามแต่ถูกไฟคลอกตายเพราะอกุศลกรรมที่ทำไว้ ปาลกเสนาบดีถูกแผ่นดินสูบ	ไม่ปรากฏตอนนี้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ไม่ปรากฏตอนนี้	ลดความ

การเพิ่มความปรากฏเพียงตอนเดียวเมื่อเริ่มเรื่องในบทพระราชนิพนธ์ เพื่อแสดงภาพกษัตริย์ที่คำนึงถึงความต้องการและความสุขของประชาชน ส่วนการเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่องเป็นเพราะต้องการแสดงพฤติกรรมของตัวละครให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งแสดงขนบวรรณคดีไทย เช่น การที่ท้าววยศวิมลสุบินแล้วให้โหรทำนาย ส่วนการลดความนั้นส่วนใหญ่เป็นเพราะในสุวรรณสังฆชาดกเน้นว่าเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ และต้องการแสดงแนวคิดเรื่องกรรม เช่น ตอนที่นางสุวรรณจัมปากเทวีขอลุยไฟตามนางจันทาเทวี แต่ต้องตายเพราะถูกไฟคลอกตาย เนื่องจากอกุศลกรรมที่นางทำไว้ การตัดส่วนนี้เมื่อนำมาแปรรูปเป็นบทละครและนิทาน จึงทำให้เรื่องมีลักษณะสมจริงมากยิ่งขึ้นและทำให้สนุกสนาน

รูปแบบการนำเสนอ : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

รูปแบบการนำเสนอ เป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดเนื้อเรื่องและพฤติกรรมของตัวละคร ในที่นี่มีการแปรรูป ๓ รูปแบบ ได้แก่ ร้อยแก้วในลักษณะของชาดก บทละคร และนิทาน

สุวรรณสังฆชาดก นำเสนอเป็นความเรียงร้อยแก้ว โดยมีรูปแบบเป็นชาดกคือมีปราวณเรื่องต่อจากนั้น จึงเป็นนิทานชาดกซึ่งเป็นส่วนของเนื้อเรื่อง และสมิธานกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของพระโพธิสัตว์

๑. ปราวณเรื่อง ตอนขึ้นต้นเป็นการเปิดเรื่อง ซึ่งเริ่มต้นเล่าเรื่องในสมัยปัจจุบันของพระพุทธเจ้าอันเป็นต้นเหตุ ก่อนที่จะเล่านิทานชาดกเรื่องนั้นๆ สุวรรณสังฆชาดกปราวณเรื่องถึงภิกษุเทวทัตพยายามฆ่าพระพุทธเจ้าตั้งแต่อดีตกาล ดังนี้

สตถา สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อันเป็นพระอารามของ อนาถบิณฑิกคฤหบดี ทรงพระปราวณภิกษุเทวทัตผู้ชวนชวายนอยู่เพื่อจะปลงพระชนม์ของพระองค์เป็นมูลเหตุ ตรัสพระธรรมเทศานานี้มีคำเริ่มว่า สจจ กิเรวมาหุสุ ดังนี้เป็นอาทิ ดำเนินความในนิทานวจนะว่า...

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๑๗-๒๑๘)

๑ บัดใจ ท่านท้าวหัตสนัยน์ก็ร้องว่า ดูก่อนสามนต์ราชา ลูกเขยท่านช้ำอยู่ว่าไร เราจะรีบเอาราชสมบัตินี้ แก้วแก้วเนาวรัตน์ทั้งกรุงใหญ่ ถ้าดีมาเล่นคลีไป หรือจะว่ากระไรก็ว่ามา ฯ

๑ เมื่อนั้น ท่านท้าวสามนต์ราชา ได้ฟังถ้อยคำพระอินทรา ตระหนกตกประหม่าในพระทัย แต่ชะเง้อชะเง้อแลหา เงาะป่าจะมากี่หาไม่ เห็นสายกว่าสายมาหายไ้ ท่านท้าวหัตสนัยน์มาเร่งแล้ว จึงเรียกสาวศรีมาสั่งความ เร่งไปติดตามนางเมียบแก้ว ให้เร่งเข้ามาเสียยังแล้ว เมียบแก้วไปช้ำอยู่ว่าไร ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๗๗-๗๘)

การแปรรูปเป็นบทละครในลักษณะนี้มีอิทธิพลต่อบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างเด่นชัด ทรงนำมาจัดรูปแบบเป็นลักษณะกลอนบทละครอย่างชัดเจน โดยเรียบเรียงเป็นรูปแบบกลอนบทละครที่สมบูรณ์เพื่อสะดวกแก่การอ่าน จำนวนกลอนไพเราะ มีทั้งสิ้น ๙ ตอน ได้แก่ กำเนิดพระสังข์ ต๋วงพระสังข์ นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์ พระสังข์หนีนางพันธุรัต ท้าวสามนต์ให้นางทั้งเจ็ดเลือกคู่ พระสังข์ได้นางรจนา ท้าวสามนต์ให้ลูกเขยหาปลาหาเนื้อ พระสังข์ตีคลี และท้าวยศวิมลตามพระสังข์ ดังจะยกตัวอย่างจากตอนพระสังข์ตีคลี เพื่อให้เห็นการจัดรูปแบบกลอนบทละครที่ไพเราะสมบูรณ์

เมื่อนั้น	พระวิศณุกรรมก็ยืมหัว
นี้ท้าวสามนต์คนเมามัว	ใจคอพอด้วยยังชั่วครัน
พูดจาปากกล้าแต่ตาขาว	เนื้อแท้ท้าวก็กลัวจนตัวสั่น
จะให้หกเขยตีคลีพันัน	ว่าให้แน่นมั่นเหมือนสลัญญา
แม้ไม่ออกไปสนามตามกำหนด	มิรีบลูกเมียหมดก็จึงว่า
แกลั้งซู่สำหรับกำขับกำชา	แล้วเทวารีบกลับไปจับไว

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ใน ร.๒ : ๑๔๔)

ลักษณะกลอนเหมือนกลอนสุภาพทั้งการวางรูปแบบและการบังคับสัมผัส โดยมีจำนวนคำในวรรคประมาณ ๖-๗ หรือ ๘-๙ คำ การแบ่งบทเป็นตอนเช่นนี้ เพื่อความสะดวกในการเลือกไปแสดงละครเป็นตอน ๆ เมื่อจะเริ่มตอนใหม่จะมีการเล่าย้อนเพื่อทบทวนเนื้อเรื่องตอนเดิมให้ผู้ดูทราบอีกครั้ง เช่น นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์ เริ่มเรื่องโดยกล่าวถึงพระยานครพบพระสังข์แล้วเกิดความเมตตา จึง

รับพระสังข์มาอยู่ด้วย โดยพระยานาคจะถามพระสังข์ว่าเป็นใคร พระสังข์จึงทรงเล่าเรื่องราวของตนให้ฟัง ซึ่งก็คือการเล่าย้อนให้ผู้ชมละครทราบเรื่องราวตั้งแต่ต้นนั่นเอง

เมื่อนั้น	ท้าวภาคีมีจิตพิศวง
ตรัสถามเนื้อความไปโดยจง	เจ้าเชื้อแถวแนววงศ์พระองค์ใด
ใครเล่าถ่วงเจ้าลงวารี	โถมศรีโทษทัณฑ์นั้นไฉน
เราช่วยจึงไม่ม้วยบรรลัย	จึงพามาไว้ในบ้านเมือง
เมื่อนั้น	พระสังข์เล่าความตามเรื่อง
บิดาข้าไซร้ได้ผ่านเมือง	ราวเรื่องแม้ว่าให้ข้าฟัง
เมียน้อยมันชื่อนางจันทา	มารดาคลอดข้าเป็นหอยสังข์
เขาขับไล่ให้ไปอยู่ไพร่รัง	มันชิงซึ่งทูลว่าข้าจัญไร
อยู่หลังข้าออกมาอกหอย	เขาคอยจับข้าหาข้าไม่
หุบตี่ร่าพันไม้บรรลัย	จึงให้ถ่วงข้าลงสาคร
บอกพลางทางทรงไค้	คิดถึงชนนี้สะอื้นอ้อน
พระองค์ช่วยส่งให้มารดร	วิงวอนร่ำให้อยู่ไปมา

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๕๔)

การแปรรูปในลักษณะสุดท้ายมีรูปแบบการนำเสนอเป็นนิทาน โดยแบ่งเป็น ๙ ตอน และปรับเปลี่ยนชื่อตอนใหม่ ได้แก่ เกิดเป็นหอยสังข์ ออกจากเปลือกหอย พราวจากแม่ กลายเป็นลูกยักษ์ ออกจากเมืองยักษ์ ปลอมเป็นเจ้าเงาะ มนต์มหาจินดา ผู้ศึกตีคิลี และพบแม่ การนำเสนอเป็นนิทานมีเนื้อหาแต่ละตอนค่อนข้างสั้นและมีภาพประกอบสีที่ตัดตลอดทั้งเรื่อง เนื่องจากเป็นนิทานที่เล่าให้เด็กฟัง ลักษณะนิสัยของเด็กมักจะสนใจอะไรไม่นานนัก ผู้แต่งจึงไม่ได้นำเสนอเพียงเนื้อเรื่องสังข์ทองอย่างเดียวเท่านั้น แต่จะแทรกเรื่องราวของครอบครัวผู้เล่าอยู่ด้วย เพื่อให้เป็นเรื่องคั่นนิทานสังข์ทอง และเพื่อแทรกความคิดบางประการของผู้เขียน ดังตัวอย่างตอนผู้ศึกตีคิลี

“พระสังข์ทำตัวเป็นเงาะป่าบ้าใบ้ วิ่งเล่นกับเด็ก ๆ อย่างสบายใจมาตลอด ไม่มีใครสงสัย จนกระทั่งพระอินทร์ที่อยู่บนสวรรค์ เห็นว่า ถึงเวลาที่พระสังข์ต้องเผยโฉมที่แท้จริงซะทีแล้ว เลยแปลงร่างเป็นมนุษย์ ยกทัพใหญ่ลงมาล้อมเมืองสามนต์เอาไว้ แล้วส่งทูตถือสารเข้าไปทำถึงในเมือง”

“เจ้าเมืองของข้าอยากได้เมืองสามนต์นี้เป็นเมืองขึ้น แต่แทนที่จะต้องรบกัน ให้เสียเลือดเนื้อ เราขอท้าพวกท่านมาตีคสิแข่งกันแทน...ถ้าพวกเราชนะ เมืองสามนต์ ต้องตกเป็นของเรา แต่ถ้าพวกท่านชนะ พวกเราก็จะยกทัพกลับไป”

“ดีนะ รบกันนำรักดี” แนนชอบใจ

“ถ้าคนเรารบกันแบบนี้หมดก็ดีสินะ” แม่นึกภาพ “อิสราเอลท้าพวกอาหรับตี กอล์ฟ อินเดียท้าปากีสถานตีเทนนิส...”

“ดีคสิเป็นยังไงเธอ แม่” นัทถาม

(สังข์ทอง ชุติวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๓)

เมื่อผู้แต่งเล่าถึงพระสังข์ตอนเด็กก็ได้วาดภาพการ์ตูนประกอบรูปเด็กอยู่ในหอยสังข์ เพื่อให้เด็กนึกภาพตามได้ สามารถเข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น ดังภาพต่อไปนี้

หน้าตาน่ารัก

"เหมือนปุ๊อะไรนะ ที่อยู่ในเปลือกหอย" แนนคิดไม่ออก
"หนูรู้! หนูรู้!" แนนพยายามจะคิด "ปุ๊อะไรนี่.. ปุ๊อะไรๆ"

"ปุ๊เสฉวนคะ" คุณแม่เฉลย

"เออ ใช่ กำลังจะพูดอยู่พอดีเลย" แนนเออออขึ้นมาทันที

"ใช่เอ๊ย รัชนีมาเชียว" แนนทำหน้าที่

พระสังข์เป็นเด็กผู้ชายหน้าตาน่ารัก ผิวพรรณดี นิสัยก็ดีด้วย เป็นห่วงแม่ ออกมาช่วย
ไล่ไก่ไล่เสร็จแล้ว จะกลับเข้าไปในเปลือกหอยเลยรี ก็ เอ.. ไหนๆออกมาแล้ว มองซ้าย
มองขวา อิมม.. ไม่มีใคร ช่วยแม่เก็บกวาดเศษข้าวที่เลอะเทอะอยู่ดีกว่า เก็บเสร็จแล้ว
เอ.. ไหนๆก็ไหนๆ ถูบ้านด้วยเลยดีกว่า ถูบ้านเสร็จแล้ว เอ.. ไหนๆก็ไหนๆ แนน
หุงข้าวทำอาหารให้ด้วยเลยดีกว่า จนเรียบร้อยหมดทุกอย่างแล้ว ก็ค่อยมุดกลับ
เข้าไปในหอยสังข์ตามเดิม

"พระสังข์น่ารักมัย ลุงๆ ไม่ต้องเรียนวิชาวิชาในบ้าน ก็ช่วยแม่ทำ
งานบ้านได้" คุณแม่ประหลาดลูกเล็กๆ "ไม่เหมือนเด็กสมัยนี้
ท่องวิชาในบ้านเหมือนนกแก้วนกขุนทอง มีแต่กลับหัว
ถึงบ้าน ได้แต่นอนตีพุง"

"น้าน้อยๆ หนูช่วยคะ" แนนลนลานหาความดี
ความชอบ "มีอยู่วันหนึ่ง ปะป้ากลับมาถึงบ้าน

หนูเอาน้ำเย็นไปให้ แล้วก็เอาพัดมาพัดให้

ปะป้าตามแล้ว แม่ให้หนูกินยาอะไร

ผิดไปรีมปล่า

"ยาบ้านะสิ" นันทว่า

"นี่ นัท!" แม่ดู "ใครสอนให้พูดแบบนี้ ลุง"

การเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอแสดงถึงความนิยมในการรับสรวรรณคดีของผู้เสพในแต่ละยุค ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ นิยมการเล่นละครเป็นสำคัญ จึงนำสรวรรณสังฆชาดกมาแปรรูปใหม่ และปัจจุบันเมื่อนำมาแปรรูปจึงต้องเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอเป็นนิทานที่มีภาพประกอบ เพื่อให้ง่ายต่อการเสพวรรณคดีของผู้อ่าน และเหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องดำเนินชีวิตอย่างเร่งรีบ

ภาษา : ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

ภาษา ในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองจะแตกต่างกัน โดยมีลักษณะเฉพาะในแต่ละสำนวน ภาษาในสรวรรณสังฆชาดกแม้จะเป็นร้อยแก้วแต่ก็ไพเราะสละสลวย อ่านเข้าใจได้แม้จะเป็นภาษาเก่า มีลักษณะเด่นคือใช้คำศัพท์และความเปรียบเทียบทางพุทธศาสนาเพื่อเน้นว่าเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา เช่น

พระนางจันทาเทวีนั้นหาที่พึ่งบมิได้ ดำเนินพลางทางกรรมแสงให้ว่า แต่ก่อนเราทำอกุศลกรรมสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยความทุกข์อย่างใหญ่ฉะนี้ พวกนักสนมและพนักงานทั้งหลาย สดับฟังสำเนียงพระนางจันทาเทวีปริเทวนาการดำเนินจากอิฏฐาคารกาลครั้งนั้น พวกนั้นร้องให้ล้มกลิ้งเกลือกอยู่ไปมาเหมือนไม้รั้งอันถูกลมยุคันธวาท พัดผันให้ล้มระเนนไปฉะนั้น พระนางจันทาเทวีจึงทำอัญชลีกรแก่เทพดาผู้รักษาราชธานีเวศม์แล้ว จึงมีเสาวนีย์ตรัสแก่พวกหญิงผู้สัมพันธ์วงศ์ของตนว่า ท่านทั้งหลายจงอยู่ดีกินดีและอย่ามีความประมาท ดิฉันขอลาท่านทั้งหลายไปเสวยมหันตทุกข์ตามกรรมที่เราทำไว้ นางกล่าวรำลัดนี้แล้วดำเนินไปแต่ผู้เดียว อนุภาหาที่พึ่งและเพื่อนมิได้

(สรวรรณสังฆชาดก : ๒๒๑-๒๒๒)

การใช้คำศัพท์เพื่อเน้นว่าเป็นเรื่องทางศาสนา เช่น "อกุศลกรรม" "เสวยความทุกข์" "อย่ามีความประมาท" และ "เสวยมหันตทุกข์ตามกรรมที่เราทำไว้" นอกจากนี้ยังใช้ความเปรียบที่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดกเช่นกันคือ "ร้องให้ล้มกลิ้งเกลือกอยู่ไปมาเหมือนไม้รั้งอันถูกลมยุคันธวาทพัดผันให้ล้มระเนนไปฉะนั้น" ลักษณะเช่นนี้เป็นการใช้ภาษาที่ปรากฏในวรรณคดีทางพุทธศาสนา

ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นตอนที่พระโพธิสัตว์ทรงสั่งสอนมหาชน หลังจากที่ปาลกเสนาบดีถูกแผ่นดินสูบ คำศัพท์ทางพุทธศาสนาที่ปรากฏมีหลายคำ ได้แก่ "ลามก" "สัปปริสธรรม"

“ธรรมทางอบาย” “ปรหารกรรม” “เมตตาทานาฏเลเขฎฐาปจายิกธรรม” “กุศลธรรม” “ศีล
ทานธรรมสวณะ” “กุศลกรรม” เพื่อเน้นให้เห็นว่าเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา

พระโพธิสัตว์ทรงพระกรุณาแก่มหาชนเป็นอันมาก จึงตรัสว่าพวกมหาโยธาทั้งหลาย พระเจ้ากรุงปัญจาลราชทรงเชื่อคำปลกเสนาบดีคนลามก ให้ยกกองทัพมาทำสงครามกับเราผู้หาความผิดมิได้ และละสัปปุริสธรรมแล้วทำซึ่งธรรมทางอบายแต่นี้ไปท่านทั้งหลายจงอย่าทำบาปกรรมเช่นนี้ต่อไปเป็นอันขาด ทรงให้อิโฆวาตต่อไปอีกว่า บุคคลผู้ใดฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ทำปรหารกรรมกล่าวปดเสพยาเมรัย บุคคลผู้นั้นจักถึงความพินาศเหมือนปลกเสนาบดี อนึ่งฝ่ายกุศลธรรมคือศีลทานธรรมสวณะและเมตตาทานาฏเลเขฎฐาปจายิกธรรมเหล่านี้มีคุณยิ่งใหญ่ ผู้ใดไม่ประมาทในธรรมที่เราสอนแล้วนี้ ผู้นั้นจักจากโลกนี้แล้วจักไปเกิดในสวรรค์ด้วยกุศลกรรมอันนั้น

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๗๕)

ในส่วนของบทละครครั้งกรุงเก่าแต่งเป็นกลอนบทละคร โดยใช้ภาษาที่เน้นการแสดงท่าทาง และเป็นบทสนทนาโต้ตอบกันของตัวละคร เพื่อให้เหมาะสมกับการนำไปแสดงละคร ตัวอย่างเช่น

เหวยเหวยท้าวยศวิมล นอนกรนอยู่ไยไม่เรียกขาน เป็นพระยาโง่งงไม่เอา
การ จะสังหารชีวิตให้มรณา จะตีเสียให้แหลกเป็นป่น เพราะฟังคำคนเป็นนักหนา
ถือเอาแท่นทิพย์ไสยา เปล่งวาทาร้องก้องอึง เหวยยศวิมลคนพาล วันนี้พระกาลจะ
มาถึง เหตุไรไม่คิดรำพึง นอนซิงกรนครอกหรือหลอกตาย ท้าวแกว่งตะบองร้อง
แรก จะตีเสียให้แตกฉิบหาย คุณความคำรามอยู่วุ่นวาย มุ่งหมายว่าจะตีให้มรณา

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๙๐)

คำว่า “เหวยเหวย” เป็นศัพท์ที่ใช้ในการแสดงละครเพื่อแสดงว่าตัวละครโกรธ คำต่าง ๆ ที่ใช้เน้นให้เห็นท่าทางของตัวละครอย่างชัดเจน เช่น “ตี” “ถือ” “นอนซิงกรนครอก” “แกว่งตะบองร้องแรก” และ “คุณความคำรามอยู่วุ่นวาย” การใช้ความเปรียบก็เน้นให้เห็นภาพชัดเจน เช่น “ตีเสียให้แหลกเป็นป่น” และ “ตีเสียให้แตกฉิบหาย”

เมื่อท้าวศวมลทรงทราบที่นางจันทาทำเสน่ห์ให้พระองค์หลงใหล ทรงให้เสนาจับนางไป
ประหารชีวิต ภาพที่ปรากฏเป็นภาพความซุลมุนวุ่นวาย เสนาเข้าจับกุมตัวนางจันทาแล้วนำไปที่หน้า
พระลาน ถ้อยคำที่ใช้แสดงอารมณ์โกรธของท้าวศวมลอย่างเด่นชัด

ถึงจูเข้าไปในห้อง ร้องเหว่ยฮีนอกุศล เห็นแก่ตาแล้วทั้งสองคน มึงจะพันดา
อย่าทิ้งคิด เหว่ยเหว่ยมหาเสนา ผูกมัดรัดมาฮีนคนผิด เสน่ห์เล่ห์กลเป็นพันคิด
ชีวิตของมึงจะบรรลัย ฯ

เสนาอุตุลุดเข้าอุตมา ใครจะเวทนากี่หาไม่ จับตัวผูกมัดมัดเดียวใจ คุมไปยัง
หน้า พระลานพลัน ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๑๐)

ลักษณะดังกล่าวปรากฏในบทพระราชนิพนธ์เช่นกัน โดยเน้นให้เห็นการแสดงท่าทางมากขึ้น
ทั้งนี้เพื่อให้คนดูเข้าใจได้ทันทีโดยไม่ต้องพรรณนา เพราะผู้เสพรับรสด้วยการดูไม่ใช่การฟังหรืออ่าน
เช่น

เข้าไปในที่ไสยา	เห็นหลับตานิ่งนอนนิหลัง
ขึ้นกระทืบบนเตียงเสียงตึงตัง	น้อยหรือยั้งนั่งได้ช่างไม่อาย
แก่งทำหลับหลอกซ่าน่าแค้น	เข้าจับแขนจุดชักผลึกคว่าหงาย
ไม่ตื่นก็ตามที่ตีให้ตาย	ทำวุ่นวายซู่รู้ดูทำนอง

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๗๗)

จากตัวอย่างผู้ดูจะเห็นภาพพระอินทร์กระทืบเท้าบนเตียงเสียงตึงตัง และจุดกระซอกท้าวศวมล
ส่วนท้าวศวมลทรงบรรทมนิ่งอยู่บนเตียงแต่ก็ต้องลุกขึ้น ภาษาเช่นนี้เหมาะแก่การแสดงท่าทางของ
ตัวละคร

เช่นเดียวกับภาพเจ้าเงาะทำกิริยาหยอกล้อราชาธิดาทั้งหกคน ซึ่งเป็นภาพที่สร้างอารมณ์ขันได้
เป็นอย่างดี คำที่ใช้สื่อภาพชัดเจน เช่น "กระชั้นกระชอกโบกมือ" "ก้มลงหลอนหลอกกลอกคอ" "ตบ
มือหัวร่อ" "ชำเลื่องเคื่องค้อน" และ "ซี้มือ" เป็นต้น

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะเห็นวุ่นวายเข้าทางกัน
ทำบอกใบ้ให้รู้สำคัญ	แก่งกระชั้นกระชอกโบกมือ
ก้มลงหลอนหลอกกลอกคอ	ทนางด่าทอกก็ไม่ถือ
ท่าเหมือนม้าไปได้แต่อื้อ	ตบมือหัวร่อล้อเลียนนาง
เห็นพี่เมียชาเลื่องเคื่องค้อน	ก็จุดเมียมาสอนให้ค้อนบ้าง
ถือไม้เท้าก้าวเดินเป็นท่าทาง	ทีเสื่อลากหางให้นางกลัว
แล้วเดินไปไม่ปิดจุกเล่น	ทำเป็นปิดแมลงวันสั้นหัว
ซีมือให้เห็นแล้วเล่นตัว	แยยั่วพี่เมียไปมา

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร.๒ : ๑๒๒)

ในนิทานเรื่องสังข์ทองใช้ภาษาเรียบง่าย เพื่อให้เด็กฟังแล้วเข้าใจ มีการใช้ภาษาพูดในภาษาเขียน การใช้ศัพท์พจน์ การใช้คำวิเศษณ์ขยายกริยา การอธิบายศัพท์ที่คาดว่ายากสำหรับเด็กโดยเขียนคำอ่านกำกับ และการใช้ทับศัพท์จากภาษาอังกฤษ จากตัวอย่างตอนนางยักษ์พันธุรัตตามพระสังข์ไปถึงเชิงเขา พบการใช้ศัพท์พจน์ เช่น เสียงเหาะ “เพี้ยวๆๆๆ” เสียงประกอบการเคลื่อนไหว “เหาะพริบเดียว” นอกจากนี้ยังใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษ “เนียน-สต๊อป” โดยอธิบายความหมายของคำศัพท์นั้นไว้ในหน้าเดียวกันว่า “เนียน-สต๊อป (non-stop) เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า ต่อเนื่องกันตลอด ไม่มีหยุด”

ดังตัวอย่าง

นางพันธุรัตคิดแล้วใจหายวูบ รีบวิ่งไปดูที่บ่อทอง เห็นทองที่เคยเต็มบ่อกลับเหลือนิดเดียว
วิ่งไปดูที่ปราสาท เห็นรูปเงาะหายไป ก็เดาได้ว่าอะไรเป็นอะไร
เลยสั่งให้ทหารยักษ์ออกตามหา พวกทหารยักษ์ก็เหาะ เพี้ยวๆๆๆ ขึ้นฟ้าไปทั้งกองทัพ

ฝ่ายพระสังข์หลังจากหนีออกมา ก็เหาะแบบ “เนียน-สต๊อป” อยู่ ๗ วัน เพื่อหนีไปให้ไกลที่สุดเท่าที่จะทำได้ จนกระทั่งหมดแรง ก็เลยแวะลงมาพักบนยอดเขา แต่กลับไปได้ครู่เดียวก็ต้องสะดุ้งตื่น เพราะได้ยินเสียงมาแต่ไกล เอ๊ะ นี่เรากำลังฝันไปอยู่หรือเปล่า แต่พอเห็นท้องฟ้ามืดไปหมดก็รู่ว่านั่นคือกองทัพยักษ์ที่ตามมาจริง ๆ จะทำไงดี ขนาดเหาะแบบ “เนียนสต๊อป” มาตั้ง ๗ วัน พวกยักษ์เหาะพริบเดียวยังตามมาทัน พระสังข์เลยใช้แผนใจดีสู้เสือ รีบถอดรูปเงาะซ่อนไว้เหลือแต่ร่างทองเหมือน

เทวดา แล้วทำเป็นนั่งหลับตาอยู่ พวกยักษ์เหาะมาเห็นเข้า ตัวเป็นทองแวววาวอย่าง
นี้ คงต้องเป็นเทวดาแน่ ๆ พวกทหารยักษ์ก็เลยเข้าไปถาม

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๒๒-๒๓)

เห็นทองที่เคยเต็มบ่อกลับเหลือนิดเดียว วิ่งไปดูที่ปราสาท เห็นรูปเงาะ
หายไป ก็เคาะใจว่าอะไรเป็นอะไร เลยสั่งให้ทหารยกธนูออกตามหา พวกทหาร
ยกธนูก็เหาะ เพียวๆๆๆ ขึ้นฟ้าไปทั้งกองทัพ

ฝ่ายพระสังข์ หลังจากหนีออกมา ก็เหาะแบบ "นอน-สตอป" อยู่ 7 วัน เพื่อหนีไม่ให้ไกล
ที่สุด เท่าที่จะทำได้ จนกระทั่งหมดแรง ก็เลยแวะลงมาพักบนยอดเขา แต่หลับไปได้ครู่เดียว ก็ต้อง
สะดุ้งตื่น เพราะได้ยินเสียงดังมาแต่ไกล เอ๊ะ นี่เรากำลังฝันอยู่รึเปล่า แต่พอเห็นท้องฟ้ามืดไปหมด
ก็รู้ว่านี่คือกองทัพยกธนูที่ตามมาจริงๆ จะทำไงดี ขนาดเหาะแบบ "นอน-สตอป" มาตั้ง 7 วัน
พวกยกธนูเหาะพร้อมเดียวยังตามมาทัน พระสังข์เลยใช้แผนใจดีสู้เสือ รีบถอดรูปเงาะออกซ่อนไว้
เพื่ออำพรางทองเหมือนเทวดา แล้วทำเป็นนั่งหลับตาอยู่ พวกยกธนูเหาะมาเห็นเข้า ตัวเป็นทอง
แวววาวอย่างนี้ คงต้องเป็นเทวดาแน่ๆ พวกทหารยกธนูก็เลยเข้าไปถาม

"ท่านเทวดา ท่านเห็นเจ้าเงาะตัวต่างๆเหาะผ่านมานานี่บ้างมั๊ย"

พระสังข์ลืมตาขึ้น ทำเป็นไม่กลัวยกธนูพวกนี้เลยซักนิด "อืมม.. เจ้าเงาะตัวต่างๆ ผู้หมกฏใช้มีัย
ข้าเห็นมันเหาะไปทางไหน..นะ"

พระสังข์แกล้งชี้ไปทางอื่น พวกยกธนูได้ยินอย่างนั้น ก็พากันเหาะไปตามทางที่พระสังข์ชี้

"เอ้อ.. นึกว่าจะแยءแล้ว" แนนถอนใจเอืออก

ใจดีสู้เสือ กลับแค้นลงทำเป็นไม่กลัว

"หนูก็ลึนแทบแยء" แดงโมก็ค่อยหายใจทั่วท้อง

"ยังไม่จบนะคะ ยังต้องลึนกันต่อไปอีก" แม้ว่า

พระสังข์สบายใจอยู่ได้พักเดียว กองทัพของนางพันธุรัตก็ตามมาถึง จะใช้แผนเดิมก็ไม่ได้
เพราะแม่จ่าลูกได้แนนอน คิดแผนไม่ออกแล้ว พระสังข์เลยอธิษฐาน แม่จันท์เทวีจงช่วยคุ้มครอง
ลูกด้วย ถ้าแม่พันธุรัตมาถึง ขออย่าให้ขึ้นมาถึงยอดเขานี้ได้ เพียง! ด้วยแรงอธิษฐาน นางพันธุรัต
ก็เลยเข้าไปหาพระสังข์ไม่ได้ จะเข้าไปก็ทึๆ ก็เหมือนมีกำแพงแก้วมากันเอาไว้ จนนางยกธ
นูหมดแรง ลงมาร้องให้อยู่ที่เชิงเขา

"ลูกรักของแม่.." นางพันธุรัตตะโกนขึ้นไป "แม่เลี้ยงดูลูกมาอย่างดี รักเหมือนลูกแท้ๆ ทำไม

การใช้ศัพท์เพื่อเลียนเสียงธรรมชาติพบในสำนวนนี้เกือบทุกหน้า เพื่อเป็นเสียงประกอบ
 กิจการหรือเป็นคำอุทาน เพื่อให้เด็กรู้สึกสนุกสนาน และทำให้ผู้เล่าสามารถทำเสียงประกอบใน
 การเล่าแต่ละครั้ง เด็กจะเข้าใจและสนุกสนานต้องการติดตามเรื่อง ตัวอย่างศัพท์ที่ปรากฏใน
 สำนวนนี้ เช่น

เสียงดังกึก ๆ กระจ่าก ๆ ๆ	โผล่หัว แว็บ...ออกมาดู	เซกหัวซึกโป๊ก	ดังโหม่ง ๆ
กระโดดต้ง ๆ	เพี้ยง ๆ ๆ	แป้วแห้ว	ฮือ ๆ
โอม...มะลิกกักกี้ย	ตุ้ม!	จมนุง ๆ ๆ	โครม
เอ๊ะ	ซัดซัด	ฯลฯ	

มีการใช้คำวิเศษณ์ขยายกริยาเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นการเพิ่มรายละเอียดของคำกริยานั้น ๆ

เช่น

วิ่งตื้อ

ตื้อ หมายถึง เร็วมาก วิ่งตื้อจึงหมายถึงวิ่งเร็วมาก

นอนลั้นห้อย

ลั้นห้อย ใช้ขยายกริยานอน นอนลั้นห้อย หมายถึง การนอนที่เหนื่อยมาก

ยืมตาหยี

ตาหยี ใช้ขยายกริยายืม ยืมตาหยี หมายถึง ยืมมาก

บ่นกระปอดกระแปด

กระปอดกระแปด หมายถึงอาการที่บ่นปอดแปด, รำไร บ่นกระปอดกระแปด จึงหมายถึง บ่นมาก
 บ่นไม่หยุด

หัวเราะซำกั้ง

ซำกั้ง ใช้ขยายกริยาหัวเราะ หัวเราะซำกั้งหมายถึง หัวเราะมากจนรักษากริยาไม่อยู่

กินหนุบหนับ

หนุบหนับ ใช้ขยายกริยา กิน กินหนุบหนับหมายถึง กินอย่างอ่อยและกินตลอดเวลา จนกระทั่งเวลา
เดี๋ยวมีเสียงหนุบหนับ

เมื่อมีศัพท์ที่คาดว่ามันจะยากสำหรับเด็ก ผู้แต่งจะเขียนคำอ่านกำกับไว้และอธิบายความ
หมายสั้น ๆ มีทั้งหมด ๒๐ คำ ดังนี้

ภรรยา	(พัน-ระ-ยา)	หญิงที่มาแต่งงานกับชาย
อธิษฐาน	(อะ-ทิด-ถาน)	ตั้งใจมุ่งมั่นขอให้สิ่งที่หวังกลายเป็นจริง
ภูตผีปีศาจ	(พูต-ผี-ปี-ศาจ)	ผีหลายชนิดที่ชอบทำร้ายคน
โหร	(โหน)	คนที่เก่งในวิชาดูดวง ทำนายโชคชะตา
อนุญาต	(อะ-นุ-ยาด)	ยินยอม
โบราณสถาน	(โบ-ราน-นะ-สะ-ถาน)	สิ่งก่อสร้างใหญ่ๆใดๆ เช่น วัดหรือวังที่สร้างมาตั้ง แต่สมัยก่อน
พระอังคาร	(พระ-อัง-คาน)	ขี้เถ้าที่เหลือจากการเผาศพ(ศพ)
นางกำนัล	(นาง-กำ-นัล)	สาวใช้ในวัง
หมอละเห่	(หมอ-สะ-เห่)	คนที่มีคาถาเสกให้คนตกอยู่ในอำนาจ
ภุชงค์	(พู-ชง)	นาค
พระราชสาร	(พระ-ราด-ชะ-สาน)	จดหมายของกษัตริย์(กะ-ลัด)
สามนต์	(สา-มน)	ตามที่ปรากฏอยู่ในละครนอกดั้งเดิมของ กรมศิลป์ากรสะกดว่า "สามนต์" แปลว่าพระราช ในเมืองเล็กๆ แต่โดยทั่วไปจะเห็นสะกดว่า "สามล" แปลว่ามีผิวคล้ำ
บวงสรวง	(บวง-สรวง)	ทำพิธีบูชาเทวดา
ข้าทาสบริวาร	(ข้า-ทาด-บอ-ริ-วาน)	คนรับใช้
พัลวัน	(พัน-ละ-วัน)	ยุ่งวุ่นวาย
อกตัญญู	(อะ-กะ-ตัน-ญู)	ไม่รู้บุญคุณคน
ถวายเป็น	(ทะ-หาว)	เป็นคำที่ใช้กับเจ้านายหรือพระ แปลว่าให้

ทรงครรภี (ซง-คัม)

ห้องหรือกำลังจะมีลูก

ตั้งเนื้อเรื่องในนิทานสังข์ทองที่ผู้แต่งเขียนคำอ่านกำกับไว้ พร้อมทั้งอธิบายความหมาย

พระสังข์ถือครุประจะออกซ่อนไว้ กลายเป็นพ
 สดหล่อ ผิวเป็นทองทั้งตัว ดูเหมือนเทวดาไม่มี
 เสร็จแล้วก็ร้ายมนต์มหาจินดาที่นางพันธุรัตเขียนทิ้งไว้ให้
 “โอม เพียง ปลาตัวใดถึงที่ตาย จงมารวมกันที่นี่ ณ บัดนี้”
 ทันใดนั้น ปลาเล็กปลาใหญ่ก็พากันว่ายน้ำมาจากทุกทิศทุกทาง และ
 รวมกันอยู่ตรงหน้าพระสังข์เป็นพันๆตัว เยอะแยะจนแทบจะชิดกัน
 ฝ่ายหกเชย พอรุ่งเช้าก็พาข้าทาสบริวาร มากมายออกไปหาปลา
 เบ็ด ทั้งแห ทั้งอวนอย่างดี ไปในที่ที่เคยมีปลาเยอะ แต่ไม่ทัน
 วันนี้ถึงไม่ได้ปลาซักตัวเดียว จากที่เคยคุยโวก็เริ่มจ๋อย จะเข็น
 ถ้ายังจับปลาไม่ได้ คุณพ่อตา ต้องไกรทนต์กระดิกน่น
 ลูกเขยทั้งหกสองเรือหาปลาไปเรื่อยๆ จนถึงต้นไม้ที่
 พระสังข์นั่งอยู่

พระสังข์ พยัคฆ์

“ว้าว! ปลา
 ทั้งเมืองมารวมกัน
 อยู่ที่นี่เอง สมายเราแล้ว!”
 เขยใหญ่กระโดดโลดเต้น
 แต่มองไปอีกที เห็นพระสังข์
 นั่งอยู่ตัวเป็นทองเหมือนเทวดา
 เลยเดินค้ำงายูท้านั้น

ข้าทาสบริวาร (หน้า-หลัง-บน-ล่าง) ฯลฯ

กัลยา	(กัน-ละ-ยา)	ผู้หญิงสวย
กำเนิด	(กำ-เหนิด)	ให้เกิดมา

คำศัพท์บางคำอธิบายความหมายแต่ไม่มีคำอ่าน เพื่อให้ความรู้แก่เด็ก ๆ มีทั้งหมด ๑๒ คำ ได้แก่

ปลาบึก	ปลาน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลก
สุสาน	ที่ฝังศพ
อุทยานแห่งชาติ	อุทยานแปลว่า “สวน” อุทยานแห่งชาติคือ สวนที่มีค่าของคนทั้งประเทศห้ามใครไปทำลาย
ดิฟโฟลโดคัส	ไดโนเสาร์กินพืชที่ใหญ่ที่สุด
ทีเร็กซ์	ย่อมาจาก ไทแรนโนซอรัส ไดโนเสาร์กินสัตว์ที่ใหญ่ที่สุดและดุที่สุด
สเตโกซอรัส	ไดโนเสาร์ที่มีแผ่นเหลี่ยมๆบนหลังเหมือนกระเบื้องปูหลังคา
ไตรเซอราทอปส์	ไดโนเสาร์ที่มีเขา 3 เขา
ใจดีสู้เสือ	กลัวแต่แกล้งทำเป็นไม่กลัว
ลูกเขย	ผู้ชายที่มาแต่งงานกับลูกสาว
พ่อตา	พ่อของภรรยา
เมืองขึ้น	เมืองที่ทำสงครามยึดมาได้ แล้วบังคับให้มาอยู่ใต้อำนาจ

คำศัพท์บางคำเขียนคำอ่านกำกับไว้เท่านั้น มีทั้งหมด ๑๐ คำ ได้แก่

ยศวิมล	(ยด-สะ-วิ-มน)
พระพุทธเจ้า	(พระ-พุท-ทะ-เจ้า)
ภูซังค์	(พู-ซง)
อัตโนมัตติ	(อัด-ตะ-โน-มัด)
มณฑา	(มน-ทา)
รจนา	(รด-จะ-นา)
สว่างไสว	(สะ-หว่าง-สะ-ไหว)
สง่า	(สะ-हां)
สมัคร	(สะ-หมัก)

เจริญ (จะ-เริน)

การใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษพบในสำนวนนี้ค่อนข้างมาก ผู้แต่งจะเขียนภาษาอังกฤษกำกับไว้ และอธิบายความหมายไปด้วย ทำให้เด็กได้รับความรู้ มี 8 คำ ได้แก่

โรคอัลไซเมอร์ มาจากภาษาอังกฤษว่า Alzheimer คือโรคความจำเสื่อม มักจะเป็นกับคนแก่

รีโมตคอนโทรล มาจากภาษาอังกฤษว่า Remote Control แปลว่า ควบคุมจากระยะไกล

เนียน-สตอป (non-stop) เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า ต่อเนื่องกันตลอด ไม่มีหยุด

โฮล-อิน-วัน (hold-in-one) เป็นคำภาษาอังกฤษในกีฬากอล์ฟ แปลว่า ตีครั้งเดียวลงหลุมเลย

แลนดิ้ง มาจากภาษาอังกฤษ landing ใช้กับเครื่องบินแปลว่า กำลังลงจอด

แท็กซี่ มาจากภาษาอังกฤษ taxi ใช้กับเครื่องบินแปลว่า ขับเคลื่อนเครื่องบินไปบนพื้นดิน

รูดอล์ฟ มาจากภาษาอังกฤษ Rudolph คือควางจุมุกแดงที่ลากเลื่อนให้ซานตาคลอส

เลิฟซีท มาจากภาษาอังกฤษ love seat แปลว่า โซฟาตัวเล็กๆ แบบนั่งได้เพียง 2 คน

วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน มีความแตกต่างกัน ๕ ประการ ได้แก่ แนวคิด ลักษณะนิสัยตัวละคร เนื้อเรื่อง รูปแบบการนำเสนอ และภาษา เริ่มจากสุวรรณสังข์ชาดก มีแนวคิดสำคัญคือการแสดงผลกรรมในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ จึงนำเสนอเรื่องราวของพระสุวรรณสังข์ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์กลับมาเกิดในรูปแบบของชาดก กล่าวคือเริ่มต้นด้วยปรารภเรื่อง อดีตวัตถุ จบด้วยสมิธาน ตัวละครเอกคือพระสุวรรณสังข์ทรงแสดงลักษณะนิสัยที่เด่นชัด คือทรงเมตตามหาชน ทรงมีกิริยาวาจานุ่มนวล และประพฤติดนดั่งผู้ทรงศีล ภาษาในเรื่องเป็นร้อยแก้วที่ไพเราะ สละสลวยโดยใช้ศัพท์ทางพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏเพียงสำนวนเดียวเท่านั้น เมื่อแปรรูปมาเป็นบทละครครั้งกรุงเก่า แนวคิดสำคัญของเรื่องเปลี่ยนไปคือ กรรมเป็นเครื่องกำหนดชีวิตมนุษย์ จึงเน้นบทลงโทษผู้กระทำความผิด ได้แก่ นางจันทา ยายเฒ่าสุเมธา และโอรสลวง การนำเสนอเป็นรูปแบบของบทละครเพื่อให้แสดงจึงมีการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องอย่างเด่นชัด โดยลดบทบาทของพระสุวรรณสังข์ในฐานะพระโพธิสัตว์ และให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมเด่นชัดขึ้น ภาษาที่ใช้จึงเน้นการแสดงท่าทางของตัวละครและเป็นบทสนทนาโต้ตอบกัน เรื่องสังข์ทองสำนวนนี้น่าจะมีอิทธิพลโดยตรงต่อบทละครนอก

พระราชนิพนธ์เช่นเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องบางตอน เพื่อเน้นการสร้างอารมณ์ขันให้โดดเด่นเหนืออารมณ์อื่น โดยยังคงเน้นแนวคิดเรื่องกรรมและเพิ่มรายละเอียดว่า มนุษย์มีกรรมซึ่งต้องใช้กรรมก่อนแล้วจึงจะมีความสุข รวมทั้งนำเสนอแนวคิดที่ว่าอย่าตัดสินคนจากรูปลักษณ์ภายนอก ภาษาที่ใช้ในสำนวนนี้ไพเราะงดงาม ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สิ่งของสำนวนนี้จึงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อนิทานเรื่องสิ่งของสำนวนปัจจุบัน ซึ่งนำเสนอแนวคิดสำคัญว่า อย่าพิจารณาใครจากรูปลักษณ์ภายนอก โดยไม่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะนิสัยตัวละครและเนื้อหาเพราะนำเสนอในรูปแบบของนิทานมีภาพประกอบสีสันทันที เนื่องจากเล่าเป็นนิทานให้เด็กฟังจึงใช้ภาษาเรียบง่าย ใช้ภาษาพูดแทรกในภาษาเขียน ใช้ศัพท์จนเป็นเสียงประกอบกิริยาอาการหรือเป็นคำอุทาน ใช้คำวิเศษณ์ขยายกิริยา หากมีศัพท์ที่คาดว่าน่าจะยากสำหรับเด็กจะเขียนคำอ่านกำกับไว้และอธิบายความหมายสั้น ๆ และใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษ โดยเขียนเป็นภาษาอังกฤษกำกับไว้ด้วย เรื่องสิ่งของสำนวนนี้จึงมีลักษณะโดดเด่นเรื่องภาษา เพื่อนำเสนอให้เด็กสนุกสนาน และได้ความรู้ภาษาอังกฤษไปในขณะเดียวกัน

บทที่ ๔

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง

จากการศึกษาการแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ ลำนวน พบว่าส่วนใหญ่มีการปรับเปลี่ยนซึ่งแตกต่างจากสุวรรณสังข์ชาดกซึ่งเป็นฉบับต้นแบบอย่างเห็นได้ชัด โดยมีปัจจัยสำคัญ ๒ ประการได้แก่ จุดมุ่งหมายในการแต่ง และสภาพสังคม มีรายละเอียดดังนี้

๑. จุดมุ่งหมายในการแต่ง ต้นแบบของวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองคือ สุวรรณสังข์ชาดก มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อสอนหลักธรรมโดยยกนิทานมาเปรียบเทียบ เรื่องราวส่วนใหญ่จึงเน้นบทบาทของพระสุวรรณสังข์ในฐานะพระโพธิสัตว์อย่างเด่นชัด ดังปรากฏเป็นลักษณะนิสัยที่โดดเด่นคือ ทรงมีเมตตาต่อมหาชนและให้อิโวาทาสั่งสอนธรรมสม่ำเสมอ ซึ่งสัมพันธ์กับรูปแบบการนำเสนอในลักษณะของชาดก นั่นคือ เริ่มต้นด้วยปัจจุบันวัตถุ ต่อจากนั้นจึงเล่าเรื่องในอดีตคือ อดีตวัตถุ และเชื่อมโยงปัจจุบันกับอดีตในส่วนของสโมธาน โดยสรุปว่าใครกลับชาติมาเกิดเป็นใครบ้าง (ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ เรื่องรูปแบบการนำเสนอ) การดำเนินเรื่องตลอดทั้งเรื่องจะมีคำถามเพื่ออธิบายเรื่องและแสดงพระบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยระบุอย่างเด่นชัดว่าเป็นคำถามและมีคำตอบเฉลย ดังที่กล่าวถึงเหตุที่นางยักษ์ไม่อาจข้ามแม่น้ำไปหาพระสุวรรณสังข์ทั้งที่มีฤทธิ์มาก

ในทีนี้มีคำถามเข้ามาว่า ยักษ์เทวีมีฤทธิ์มาก เหตุไรจึงไม่อาจเหาะข้ามนทีไปได้ มีคำแก้ว่า ยักษ์เทวีนั้นเหาะไปได้เท่าที่เขตแดนของตนเท่านั้น ไม่อาจเหาะไปนอกเขตแดนของตนได้ นางจึงนั่งร้องให้อยู่ที่ฝั่งนทีฟากนี้

(สุวรรณสังข์ชาดก : ๒๓๓-๒๓๔)

เหตุที่นางยักษ์ได้ไปเกิดบนสวรรค์ทั้งที่ฆ่าสัตว์กินเป็นอาหาร

ในทีนี้มีคำถามว่ายักษ์เทวีนั้น ประพฤติลามกฆ่าสัตว์กินจนตลอดชีวิต ตายแล้วได้ไปเกิดในเทวโลกเพราะเหตุไร พระอรรถกถาจารย์กล่าวแก้ว่า ยักษ์เทวีนั้นมีบุญได้ทำไว้ในปางก่อน และได้มาสนิมสรกับพระโพธิสัตว์ผู้เป็นสาธุสัปบุรุษผู้บำเพ็ญบารมี และยักษ์เทวีผูกพันฉันท์สนิทสนมกับพระโพธิสัตว์มันจนถึงวันตาย เพราะเหตุนั้น

ยักษ์เทวีจตุจากอิตตภาพักษ์แล้ว จึงไปบังเกิดในดาวดึงส์เทวโลกด้วยประการฉะนี้
(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๓๕)

เหตุที่พระโพธิสัตว์ล่าสุกรได้อย่างง่ายดาย

เหตุไรพระโพธิสัตว์จึงกราบทูลพระราชาง่ายดายอย่างนี้เล่า มีคำแก้ว่า
พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาง่ายดายอย่างนี้ ก็เพื่อจะให้เห็นบุญสมภารของพระองค์
มีมากด้วย ประการฉะนี้

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๔๙)

เมื่อนกเขยต้องเสียปลายหู นิ้วมือ และปลายจุมกให้พระสุวรรณสังข์เพื่อเปลี่ยนกับเนื้อ สุกร
และปลา ก็ปรากฏว่านกเขยต่างยินยอมตัดอวัยวะเหล่านั้นด้วยตนเอง จะเห็นได้ว่าพระสุวรรณสังข์
ไม่ได้ลงมือด้วยตนเองเพราะพระโพธิสัตว์ไม่ควรมีบทบาทเช่นนั้น

เราต้องการใบหูของท่านคนละหน่อย ท่านจะให้พวกข้าพเจ้าตัดใบหูขวา
พวกข้าพเจ้าไม่อาจอดกลั้นทุกขเวทนาได้ ถ้าหากว่าพวกท่านทำไม่ได้เช่นนั้นไซ้ร้ เราก็ให้
เนื้อแก่พวกท่านไม่ได้เหมือนกัน กุมารราชบุตรเขยทั้งหกจึงปรึกษากันว่า ถ้าหาก
ว่าพวกเราไม่ให้ใบหูแก่เขา ๆ ก็ไม่ให้เนื้อแก่พวกเรา เราพร้อมยอมกันให้ใบหูแก่เขา
เถิด ปรึกษากันแล้วก็ตัดใบหูออกคนละหน่อย ส่งให้พระโพธิสัตว์ ๆ ก็ปล่อยฝูง
เนื้อให้กุมารทั้งหก ๆ ได้เนื้อแล้วนำมาถวายพระราชินี

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๔๖)

เราต้องการนิ้วมือของท่านทุกคน หกษัตริย์ปรึกษาเห็นพร้อมกันยอมให้
นิ้วมือของตน จึงตัดนิ้วมือของตนคนละหน่อยทำบูชาพระโพธิสัตว์ ๆ ก็ให้สุกร
แก่หกษัตริย์ไปคนละตัว หกษัตริย์นำสุกรไปถวายพระราชินี

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๔๘)

ท่านต้องการสิ่งใดพวกข้าพเจ้าจะให้สิ่งนั้นแก่ท่าน เราต้องการนาสิกของพวก
ท่านคนละนิด พวกท่านจะพร้อมใจกันให้ได้หรือไม่ หกษัตริย์พร้อมใจยอมตัด
ปลายนาสิกของตนคนละนิดให้พระโพธิสัตว์ แล้วหาบเอาปลากลับมาขังนครทูล

ถวายปลาแก่พระเจ้าพาราณสี

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๕๐)

การที่สุวรรณสังฆชาดก มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนหลักธรรม พระโพธิสัตว์จึงต้องทรงปัญญาในเรื่องธรรม ดังที่พระสุวรรณสังข์ต้องทรงตีคลีและตอบปัญหาธรรม ๒ ข้อ ได้แก่ "แสงสว่างอย่างยิ่งได้แก่สิ่งใดในโลกนี้" และ "ความมืดมัวอย่างยิ่งได้แก่อะไรในโลก" ซึ่งไม่มีใครสามารถตอบคำถาม ๒ ข้อนี้ได้ ยกเว้นพระสุวรรณสังข์ ผู้ซึ่งบรรลุนานวิเศษแล้ว คำถามและคำตอบของปริศนาธรรมทั้ง ๒ ข้อจึงเป็นการให้อิโวาทและเดือนสติมหาชนซึ่งก็คือผู้ฟังชาดกนั่นเอง และผู้ที่ตอบปัญหาธรรมซึ่งก็คือผู้ให้อิโวาทและเดือนสติผู้ฟังชาดกก็คือพระโพธิสัตว์

ท้าวหม่อมจึ่งเข้าใกล้พระโพธิสัตว์ถามปัญหาว่า แน่พอปราชญ์ สภาวธรรมสิ่งไรยอมทำให้มืดในโลกนี้และโลกหน้า พอปราชญ์จึงวิสัชนาความข้อนี้ให้แจ่มชัดแก่พวกเทวดา และมนุษย์ซึ่งมาประชุมกัน ณ พื้นดินถึง ณ พื้นอากาศ พระโพธิสัตว์เมื่อจะกล่าวแก้ปัญหาซึ่งทูลว่า ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช บุคคลผู้ใดทำโทษแก่ผู้อื่นที่ไม่มีความผิด ทำคนอื่นให้อิโวาทซึ่งกันและกันและทำปัญญานันตริยกรรม มีขำมารดาเป็นต้น ไม่ฟังธรรมคำสอนของนักปราชญ์อรุโปลด้วยบาปจิต บุคคลผู้นั้นชื่อว่าทำความมืดในโลกนี้และโลกหน้า ข้าแต่เทวราช พระองค์จงทราบเนื้อความอย่างนี้แล ข้าแต่เทวราชพระองค์จงทราบเนื้อความอย่างนี้แล ที่นั่นสรรพเทวามีท้าวสักกะเป็นต้น ทำบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยข้าวตอกและดอกไม้ และให้สาธุการเสียงสนั่นหวั่นไหว

ท้าวสหสนันย์จึงถามปัญหาที่สองว่า แน่พอปราชญ์สภาวธรรมสิ่งไรเป็นแสงสว่างในโลกนี้และโลกหน้า พอปราชญ์จึงวิสัชนาความข้อนี้ให้แจ่มชัด พระโพธิสัตว์จึงทูลว่า ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช บุคคลผู้ใดตั้งอยู่ในศีลห้าศีลแปดและบริจาคทานแก่ยาก หมั่นสดับธรรมคำสอนของนักปราชญ์ มีจิตเมตตาปราณีแก่สัตว์ทั่วไป ตั้งอยู่ในคุณพระรัตนตรัยตลอดถึงมรรคผล บุคคลผู้นั้นชื่อว่าสว่างไพโรจน์ในโลกนี้และโลกหน้า อนึ่งบุคคลผู้ใดเจริญอุทฺทพรหมวิหารได้เป็นนิตย์ มิได้ปลงชีวิตสัตว์ให้ตกไป บุคคลผู้นั้นชื่อว่าสว่างไพโรจน์ในโลกทั้งสองคือโลกนี้และโลกหน้า เมื่อพระโพธิสัตว์แก้ปัญหาทั้งสองจบลงครั้งนั้น เทพดาและมนุษย์ทำบูชาและให้สาธุการเหมือนนัยหนหลัง

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๕๖-๒๕๗)

ในบทละครครั้งกรุงเก่าและบทพระราชนิพนธ์มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้แสดงละครนอกให้ประชาชนทั่วไปดู จึงเน้นแสดงลักษณะนิสัยตัวละคร ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆอย่างเด่นชัด เพื่อให้ผู้ดูสนุกสนานกล่าวคือเน้นความบันเทิงเป็นหลัก เมื่อพระสังข์ต้องตีคลีกับพระอินทร์จึงไม่ต้องตอบคำถามธรรม แต่เน้นการตีคลีเพื่อให้ผู้ชมละครเห็นภาพชัดเจน ดังปรากฏในบทละครครั้งกรุงเก่าว่าพระอินทร์และพระสุวรรณสังข์ทรงตีคลีอย่างไร

ฝ่ายว่าท่านท้าวห้านัยน์ ชักม้าคลาไคลเข้าไปหา ครั้นตรงหน้าม้าพระราชชา
โยนคลีตีมาทันที พระสังข์ก็รับกลับไป แล้วโยนคลีให้ท้าวโกสีย์ ห้านัยน์รับได้ถูกคลี
เคล้าเล่นเป็นที่แล้วตีไป แล้วเข้าไปให้ทั้งสอง พระสุวรรณสังข์ทอกรับได้ พระก็
เคล้าคลีทอทั้งสองไป แล้วตีซ้ำให้อมรินทร์ ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๘๗)

ในบทพระราชนิพนธ์ก็ปรากฏภาพตีคลีเช่นกัน โดยเน้นบรรยากาศและอารมณ์ของตัวละครเป็นสำคัญ ลักษณะเช่นนี้ไม่ปรากฏในสุวรรณสังข์ชาดก

เมื่อนั้น	ท้าวสามนตรีร้องรับให้ตีฟ่อ
ตบมืออี้อออะเง้อคอ	เห็นลูกเขยเป็นต่อหัวร้อคัก
ลูกขึ้นโลดเดินเขม้นม่ง	ผลัดผลุงลงมาขาแทบหัก
มีนเมื่อยเหนื่อยบอบหอบอ๊ก	พิงพนักนั่งโยกตะโพกเปลี้ย
อวยคนโทดมยามาตีมน้ำ	หนักกว่าสลักแล้วบ้านเสีย
หยิบบุหรืจุดไฟไหม้ลามเลีย	วัดถูกจุมกเมียไม่รู้ตัว
สาละวนตึงตังกำลังวุ่น	แม่คุณขอโทษอย่าโกรธหัว
พีกีพานแก่ชราหูตามัว	ไม่เห็นตัวว่าใครข้างไหนเลย
ว่าพลาทางเรียกเอาแวนตา	ใส่จุมกแขนงหน้าดูลูกเขย
ลูกขึ้นมองร้องเอออะเง้องย	ยายเอ๋ยอย่าปรารมภ์เป็นรองเรา

(บทละครพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๗๑)

แม้บทละครนอกจะมีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อใช้ประกอบการแสดงให้คนดู แต่ลักษณะการประพันธ์บทละครเป็นลักษณะการสร้างและเสพวรรณคดีในสังคมไทย จึงปรากฏว่าในบทละครครั้งกรุงเก่าซึ่งปรากฏเพียงตอนเดียวคือตอนตีคลีมีลักษณะการแต่งตามขนบของวรรณคดีไทยอย่างเด่นชัด

เช่น บทลงสงทวงเครื่อง บทตัดพ้อต่อว่า บทโกรธ ตัวอย่างเช่น บทลงสงทวงเครื่องของพระสังข์ เมื่อต้องเสด็จออกไปตีคลีกับพระอินทร์

ทรงสำอององค์ประจางแต่ง เจ็ดโหมกล้องแกล้งเสนาหา กลิ่นฟุ้งตลบอบกายา
ทรงภูษาสรรพพรรณราย ชายแครงเป็นแสงอยู่ยับ ๗ ซ้ายไหวงามรับเจ็ดฉาย ทับทรวง
ดวงเด่นเพชรพราย สอดสายสังวาลตระการตา ทองตันพระกรบรรรรัตน ถ้ามรงค์ทรง
หัตถ์ทั้งซ้ายขวา ทรงมหามงกุฎแก้วแว้วฟ้า ดั่งนารายณ์รามาธิบัติ ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๘๔)

เมื่อนางจันทาทรงทราบข่าวว่าท้าวศุวิมลจะเสด็จไปรับนางจันทร์เทวี นางจันทาจึงทูลขัดขวางไม่ให้ท้าวศุวิมลเสด็จไปรับนางจันทร์เทวีกลับวัง ตอนนั้นในบทละครครั้งกรุงเก่ามีบทตัดพ้อต่อว่าที่ไพเราะและคมคาย ดังนี้

ได้ฟัง นางขัดแค้นใจดังไฟจี้ ทูลไปด้วยแค้นแสนทวิ ผิดแผกครั้งนี้ก็
เพราะใคร ตีดำฆ่าฟันจนขับเสีย เพราะเมื่อยเห็ดทูลฎาโฉน โหราเขาว่าเป็นจัญไร
เอาไว้จะเป็นกาลสี่เมือง ให้ขับเสียจากพระพารา กิจจาทั้งกรุงก็ฟุ้งเฟื่อง ต่างสังข์เขาก็
รู้อยู่ทั้งเมือง ใครทูลให้เคืองพระบาทา ฆ่ากันขับกันไปเสียเอง แสนเพลงนอนฝัน
กระสันหา เมียไม่เชื่อเลยพระราชา ผันเห็นเอามาว่าเป็นจริง พระอินทร์ที่ไหนจะลงมา
ช่างรำพันว่าเป็นทุกสิ่ง แม้นพระรำลึกถึงกันจริง นิ่งไยรับมากก็เป็นไร เอาโทษมาใส่หน่อย
ใจนัก กลับรักแล้วเจรจาได้ เชิญไปรับมามีไปโย คือใครจะเสียซึ่งสังข์จา เสนาไพร่ฟ้า
จะดูหมิ่น ว่าพระองค์สองสิ้นเมียอายหน้า น้ำลายคายลงพสุธา ไม่ควรจะมาคืนกิน
ขับไปเสียแล้วจะรับมา เห็นว่ามีผู้จะติฉิน เหมือนน้ำลายถ่มลงจนดิน กลับกินได้หรือ
พระราชาฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า : ๑๐๓-๑๐๔)

บทโกรธของท้าวศุวิมลเมื่อนางจันทาที่มาทูลขออภัยโทษให้นางจันทาก็ไพเราะและคมคายเป็นอย่างยิ่ง เนื้อความมีดังนี้

เมื่อนั้น ท้าวศุวิมลราชา ได้ฟังถ้อยคำของลูกยา กริ้วโกรธโกรธาตะลาไฟ
กระที่บพระบาทवादเสียง ฟ่างเพียงพิภพจะหวนไหว มิ่งอย่ามาขอโทษภัย มิ่งไธรั

จะม้วยมรณา มารดาจึงทำความชั่ว ตัวมึงเป็นลูกเสนาหา มึงเป็นชาติเหล่าเผ่ากา
 ขายฝ่าตีนกูทุกเช้าเย็น ตัวมึงก็ใคร่ฆ่าเสีย ทั้งลูกทั้งเมียไม่ขอเห็น จะขอโทษทัณฑ์
 ให้มันเป็น กูไม่ขอเห็นอีกจันทา มึงเป็นลูกน้อยจะพลอยม้วย กูไม่ฆ่าเสียด้วยตีนักหนา
 มึงอย่ามาขอรอหน้าตา กูจะฆ่าให้ม้วยไปด้วยกัน ฯ

(บทละครครั้งกรุงเก่า ๑๑๔-๑๑๕)

ในบทพระราชนิพนธ์แสดงลักษณะดังกล่าวอย่างเด่นชัดเช่นกัน เริ่มตั้งแต่ทำวอยศวิมลกับนาง
 จันทเทวีมเหสีทำพิธีบวงสรวงขอบุตร ทำวอยศวิมลสุบินและโหรทำนายพระสุบินนั้น ซึ่งเป็นลักษณะของ
 ขนบวรรณคดีไทย การทำนายของโหรยังเป็นโครงเรื่องย่อยของวรรณคดีเรื่องนี้ เป็นลักษณะของ
 "สูตรสถานี" ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ดังปรากฏในยวนพ่ายโคลงต้น และสมุทรโฆษคำฉันท์
 เป็นต้น ลักษณะ "สูตรสถานี" มีปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่นกันดังในบทละครในเรื่อง
 อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ชลดา เรื่องรักษลิขิต :
 ๒๕๔๖, ๑๖๗-๒๒๙) "สูตรสถานี" ในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง มีเนื้อความเกี่ยวกับชะตาชีวิตของ
 พระสังข์ ดังนี้

บัดนั้น	ยอดโหรหามีเสมอไม
คิดคุณหารดูรู้แจ้งใจ	ภูวไนยจะเกิดบุตรา
จึงทูลทายนทำนายตามสุบิน	ว่าพระปิ่นนางในฝ่ายขวา
จะทรงครรภ์พระราชบุตรา	บุญญาธิการมากมี
แต่จะพลัดพรากไปจากวัง	ภายหลังจึงจะคืนกรุงศรี
ดาราคือพระบุตรี	จะเกิดที่สนมอันควร
ฝันว่าพระทรงโคกา	จะได้ชมลูกยาเกษมสรวล
ทายตามสุบินสิ้นกระบวน	ที่ถ้วนจงทราบพระบาทา

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๑)

บทลงสรทรวงเครื่องในบทพระราชนิพนธ์มีน้อยกว่าในบทละครครั้งกรุงเก่า แต่จะเพิ่มบทตัด
 ท้อต่อว่าระหว่างพระสังข์กับนางรจนา และบทตอบโต้ระหว่างนางรจนากับพี่สาวทั้ง ๖ คน เพื่อเน้น
 การสนทนาโต้ตอบกันระหว่างตัวละคร ตัวอย่างเช่นเมื่อพระสังข์ถอดรูปและนางรจนาเห็นรูปทอง มีบท
 สนทนาระหว่างพระสังข์กับนางรจนาซึ่งไพเราะงดงาม ดังนี้

ดวงเอยดวงสมร

เจ้าแสนแสบแสนอนใจหาย

ไม่ควรจะเคืองขุนวุ่นวาย
 ที่เสี้ยนแสรังแปลงมาทำบ้าไป
 แม้นไม่เคยอุปถัมภ์จำเพาะ
 ซึ่งสวมรูปเงาะป่ามานี้ไร้
 เจ้าก็ปลงถูกแล้วนะแก้วตา
 อย่าบิดเบือนเรื่อนเฉยอยู่เลยเจ้า
 นิ่งแอบแนบเนียนวลละของ
 อะไรเฝ้าฮึดฮัดปิดมือ
 ว่าพลางทางกระหวัดรั้ว
 น้อยเอยน้อยใจ
 ช่มเหงคะเนงร้ายนำอายนัก
 น้อยยังเคลือบแคลงไม่แจ้งความ
 นามวงศ์พงศ์ประยูรอย่างไร
 ไม่บอกไม่เล่าเฝ้าแอบอิง
 จะหยิกให้ขาเขียวประเดี๋ยวนี้
 ยิ่งว่าให้นิ่งเหมือนยิงยุ
 จงแกลงแจ้งความให้งามเงะ

ตีโพยตีพายพาโลเงาะ
 ถ้าแม้นใครเป็นคู่ก็ดูเหมาะ
 ก็เย้ยเยาะยิ้มหัวว่าชั่วช้า
 หวังจะให้ห้องคิดปริศนา
 จึงรู้ว่าเงาะงามเป็นรูปทอง
 จุงนางย่างเข้าไปในห้อง
 เสียมลองโลมเล่าเคล้าคลึง
 จำคาญวานอย่าคือไปน้อยหนึ่ง
 จะร้องอึ้งก็ร้องเถิดน้องรัก
 นี้อะไรุกรานหาญหัก
 นางค้อนควักชักหน้าแล้วว่าไป
 อย่าว่าวามลามลวนหาควรไม่
 ประหลาดเหลือเชื่อไพร่หรือผู้ดี
 แม้นรักจริงนิงอยู่อย่าจู้
 อะไรนี้ไม่เสียมเสียมและ
 ดูดูน่าดีเล่นดีแหละ
 อย่าทะเลาะและลวงหลอกเร่งบอกมา

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๐๕)

บทสนทนาโต้ตอบกันระหว่างนางรณากับพี่สาวทั้ง ๒ คน แสดงถึงความคมคายในการเลือก
 ใช้ภาษา เหมาะกับคนดูซึ่งเป็นประชาชนทั่วไป ภาพของนางกษัตริย์ทั้ง ๗ จึงเป็นภาพของมนุษย์
 ธรรมดาที่ฝึกปากจัดจ้าน กิริยาวาจาก้าวร้าวรุนแรง

เมื่อนั้น
 ต่างคนชี้หน้าแล้วว่าไป
 เหตุว่าผิวมีงมาถึงก่อน
 ผิวกูไม่รู้จักจับผัดปลลา
 ดูเยี่ยงผิวเจ้ามันเคล้าคล่อง
 นางเมียขึ้นหน้ามาหัวเราะ
 เขาขับไล่ไปอยู่เสียปลายนา
 ไม่มีควมยำเียงเกรงกลัว

ทกนางเคืองขัดอักษณาสัย
 หัวเราะเยาะใครอิรจนา
 ทำแสงอนเจ้อเจือจะสะเออะหน้า
 จึงได้มาไม่มากเหมือนหม่อมเงาะ
 ห้วยหนองเหนือได้เข้าใจเสาะ
 เปรียบเปรยเย้ยเยาะไม่เจียมตัว
 ยังคือด่านเข้ามาว่าแทนผิว
 ไล่หัวออกไปเสียจากวัง

เมื่อนั้น
 ชีชะหม่อมพี่ที่ขึ้นช้าง
 ฝ่ามาขับไล่ไสหัว
 แต่เห็นเขาหัวรอกี่ระแวง
 ผัวพี่ไปหาปลากับบัวไพร่
 ผัวข้าหาปลาประสาไซ
 พอรูเช่นเห็นอยู่ว่าเท็จจริง
 จะให้ว่าหรือจะว่าออกเดี๋ยวนี้
 แค้นใจคิดจะใคร่อยู่ทะเลาะ
 ถ่มน้ำลายรดให้แล้วโคลคลา

รจนาทอไปดั่งใจหวัง
 ออกประดิ่งคำทอเล่นพอแรง
 โกรธหรือว่าดูจุมกแหง
 ออกสก็ดสแกงแกลิ่งพาไล
 น้อยหรือช่างได้มาอีกไซ
 แต่จุมกไม่ไหวเหมือนผู้ดี
 ผู้ปิดปากหากนิงเสียดอกพี่
 แล้วเหลียวดูสามีเห็นชิงตา
 แต่เจ้าเงาะชี้ชวนไปเคหา
 ตามผัวออกมาไม่พรั่นพรั้ง

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๒๑)

อย่างไรก็ตาม แม้บทสนทนาโต้ตอบกันของตัวละครจะมีลักษณะโดดเด่น แต่ลักษณะเด่นชัดยิ่งของบทพระราชนิพนธ์คือ การสร้างอารมณ์ขัน ซึ่งโดดเด่นเหนืออารมณ์อื่น ปรากฏในบททำวสามนต์ และพระสังข์ในรูปเงาะ ทำวสามนต์เป็นตัวละครที่แสดงกิริยาอาการขบขันที่สุด ซึ่งเกิดจากความรังเกียจเจ้าเงาะ ภาพชายชราที่พยายามใช้กำลังทำร้ายผู้อื่นทั้งที่สังขารไม่อำนวย จึงทำให้ผู้รับสารเกิด

เมื่อนั้น
 ไม่สู้ไม่รบหลบเป็นคว้น
 สำคัญว่าเงาะตีถูกศีรษะ
 นี้แน่ยาดูที่หรือที่เพรียง
 นางมณฑาว่าไ้ที่ไหนนั้น
 ตื่นเต้นเช่นนี้ข้ามิเคย
 ทำวสามนต์ว่ากล่าวก็อย่าหนี
 ว่าพลงเหวียงวัดสะบัดไป
 หกนางต่างชิงกันวิ่งหนี
 นักสนมกรมในทั้งนั้น
 หกเขยผดุนใจโดนพ้อตา
 บ้างวิ่งไปชุ่มชอนชอนชุก

ทำวสามนต์ตื่นกลัวตัวสั้น
 งันงันกงกพลัดตกเตียง
 สิ้นสติมานะร้องเต็มเสียง
 หัวข้าแตกก็เสีงไม่รู้เลย
 เมื่อดูอยู่ทั้งนั้นนี่พ้อเอ๋ย
 ลูกเขยของตัวกลัวมันโย
 เหลือกำลังแล้วพี่ไม่อยู่ได้
 เมียยุตจุดไว้พัลวัน
 สิ้นสติสมประดีไม่มีขวัญ
 วิ่งปะทะปะกันล้มลุก
 คิดว่าอ้ายเงาะซ้ำลำปลุก
 หมู่มุขมนตรีหนีพล่านไป

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๓๗)

เมื่อท้าวสามนต์ทรวงทราบเจ้าเงาะคือพระสังข์ พระองค์ก็ยังคงแสดงความตลกขำเนื่องมาจากความตื่นเต็นในรูปลักษณะและความสามารถของพระสังข์ ดังนี้

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ร้องรับให้ดีพ้อ
ตบมืออือเอออะเง้อคออ	เห็นลูกเขยเป็นต่อหัวร่อคัก
ลูกขึ้นโอดเต็นเข้มน่มง	พลัดผลุงลงมาซาแทบหัก
มีนเมื่อยเหนื่อยบอบหอบฮัก	พิงพนักนึ่งโยกตะโพกเพลี่ย
ฉวยคนโทดมยามาตีมน้ำ	หกคว่ำสำคัญแล้วบัววันเสย
หยิบบุหรี่ปุไฟใหม่ลามาเลีย	วัดถูกจุมกเมี้ยไม่รู้ตัว
สาละวนตึงตังกำลังวุ่น	แม่คุณขอโทษอย่าโกรธผัว
พี่ก็พานแก่ชราหูตามัว	ไม่เห็นตัวว่าใครช่างไหนเลย
ว่าพลางทางเรียกเอาแวนตา	ใส่จุมกแหงนหน้าดูลูกเขย
ลูกขึ้นมองร้องเอออะเง้อเอย	ยายเอ๋ยอย่าปรารมภ์เป็นรองเรา

(บทละครพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๗๑)

ในส่วนของพระสังข์เมื่ออยู่ในรูปเงาะทำให้แสดงลักษณะขบขันได้ เจ้าเงาะในลำนวนนี้ สนุกสนาน เพราะสวมรูปเงาะบ้าใบ้ จึงสามารถแสดงความตลกได้อย่างเต็มที่ พฤติกรรมความตลกขบขันจึงเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ไม่มีใครถือเป็นข้อตำหนิ ดังนั้นเมื่อเจ้าเงาะหยอกล้อท้าวสามนต์ พระราชธิดาทั้ง ๒ และลูกเขย จึงทำให้เกิดความสนุกสนาน

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะเห็นขุ่นวางเข้ากางกั้น
ทำบอกใบ้ให้รู้สำคัญ	แกลั้งกระชั้นกระชอกโบกมือ
ก้มลงหลอนหลอกกลอกคออ	หนนางดำทอกก็ไม่ถือ
ทำเหมือนบ้าใบ้ได้แต่อือ	ตบมือหัวร่อล้อเลียนนาง
เห็นพี่เมี้ยชำเลื่องเคื่องค้อน	ก็จุดเมี้ยมาสอนให้ค้อนบ้าง
ถือไม้เท้าก้าวเดินเป็นท่าทาง	ที่เสื่อลากหางให้นางกลัว
แล้วเด็ดใบไม้ปิดจุมกเล่น	ทำเป็นปิดแมลงวันสั้นหัว
ชี้มือให้เห็นแล้วเล่นตัว	เข้ยั่วพี่เมี้ยไปมา

(บทละครพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๒๒)

ลักษณะเช่นนี้ปรากฏหลายครั้งจนกระทั่งพระสังข์ถอดรูป ดังเช่นตอนที่เจ้าเงาะหาเนื้อมาให้ท้าวสามนต์ได้ตามรับสั่ง ท้าวสามนต์ หกเขย และเหล่าเสนาต่างรุมทำร้ายเจ้าเงาะ จึงเกิดความโกลาหล ทั้งต้องพระโรง

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะทำเป็นหาเห็นไม่
มองมองแล้วเมินเดินถือไม้	เข้ามาข้างเขยใหญ่ทั้งหกคน
เห็นเหงื่อไหลไคลย้อยอยู่ไซ้หน้า	ก็หยิบกามาก้มอมน้ำพ่น
หัวฟูเปียกปอนหายร้อนรน	ทำปากบ่นเสกน้ำข้าสาครด
เห็นหกเขยเสยผมก้มหน้าอยู่	ก็จุดหูออกไปเลือดไหลหยด
แกล้งจุงพาเที่ยวเลี้ยวลด	ถือไม้เท้าแทนตะพดเหมือนนิงว้าว
เห็นพี่เมียเมียงมองอยู่ช่องฉาก	ก็นัยปากให้ดูใบหูฉิว
เอามือคลำทำเจ็บหูตัว	บัดแมลงวันสั้นหัวยั่วเย้า
เห็นพ่อตาหน้าบึ้งซึ่งโกรธ	ทำขอโทษนั่งลุกคุกเข่า
ก้มกราบคลานหมอบพินอบพิเทา	กราบแล้วกราบเล่าเฝ้าหลอกล้อ
ช่วยได้ฝ่าซีที่ชันน้ำ	แกล้งทำปะเตะเล่นเช่นตะกร้อ
ท้าวสามนต์โกรธธาต่าทอ	เจ้าเงาะหัวร้องงอไป
แล้วคุกเข่าเข้ามาลาแม่ยาย	ทำอุบายซีมือบอกไป
ลุกขึ้นเดินลอยชายสบายใจ	กลับไปกระท่อมทับจับพลัน

(บทละครพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๓๔)

นอกจากบทตลกขบขันของตัวละครสำคัญแล้ว บทพระราชนิพนธ์ยังสร้างอารมณ์ขันจากพฤติกรรมของตัวละครประกอบ ได้แก่ กษัตริย์จากเมืองต่างๆที่มาให้พระราชธิดาทิ้งเจ็ดเลือกคู่

เมื่อนั้น	หนอกษัตริย์นับร้อยน้อยใหญ่
เห็นเจ็ดพระธิดายาใจ	ให้คิดพิสมัยในรูปทรง
ตั้งใจดูนางไม่วางตา	เสน่หารุมรีงตะลึงหลง
งามโฉมชะอ้อนอ่อนเฮอร์องค์	งามขนงวงพัทตรีโสภา
บ้างพูดกับเพื่อนสนิทไม่คิดอาย	อันน้องนุชสุดท่ายคงตายช้า
เดี๋ยวนี้และมาลัยจะลอยมา	เจ้าคนนั้นกั้นหน้าข้าไว้โย
บ้างนั่งหยัดดัดทรงดูงลักษณะ	เหลือบมาสบพัทตรียกนิ้วให้
ครั้นนางสะเทินเม็นหน้าไป	แกล้งทำกระแอมไอเป็นแบายคาย

บ้างพลางโกรธซึ่งหนึ่งเพื่อนกัน
ต่างทะเลาะเกาะแคะกันวุ่นวาย

นางคนนั้นของข้าใครอย่าหมาย
ผู้ง่เงียงทำทายเป็นมากมายไป

(บทละครพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๘๕)

ภาพประชาชนไกลหลดเตรียมตัวให้พระธิดาเลือกคู่ ทั้งคนแก่คนพิการซึ่งเบียดเสียดมาตาม
ท้องถนน ก็สร้างอารมณ์ขันได้เช่นกัน

ครั้นไถ่ขันแซ่เสียงเที่ยงคืน	ต่างคนต่างตื่นขึ้นแต่เด็ก
ตกแต่งกายาไอฟารี	อื้ออึงอีกทีก็ไปทุกคน
บ้างทาแป้งแต่งตัวดูฉาย	นุ่งลายนอกอย่างหางปิดสั้น
บ้างนุ่งห่มสมตัวตามจน	ลับสนอลหม่านไม่หลับนอน
พอท้องฟ้าขาวเข้าครู่	ที่ใครอยู่บ้านไกลก็ไปก่อน
เนืองแน่นถนนในนคร	ค่อยผ่อนเข้าไปในวัง
กลางคนแก่เฒ่าเกือบเข้าโคง	ก็เดินหอบหัวใครงมาข้างหลัง
ถือไม้เท้าไซเซกักัง	เข้ามาด้วยเขามั่งไม่เจียมตน
ที่เป็นร่อยเพื่อยเสียแข่งขา	กึ่งงัดกัตุมาตามถนน
เจ็บปวดไม่ว่าอุตุสำหันธ์	เสือกสลดนกล่นเคลื่อนกันมา

(บทละครพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๘๘)

การนำเสนอเรื่องสังข์ทองในรูปแบบของบทละครนอกโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้แสดง จึงสร้าง
ความสนุกสนานเพลิดเพลินให้ผู้ดูได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันก็ยังคงลักษณะของชนบในการ
แต่งวรรณคดีไว้ด้วย

เมื่อแปรรูปเป็นนิทานเรื่องสังข์ทองจุดมุ่งหมายในการแต่งจะเปลี่ยนไป คือแต่งเพื่อให้เด็ก
อ่านและฟังวรรณคดีในรูปแบบที่ง่าย ไม่ซับซ้อน จึงเห็นได้ว่ามีการดำเนินเรื่องกระชับ และสื่อความชัด
เจนโดยมีภาพประกอบตลอดเล่ม เด็กๆจึงรู้จักวรรณคดีเรื่องสังข์ทองได้เพียงอ่านหนังสือ ๔๐ หน้าเท่า
นั้น

การดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็ว ปรากฏตอนที่พระสังข์ทรงทราบข่าวนางพันธุรัตเป็นยักษ์ พบของ
วิเศษ และวางแผนหนีนางพันธุรัต ผู้แต่งบรรยายเพียง ๔ บรรทัดเท่านั้น ดังนี้

พระสังข์ก็กลับมาที่ห้อง คิดไปคิดมา เรื่องที่คิดตอนเหาะอยู่บนท้องฟ้า แล้วก็สรุปว่า คงจะต้องเหาะหนีแม่พันธุรัตไปตามหาแม่จันทเทวีซะทีแล้ว อยู่ด้วยกันมาตั้งหลายปี นี่ก็ว่าเป็นคน ที่แท้เป็นยักษ์ ถึงแม่จะรักเรามาตลอด แต่จะวางใจได้ยังไง ถ้าวันไหนเกิดขัดใจขึ้นมา อาจจะจับเรากินซะก็ได้...ตั้งแต่นั้นมา พระสังข์ก็ค่อยๆวางแผนที่จะหนีนางพันธุรัตไปวันละนิด จนเริ่มจะเป็นรูปเป็นร่าง

(สังข์ทอง วรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๒๐)

ตอนที่พระสังข์เห็นนางพันธุรัตสิ้นชีวิตจึงเหาะลงมากราบนาง จำให้เศร้าโศกเสียใจ สั่งบริวารยักษ์ให้นำนางยักษ์กลับเมือง เรือนมนตวิเศษ และเดินทางตามหานางจันทเทวี ผู้แต่งบรรยายได้สั้นกะทัดรัดยิ่ง

พระสังข์เห็นแม่ตายจริงก็ตกใจมาก รีบเหาะลงมากราบเท้าแม่ ร้องไห้อยู่นาน ก็สั่งให้พวกทหารยักษ์พาแม่กลับเข้าเมืองไปก่อน แล้วพระสังข์ก็มาท่อมตที่แม่เขียนทิ้งไว้ให้ ก่อนจะเดินทางต่อไป

(สังข์ทอง วรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๒๑)

หรือในตอนที่พระสังข์ไม่ยอมถอดรูป ทำให้พระอินทร์ต้องเสด็จลงมาช่วยโดยแปลงร่างเป็นมนุษย์แล้วยกทัพมาล้อมเมืองสามนต์ และทำให้มีการตีคสิขิงบ้านเมือง

พระสังข์ทำตัวเป็นเจ้าของกะป๊าบ๊าบ๊ว วิ่งเล่นกับเด็ก ๆ อย่างสบายใจมาตลอด ไม่มีใครสงสัย จนกระทั่งพระอินทร์ที่อยู่บนสวรรค์ เห็นว่า ถึงเวลาที่พระสังข์จะต้องเผยโฉมที่แท้จริงซะทีแล้ว เลยแปลงร่างเป็นมนุษย์ ยกทัพใหญ่ลงมาล้อมเมืองสามนต์เอาไว้ แล้วส่งทูตถือสารเข้าไปทำถึงในเมือง

(สังข์ทอง วรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๓)

ลักษณะเช่นนี้ปรากฏทั้งเรื่อง นับว่าเหมาะสมกับจุดมุ่งหมายในการแต่งคือเพื่อเล่าให้เด็กฟัง ซึ่งสัมพันธ์กับรูปแบบการนำเสนอและภาษาที่ใช้ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓)

ผู้แต่งใช้ภาษาง่ายและประโยคสั้น ๆ เพื่อสื่อความได้อย่างชัดเจน ไม่ใช่ราชาศัพท์และใช้ภาษาพูดแทรกในภาษาเขียนเป็นครั้งคราว เพื่อให้เหมาะกับการนำไปเล่าให้เด็กฟัง ทำให้สนุกสนานยิ่งขึ้น ดังเช่นเมื่อนางจันทเทวีทรงทูลขอยสังข์

พระสังข์เพิ่งเคยออกมาเห็นโลกภายนอก ชักคิดใจ วันนี้ไม่มีโกมา แต่ก็แอบ
โผล่หัวออกมาจากเปลือกหอยอีก ออกมาเก็บก้อนกรวดเล่นหมากเก็บเพลินอยู่คนเดียว
นางจันทเทวีได้เห็นลูกเป็นครั้งแรก ก็ดีใจจนน้ำตาจะหยด

“โอ...ลูกแม่ น่ารักเหลือเกิน ดูซิ ใครว่าลูกแม่เป็นภูติผีปิศาจ ที่แท้ลูกแม่ก็
เป็นคน แถมยังหน้าตาน่ารักขนาดนี้”

นางจันทเทวีไม่อยากให้ลูกเข้าไปอยู่ในหอยสังข์อีก ก็เลยคว้าเศษไม้แถวนั้น
แอบย่องเข้าไปที่กระตอม แล้วก็เอาไม้ทุบหอยสังข์จนแตกละเอียด พระสังข์หันมา
เห็นหอยสังข์แตก ก็ตกใจมาก

“โอ...แม่จ๋า...” พระสังข์ร้องให้สะอึกสะอื้น “แม่มาทุบบ้านหอยสังข์ของลูก
แตกหมดแล้ว แล้วต่อไปนี้ ลูกจะไปอยู่ที่ไหนได้ฮือ ๗”

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๙)

การใช้ภาษาในลักษณะดังกล่าวปรากฏทั้งเรื่องในสำนวนนี้ ดังจะยกตัวอย่างจากตอนที่
พระสังข์เสด็จมาถึงเมืองยักษ์ ผู้แต่งบรรยายเหตุการณ์ได้อย่างกระชับชัดเจน ดังนี้

พระสังข์กลัวมาก แต่ยังมีสติ นึกถึงคำที่ท้าวทวงศบอกไว้ ว่าถึงเมืองยักษ์
แล้วให้มอบพระราชสารให้พวกยักษ์ไป พระสังข์ก็เลยโยนพระราชสารลงไป ไครม!
พวกทหารยักษ์วงแตก เฮ้ย! ระเบิดหรือเปล้า!?! พอเห็นเป็นพระราชสารก็ค่อย ๆ ย่อง
เข้าไปหยิบดู อ่านก็ไม่ค่อยจะออกเลยเหาะเข้าวัง เหาสารไปมอบให้นางพันธุรัต

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๑๗)

เรื่องสังข์ทองสำนวนนี้จึงไม่ได้เน้นการแสดงหลักธรรม แต่การแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร
การสร้างอารมณ์ขัน ไม่เน้นการนำเสนอตามขนบวรรณคดีไทย ลักษณะเฉพาะของสังข์ทองสำนวนนี้
คือ ดำเนินเรื่องกระชับและสื่อความชัดเจนโดยใช้ภาษาง่าย ๆ ไม่ใช่ราชาศัพท์ และใช้ภาษาพูดแทรก
ในภาษาเขียน เพื่อให้เหมาะกับจุดมุ่งหมายในการแต่งคือ เพื่อให้เด็กอ่านและฟังวรรณคดีในรูปแบบที่
ง่ายและไม่ซับซ้อน

๒. สภาพสังคัม วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวน แต่งขึ้นในยุคสมัย ซึ่งสภาพสังคัม
แตกต่างกัน จึงนำเสนอและสะท้อนสภาพสังคัมต่างกันไป เริ่มจากสุวรรณสังฆชาดกซึ่งเป็นชาดกเรื่อง
ที่สามในปัญญาสชาดก แต่งราว พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐ จึงถือเป็นสำนวนที่เก่าที่สุด จากการศึกษา

พบภาพสะท้อนเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องกรรม ใครทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลกรรมเช่นนั้น ดังที่นางจันทาเทวีขอลุยไฟเพื่อพิสูจน์ว่าตนไม่ได้เป็นกาลกิณีต่อบ้านเมือง ปรากฏว่ามีดอกบัวทองผุดขึ้นมารองรับไว้ นางสุวรรณจัมปากเทวีเห็นดังนั้นจึงขอลุยไฟบ้าง แต่กลับต้องสิ้นชีวิตและต้องไปใช้กรรมในนรกอเวจี ดังนี้

ขอเทวดาททั้งหลายจงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าเป็นกาลกิณีสมจริงของนางจัมปากว่าไรรั ขอเทวดาททั้งหลายจงอย่ารักษาชีวิตข้าพเจ้าไว้เลย ขอให้ข้าพเจ้าตายเสียในขณะที่ลุยไฟ ถ้าหากว่าข้าพเจ้าไม่ได้เป็นกาลกิณีไรรั ขอให้เทวดารักษาข้าพเจ้าไว้ให้ปราศจากชีวิตอันตราย นางอธิษฐานแล้วก็เข้าไปนั่งในกองไฟ ทันใดนั้นมีดอกบัวทองผุดขึ้นมารองรับพระนางจันทาเทวีไว้ เปลวอัคคีก็มีได้ไหม้สรีรกายอุปมาเหมือนนั่งอยู่ ณ ปราสาท นั่งตรัสประภาษอยู่กับหมู่อำมาตย์ดุ๊กเป็นทีน่าประหลาดใจ...

ที่นั่นอนุศลเข้าดลใจนางจัมปากเทวีให้นางดีใจอยากจะลุยไฟ จึงตั้งสัจจาธิษฐานเหมือนพระนางจันทาเทวี แล้วเข้าไปกองอัคคีก็เผาผลาญทำกาลตายไปเกิดในอเวจีนรก นางกระทำการลามกเห็นประจักษ์แก่ตามนุษย์ทั้งหลาย นางจันทาเทวีก็พันความครหาว่าชั่วร้าย

(สุวรรณสังฆชาดก :๒๗๐-๒๗๑)

ผู้แต่งสรุปว่านางสุวรรณจัมปากเทวีต้องตายเช่นนั้นเพราะผลจากการกล่าวคำเท็จให้ร้ายผู้อื่น

เตน วุตติ เพราะเหตุนี้ พระโบราณาจารย์ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ใดกล่าวคำเท็จไม่จริงด้วยตน และยังคนอื่นให้กล่าวคำเท็จเพื่อจะแกล้งเขาให้ตาย บุคคลผู้นั้นย่อมจะถึงความพินาศและจะไปเสวยมหาทุกข์เวทนาในอเวจีนรก ด้วยผลแห่งวิทุจริตกรรมเหมือนนางจัมปากเทวีฉะนั้น

(สุวรรณสังฆชาดก :๒๗๑)

ฝ่ายปาลกเสนาบดีก็ถูกรณีสืบตกรอกอเวจีตามผลกรรมที่ทำได้เช่นกัน ผู้แต่งสะท้อนความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม เช่นเดียวกับกรณีนางสุวรรณจัมปากเทวี

ฝ่ายปาลกเสนาบดีก็ไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ ด้วยอำนาจแห่งพระขรรค์แก้วสิริชัย จึงพลัดจากคอข้างตกลงไป ณ ปฐพี วิบากแห่งอกุศลความอกตัญญูให้ผล ปฐพีตกลงอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็เปิดช่องให้ ปาลกเสนาบดีก็จมลงไปไหม้อยู่ในอเวจีนรก

เตน วุตตี เพราะเหตุฉะนั้น พระโหราณาจารย์ท่านได้กล่าวสอนไว้แล้วว่า บุคคลผู้ใดกล่าวมุสาวาทใส่โทษแก่ผู้อื่นก็ดี แก่ญาติเผ่าพันธุ์มิตรสหายก็ดี หรือใส่โทษแก่ครูอาจารย์และท่านผู้มีคุณแก่ตนก็ดี บุคคลผู้นั้นครั้นตายแล้ว ก็จักไปเกิดในอเวจีนรกเหมือนปาลกเสนาบดีฉะนั้น

(สุวรรณสังฆชาดก : ๒๗๕)

ความเชื่อเรื่องกรรมและผลกรรม ซึ่งจะตอบสนองของผู้ทำกรรมตัวเองโดยไม่ต้องมีผู้ใดลงโทษนี้ เป็นความเชื่อที่ต้องอาศัยความเชื่อมั่นและศรัทธาทางพุทธศาสนา ซึ่งอาจไม่มีผลครอบคลุมมนุษย์ทุกคนในสังคมและอาจมีอิทธิพลควบคุมความประพฤติของคนในสังคมขนาดเล็กเท่านั้น ความเชื่อเช่นนี้จึงเปลี่ยนไปในบทธลครครั้งกรุงเก่า เพราะท้าววยศวิมลทรงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตนางจันทา ยายเฒ่าสุเมธา และโหร โดยทรงสอบสวนข้อเท็จจริงก่อนโดยไม่รอให้ผลกรรมลงโทษ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสะท้อนสภาพสังคมที่กษัตริย์ทรงเด็ดขาด ทรงตัดสินผู้กระทำผิดด้วยโทษที่หนักที่สุด เพื่อรักษากฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันของสังคม

เมื่อนั้น ท้าววยศวิมลจึงตามไต่ ไหวามิ่งว่าแต่จริงไป จะสอบได้กับคำอิจันทา มิ่งยุให้ฆ่าลูกกุเสีย ทั้งเมียก็ขับให้ไปป่า จริงของมิ่งหรือในตำรา เร่งให้การมาจจับไว ฯ

(บทธลครครั้งกรุงเก่า : ๑๑๑)

ชาติชั่ว โทษตัวของมิ่งโตใหญ่ ภูจะฆ่าให้ม้วยบรรลัย ก้มหน้าไปเกิดอิจันทา จึงสั่งเสนาทันใด เขาไปทำตามโทษา ทั้งโหรยายเฒ่าสุเมธา ฆ่าไว้ที่หัวตะแลงแกง ตระเวนให้ถ้วนสามวัน ร้องประจานตัวมันไปทุกแห่ง สามวันให้มันสำแดง แล้วเอาข้างแทงเสียให้ตาย ฯ

(บทธลครครั้งกรุงเก่า : ๑๑๓)

ภาพกษัตริย์ในสมัยอยุธยาจึงทรงไว้ซึ่งความเด็ดขาด มีบทลงโทษผู้กระทำผิดที่ชัดเจนเพื่อเป็นเยี่ยงอย่างไม่ให้ผู้อื่นกล้าทำความผิด ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการลงโทษที่เห็นผลรวดเร็วและชัดเจน

โดยไม่ต้องรอผลกรรมซึ่งพิสูจน์ไม่ได้ ภาพสะท้อนเช่นนี้สัมพันธ์กับสังคมสมัยอยุธยาซึ่งเป็นระยะเวลาในการแต่งสังข์ทองสำนวนนี้ เหตุการณ์บ้านเมืองมีการแย่งชิงราชสมบัติบ่อยครั้ง พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาจึงมีลักษณะเข้มแข็งและเด็ดขาด เพื่อปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข ทำวชิรมลในสำนวนนี้จึงไม่ใช่กษัตริย์ที่ทรงหุเบาเชื่องง่าย และรอคอยให้ผลกรรมลงโทษผู้กระทำผิดเช่นในสุวรรณสังฆชาดก

การใช้กฎหมายลงโทษผู้กระทำผิดยังคงปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ ซึ่งเป็นเสมือนภาพสะท้อนสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสังข์ทองสำนวนนี้จึงปรากฏวิธีการลงโทษผู้กระทำผิดหลายวิธี ได้แก่ ทบด้วยท่อนจันทน์ แหวด้วยหอกดาบ ไล่ด้วยช้างตกมัน และจับถ่วงน้ำ ดังที่เสนาพยายามฆ่าพระสังข์ด้วยวิธีการดังกล่าวแต่ไร้ผลดังนี้

อาเพศด้วยเดชกุมารา
ออกช่วยป้องกันทันที

เทวรักษ์าพระไตรศรี
เมื่อเสียมันทบด้วยท่อนจันทน์

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๔๑)

ว่าพลางทางถอดหอกดาบเมียง
พระสังข์ตระหนกตกใจ
เสนาขึ้นทำด้วยจำเป็น
ดาบบีบสิ้นคมระทมบอน
เหตุไรมาเป็นเช่นนี้
ของดีจะมีในกายา
เห็นวิปริตผิดประหลาด
ตามแต่จะฆ่าให้วอดวาย

เสนีคิดพร้อมยอมกัน
แก้ปลอกกรอกเหล่าแล้วเอามา
ข้างร้องระรัวตัวสั้น
ความญ่ไสเท่าไรก็ไม่แคง
วิปริตผิดกาลกิณี
บุญญาธิการชาญชัย

เดินเคียงเข้ามาหาข้าไม่
ร้องไห้เกลือกกลิ้งวิงวอน
หอกหักกระเด็นเป็นสองท่อน
มิได้ม้วยมรณเริงสงกา
เสนีตรึงแล้วปริกษา
ฟันฆ่าอย่างไรจึงไม่ตาย
รับสั่งให้พิฆาตมาดหมาย
มิตายไม่พ้นพระอาญา

เบิกขังน้ำมันตัวกล้า
มิซ้าก็ไสให้ทิ่มแทง
งาดันปักดินดินแหยง
ยิ่งคิดยิ่งแคงแคงใจ
ของดีจะมีก็หาไม่
จึงทำอย่างไรไม่ม้วยมรณ

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๔๒)

เสนาจูงมาผูกมัด
แล้วใส่नावาไปหน้าแพ

ฝูงคนแออัดอยู่แข็งแะ
ด้วยกระแสน้ำส่งพระภูวไนย

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๔๙)

เสนาตกใจอยู่ลนลาน
ผูกหินโยนพลันทันใด

อุ้มพระกุมารมาหาข้าไม้
สองกษัตริย์สลบไปทั้งสองรา

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๕๐)

ภาพพระมหากษัตริย์ในบทพระราชนิพนธ์สะท้อนลักษณะของมนุษย์ปฤชณอย่างเด่นชัด ดังเช่นท้าวสามนต์ซึ่งมีความบกพร่องเช่นเดียวกับคนธรรมดาทั่วไป คือทรงรังเกียจเจ้าเงาะเพราะรูปร่างอัปลักษณ์ ทรงอับอายที่มีลูกเขยเป็นเงาะป่า พระองค์จึงทรงหาวิธีกลั่นแกล้งเจ้าเงาะ เมื่อความจริงปรากฏว่าเจ้าเงาะคือพระสังข์รูปงาม มีชาติกำเนิดสูงส่งและมีความสามารถ ท่าทีของท้าวสามนต์ก็เปลี่ยนไปโดยทรงลุ่มหลงพระสังข์อย่างชัดเจน

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ตบพระหัตถ์จัดจาน
ลูกเขยผู้ดีสิ้นदान	เป็นเผ่าพงศวงศ์วานกษัตรา
สมยศสมศักดิ์นารีใคร	ที่นี่ไม่อับอายชายหน้า
พระลอบหลังลอบไหลไปมา	จูบซ้ายจูบขวาถูกข้างาม
อ้ายหกเขยยุพื่อให้ขับเจ้า	แค้นใจายแต่ก็ไม่ห้าม
บิดาโหดเขาเบาความ	ไม่รู้เลยว่างามถึงเพียงนี้
อย่าถือโทษโกรธพ้อเลยหนอลูก	ว่าลอบหลูดูกขับหนี
แม้เจ้ามีชัยชนะคดี	พ้อจะมอบบุรีให้ครอบครอง

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๖๒)

บทพระราชนิพนธ์ยังสะท้อนสถานภาพของสตรีในยุคสมัยนั้นซึ่งมีความมั่นใจในตนเอง กล้าพูดกล้าทำมากยิ่งขึ้น ลักษณะดังกล่าวปรากฏผ่านพฤติกรรมของพระราชธิดาทั้ง ๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนางรจนา บทบาทนางเอกของนางรจนาแตกต่างจากนางเอกในวรรณคดีสมัยอยุธยาอย่างเด่นชัด นางรจนากล้าเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครองและกล้าต่อปากต่อคำกับพี่สาวทั้ง ๖ คน

เมื่อนั้น	รจนานารีมีศักดิ์
เทพไทอุปกัณณ์นำชัก	นงลักษณ์ดูเงาเงาเจาะจง
นางเห็นรูปสุวรรณอยู่ชั้นใน	รูปเงาสวมไว้ให้คนหลง
ใครใครไม่เห็นรูปทรง	พระเป็นทองทั้งองค์อำมตา
ชะรอยบุญเราไซ้จึงได้เห็น	ต่อจะเป็นคู่ครองกระมังหนา
คิดพลางนางเสียดมาลา	แม้ว่าเคยสมภิรมย์รัก
ขอให้พวงมาลัยนี้ไปต้อง	เจ้าเงาะรูปทองจงประจักษ์
เสียดแล้วโถมยงนงลักษณ์	ผินพักตร์ทิ้งพวงมาลัยไป

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๙๔)

เมื่อนั้น	รจนาทอไปดังใจหวัง
ชิชะหม่อมพี่ที่ขึ้นชัง	ออกประดังก่าทอลิ้นพอแรง
เฝ้ามาขับไล่ไล่หวน	โกรธหรือว่าดูจุกแหว่ง
แต่เห็นเขาหัวรอกี่ระวาง	ออกสกัศสแกงแกลั้งพาโค
ผัวที่ไปหาปลากับบ่าวไพร่	น้อยหรือช่างได้มาอีกไซ
ผัวข้าหาปลาประสาไซ	แต่จุกไม่ไหวเหมือนผู้ดี
พอรู้เช่นเห็นอยู่เท่าจริง	สู้ปิดปากหากนึ่งเสียดอกพี่
จะให้ว่าหรือจะว่าออกเดี๋ยวนี้	แล้วเหลียวดูสามีเห็นซึ่งตา
แค้นใจคิดใคร่อยู่ทะเลาะ	แต่เจ้าเงาะชี้ชวนไปเคหา
ถ่มน้ำลายรดให้แล้วไคลคลา	ตามผัวออกมาไม่พรั่นพรั้ง

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๒๑)

ยุคสมัยนี้น่าจะเป็นยุคที่บ้านเมืองสงบสุข ภาพประชาชนในเมืองมีความรื่นเริงสนุกสนาน เมื่อมีงานสมโภชก็จะจัดการละเล่นต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนรื่นเริงและมีความสุข ดังปรากฏตอนที่ นางพันธุรัตจัดงานสมโภชพระสังข์

ฝ่ายเจ้าพนักงานการเล่น	ทั้งมวยปล้ำรำเดินถ่วงตี
โขนละครไท่ปาชาตรี	เป่าปี่ตีกลองก็กก้องไป
หกดะเมนไต่ลวดควดขัน	เจ็ดคืนเจ็ดวันห้วนไหว
ครั้นราตรีมีดอกไม้ไฟ	หนังจีนหนังไทยดอกไม้กล

อีกทั้งครั้งท่อนมอญรำ
จิ้งจาวอวแอ้งแตงตน

จับระบำรำท่าไกลาหล
เกลื่อนกล่นอ้ออึ้งคะเนิงไป

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๖๒)

เมื่อพระสังข์ทรงตีคลีชนะพระอินทร์ ท้าวสามนต์ทรงจัดงานสมโภชและมอบราชสมบัติให้
พระสังข์ ทรงให้จัดโขนละครและการละเล่นต่าง ๆ ดังนี้

ขึ้นบนพระโรงคัลไม้ทันทัง	ตรัสสั่งเสนาผู้ใหญ่
ลูกเขยดูดีคลีมีชัย	จะเสกให้ครองกรุงในพวงนี้
จงช่วยกันเร่งรัดจัดแจง	ตกแต่งตั้งการภิเษกศรี
แห่แห่นให้สนุกกว่าทุกที	แล้วจะมีอิเหนาสักแก้ววัน
ไปปรึกษาครูละครมันก่อนเหวย	ใครเคยรำดีที่ขยัน
อิเหนาเรื่องมีสาอุณากรรณ	จะประชันดาหลังเมื่อครั้งคราว
ทั้งหุ่นโขนโรงใหญ่จิวผู้หญิง	ทุกสิ่งจงให้มีที่ถ้วน
กำชับกันทำงานการจวน	สั่งเสร็จเสด็จด่วนเข้าข้างใน

(บทละครนอกพระราชนิพนธ์ ร. ๒ : ๑๗๔)

ลักษณะนิสัยของเด็กในปัจจุบันปรากฏอย่างเด่นชัดในนิทานเรื่องสังข์ทอง ภาพของเด็ก
ปัจจุบันที่ไม่ค่อยมีระเบียบวินัย ซึ่งเคยช่วยพ่อแม่ทำงานบ้านจึงปรากฏหลายครั้งในสำนวนนี้
ตัวอย่างเช่น

“หลานไม่มีที่พึ่งที่ไหนดอีกแล้ว ขออาศัยอยู่กับตายายด้วยคนเดอะนะจ๊ะ
หลานจะช่วยตายายนุงหาอาหาร เก็บกวาดบ้าน ไม่มีขี้เกียจเหมือนเด็กบางคนเลยจ๊ะ”
แดงไม่ฟังนางจันทเทวีพูดออกนอกเรื่องมากกระทบใครบางคนก็ขำ หัวเราะคิก ๆ ในขณะที่
แนนกับนัทมองหน้ากัน แล้วหันไปถอนไส้แม่โดยมิได้นัดหมาย แม่ทำไม่รู้ไม่ชี้เล่าต่อ
ไป

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๕)

“พระสังข์น่ารักมั๊ย ลูก ๆ ไม่ต้องต้องเรียนวิชางานบ้าน ก็ช่วยแม่ทำงานบ้านได้” คุณแม่
 ประชดลูกเล็ก ๆ “ไม่เหมือนเด็กสมัยนี้ ท่องวิชางานบ้านเหมือนนกแก้วนกขุนทอง แต่
 กลับมาถึงบ้านได้แต่นอนตีพุง”

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๘)

ผู้แต่งพยายามสอนเด็กสมัยนี้ให้เป็นคนดี มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ และเคารพเชื่อฟังพ่อแม่
 แต่ปฏิกิริยาของเด็กมักไม่ค่อยสนใจเท่าใดนัก

“พระคุณของพ่อแม่ที่ให้กำเนิดลูกมา ถือเป็นพระคุณสูงสุดแล้ว ลูกมีหน้าที่
 ต้องตอบแทนพระคุณ ต้องเคารพเชื่อฟัง ไม่ว่าพ่อแม่จะทำอย่างไรกับลูก ลูกก็โกรธพ่อแม่
 ไม่ได้”

“ดูสิคะ พระสังข์เป็นลูกที่ดีขนาดไหน” แม่ได้ทีสอนลูกอีก “คนมีความกตัญญู
 แบบนี้ละ จะมีความเจริญในชีวิต”

“โอ๊ย! แม่รีบ ๆ เล่าต่อไปเถอะ เดียวก็ไม่จบกัน” แนนไม่ได้สนใจที่แม่สอนเลย

“นี่ แม่กำลังพูดอยู่ว่า เป็นลูกต้องเคารพเชื่อฟังพ่อแม่” แม่ถอนใจ

“เฮ้อ... สมัยแม่เด็ก ๆ นะนะ พ่อแม่อยู่บนหิ้งบูชา ไม่ได้มาเป็นเพื่อนเล่นกับ
 ลูกเหมือนอย่างสมัยนี้หรอก”

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๙)

ผู้แต่งพยายามสอนให้เด็กระมัดระวังตัว ไม่ให้เชื่อใครง่าย ๆ โดยยกสุภาษิตประกอบ

“เห็นมั๊ยคะ สมัยก่อนหรือสมัยนี้ เด็ก ๆ ก็โดนหลอกได้ทั้งนั้น” คุณแม่ถือ
 โอกาสสอน

“แม่ไม่ได้หมายความว่า เราจะต้องมองคนอื่นในแง่ร้ายไปหมด เพียงแต่เราก็
 ต้องระวังตัวไว้ เหมือนที่สุภาษิตเค้าสอนไว้ว่า อย่าไว้ใจทาง....”

“อย่าวางใจคน จะสนใจเอง” แนนเสริม

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๑๓)

วัฒนธรรมตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางภาษามีอิทธิพลอย่างยิ่งในยุคสมัยปัจจุบัน
 ผู้แต่งเห็นความสำคัญของเรื่องนี้จึงใช้ภาษาอังกฤษในสำนวนนี้ โดยเขียนรูปศัพท์ภาษาอังกฤษ เสียง

อ่าน และอธิบายความหมายสั้น ๆ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๒ เรื่องภาษา) ที่สำคัญคือผู้แต่งได้กล่าวถึงสงครามโลกครั้งที่ ๓ ถึงสองครั้ง ซึ่งไม่น่าจะนำเสนอความขัดแย้งรุนแรงแก่เด็ก แต่เนื่องจากในปัจจุบันสถานการณ์ของโลกมักจะทำให้เกิดความรุนแรงบ่อยครั้ง เช่น การทำสงครามระหว่างอเมริกากับอิรัก การลักลอบทำซีปนาวุธ ฯลฯ ผู้แต่งจึงสะท้อนสภาพสังคมในขณะนั้นลงในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองสำนวนนี้

“แม่ข้าเห็นว่ถ้าปล่อยไว้คงเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๓ เลยต้องเอาพระสังข์มาเป็นเครื่องมือสงบศึก”

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๑๑)

“แน่นอนหัดลำบากไว้บ้างลูก เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๓ ขึ้นมา”

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๒๕)

และกล่าวถึงความขัดแย้งของประเทศในตะวันออกกลาง

“ถ้าคนเรารบกันแบบนี้หมดก็ดีสินะ” แม่นึกภาพ “อิสราเอลทำพวกอาหรับตีก็อส์ฟอินเดียทำปากีสถานตีเทเนิส...”

(สังข์ทอง ชุดวรรณคดีไทยตามใจแม่ : ๓๓)

วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๓ สำนวน เปลี่ยนแปลงจากสุวรรณสังข์ชาดก ซึ่งเป็นฉบับต้นแบบอย่างเด่นชัด สุวรรณสังข์ชาดกแต่งขึ้นเพื่อสอนหลักธรรมโดยยกนิทานมาเปรียบเทียบ ซึ่งก็คือการยกอดีตชาติของพระโพธิสัตว์มานำเสนอ เรื่องราวต่าง ๆ จึงเน้นบทบาทความเมตตาต่อมหาชนและการให้อโวาทของพระสุวรรณสังข์ซึ่งก็คือพระโพธิสัตว์ สภาพสังคมในขณะนั้นคงมีความเชื่อเรื่องกรรมอย่างเด่นชัดจึงสะท้อนออกมาในสำนวนนี้ ซึ่งสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของเรื่อง ในขณะที่บทละครครั้งกรุงเก่าเป็นการแปรรูปเพื่อนำมาแสดงให้ดู จึงเน้นที่การแสดงพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร โดยยังคงลักษณะของขนบวรรณศิลป์ในการแต่งวรรณคดีอย่างเด่นชัด เน้นการสะท้อนภาพพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็ง ทรงตัดสินใจผู้ทำความผิดด้วยความเด็ดขาด เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนำมาแปรรูปเป็นบทละครนอกอีกครั้ง พระองค์ทรงเน้นการสร้างอารมณ์ขัน

ให้โดดเด่น ภาพของตัวละครที่เป็นกษัตริย์จึงเปลี่ยนเป็นเพียงมนุษย์ปุถุชนธรรมดาที่ยังมีอารมณ์รักโลก โกรธ และหลง ดังเช่นพฤติกรรมของท้าวสามนต์และเจ้าเงาะ สำหรับนิทานเรื่องสังข์ทองสำนวนปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสำหรับเด็กในยุคปัจจุบัน โดยใช้ภาษาเรียบง่าย ประโยคสั้น และสื่อความได้ชัดเจน มุ่งสะท้อนภาพสังคมปัจจุบันที่มีปัญหา ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นการรับวัฒนธรรมทางภาษาของชาติตะวันตก การเปลี่ยนแปลงวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๓ สำนวน เกิดจากปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ จุดมุ่งหมายในการแต่งและสภาพสังคมในแต่ละยุคสมัย ซึ่งสัมพันธ์กันอย่างเด่นชัด

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง ๔ จำนวน ได้แก่ สุวรรณสังข์ชาดก บทละครครั้งกรุงเก่า บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และนิทานเรื่องสังข์ทอง ผลงานของจันทน์ยี่ (อุณาอุล) พงศ์ประยูร พบว่ามีลักษณะร่วมและความแตกต่างกัน มีรายละเอียดดังนี้

ลักษณะร่วมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ จำนวนมีเพียงประการเดียวได้แก่ ตัวละครสำคัญ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง แบ่งได้เป็น ๕ กลุ่ม ได้แก่ ตัวละครเอกฝ่ายชาย ตัวละครเอกฝ่ายหญิง ตัวละครปฏิปักษ์ฝ่ายชาย ตัวละครปฏิปักษ์ฝ่ายหญิง และตัวละครประกอบ ตัวละครทั้ง ๕ กลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญทำให้เรื่องมีสัมผัสพันภาพตั้งแต่ต้นจนจบ ดังนั้นจึงขาดตัวละครใดตัวละครหนึ่งไม่ได้ ไม่ว่าจะแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองในลักษณะใดก็ตาม บทบาทของตัวละครสำคัญเหล่านี้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงนอกจากการเปลี่ยนชื่อตัวละคร ส่วนใหญ่เพื่อระบุให้ตัวละครมีลักษณะสมจริงและเป็นมนุษย์ปดุชนมากขึ้น และเปลี่ยนชื่อเพื่อให้มีความไพเราะ ตัวละครสำคัญบางกลุ่มไม่ปรากฏการเปลี่ยนชื่อเพราะมีบุคลิกชัดเจน แม้ไม่เอ่ยชื่อก็เข้าใจได้ตรงกัน ความแตกต่างในวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ จำนวน มี ๕ ประการ ได้แก่ แนวคิด ลักษณะนิสัยตัวละคร เนื้อเรื่อง รูปแบบการนำเสนอ และภาษา ประการแรกคือแนวคิด ในสุวรรณสังข์ชาดกเน้นเรื่องผลกรรมในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ในบทละครครั้งกรุงเก่าซึ่งปรากฏเพียงตอนเดียวคือกรรมเป็นเครื่องกำหนดชะตาชีวิตมนุษย์ ในบทพระราชนิพนธ์เพิ่มรายละเอียดเรื่องกรรมโดยระบุว่ามนุษย์มีกรรมจำต้องใช้กรรมให้หมดก่อนจึงจะพบความสุข และเพิ่มแนวคิดเรื่องอย่าตัดสินคนจากรูปลักษณ์ภายนอก แนวคิดหลังนี้มีอิทธิพลต่อนิทานเรื่องสังข์ทองจำนวนปัจจุบัน ประการที่สอง ได้แก่ลักษณะนิสัยตัวละคร วิเคราะห์จากตัวละครที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยอย่างเด่นชัดจำนวน ๖ ตัว ซึ่งเรียกชื่อตามสุวรรณสังข์ชาดก ได้แก่ พระสุวรรณสังข์ พระเจ้าพรหมทัต นางสุวรรณจัมปากเทวี นางจันทิ นางคันธา และพระเจ้าพาราณสี ลักษณะนิสัยตัวละครในสุวรรณสังข์ชาดกมักเป็นตัวละครชนิดตัวแบน ไม่มีลักษณะสมจริง กล่าวคือแสดงลักษณะนิสัยเพียงด้านเดียว

ไม่ว่าจะด้านดีหรือด้านร้าย จะเน้นที่ลักษณะนิสัยของพระโพธิสัตว์ที่ทรงเมตตาตามหาชนและประพุดิตนตั้งผู้ทรงศีล เมื่อนำเมื่อนำมาแปรรูปเป็นบทละครครั้งกรุงเก่าได้ปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยตัวละครให้สมจริงมากขึ้น จึงมีลักษณะเป็นมนุษย์ปุถุชน ลักษณะดังกล่าวปรากฏอีกครั้งในบทพระราชนิพนธ์การแสดงลักษณะนิสัยและพฤติกรรมตัวละครเด่นชัดเช่นนี้จึงเหมาะสำหรับการนำไปแสดงเป็นละครนอก เมื่อแปรรูปเป็นนิทานเรื่องสังข์ทองสำนวนปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยตัวละครโดยไม่ให้รายละเอียดเด่นชัดเท่ากับบทพระราชนิพนธ์ ประการที่สามได้แก่อันเนื่องเรื่อง มีการเปลี่ยนแปลง ๓ ลักษณะได้แก่ การเพิ่มความ การเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง และการลดความ การเพิ่มความปรากฏเพียงตอนเดียวเมื่อเริ่มเรื่องในบทพระราชนิพนธ์ เพื่อเสนอภาพพระมหากษัตริย์ที่ทรงคำนึงถึงความต้องการของประชาชนเหนือสิ่งอื่นใด การเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่องเพื่อแสดงพฤติกรรมตัวละครให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและยังแสดงขนบวรรณคดีไทย การลดความเนื่องจากไม่ต้องการเน้นว่าเป็นเรื่องในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ เพื่อให้เรื่องสนุกสนานและน่าติดตามยิ่งขึ้น เหมาะสำหรับเป็นเรื่องที่ให้ความบันเทิง ประการที่สี่ได้แก่รูปแบบการนำเสนอ สุวรรณสังฆาตกนำเสนอเป็นความเรียงร้อยแก้วโดยมีลักษณะโครงสร้างเป็นชาดก กล่าวคือเริ่มด้วยปรารภเรื่อง อดีตวัตถุ และสโมธาน เมื่อนำมาแปรรูปในสมัยอยุธยาจึงเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอเป็นบทละคร โดยแบ่งเป็นตอน เขียนเรียบเรียงติดต่อกันไปเป็นวรรค แบ่งบทสนทนาของตัวละครแต่ละตัวอย่างชัดเจน ซึ่งมีอิทธิพลต่อบทพระราชนิพนธ์อย่างเด่นชัด พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนำมาจัดรูปแบบเป็นลักษณะกลอนบทละครที่สมบูรณ์เพื่อสะดวกในการนำไปแสดงละคร แบ่งเป็น ๙ ตอน สำนวนกลอนไพเราะคมคายยิ่ง วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองสำนวนสุดท้ายเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอเป็นนิทานขนาดสั้น แบ่งเป็น ๙ ตอน เนื้อหาค่อนข้างสั้นและมีภาพประกอบสี่สีทั้งเล่ม เรื่องสังข์ทองเป็นเพียงนิทานแทรกเท่านั้น ประการสุดท้ายได้แก่ภาษา สุวรรณสังฆาตกใช้ภาษาที่ไพเราะสละสลวย แม้จะเป็นภาษาเก่าแต่ก็อ่านง่าย ใช้ศัพท์และความเปรียบทางศาสนาเพื่อเน้นว่าเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ ภาษาในบทละครครั้งกรุงเก่าเน้นการแสดงท่าทางเพื่อให้เหมาะแก่การแสดงเป็นละครภาษาลักษณะนี้ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์เช่นกัน ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะแก่การแสดงท่าทางของตัวละครและนิทานเรื่องสังข์ทองให้ภาษาเรียบง่าย ใช้ภาษาพูดแทรกในภาษาเขียน ใช้ศัพท์จนใช้คำวิเศษณ์ขยายกิริยา และใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษโดยอธิบายคำที่คาดว่าจะเป็นยากสำหรับเด็ก

การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวนเกิดจากปัจจัยสำคัญ ๒ ประการได้แก่ จุดมุ่งหมายในการแต่งและสภาพสังคม สุวรรณสังฆาตกมีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อสอนหลักธรรม

โดยยกนิทานมาเปรียบเทียบ เน้นการแสดงบทบาทของพระสุวรรณสังข์ในฐานะพระโพธิสัตว์ ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องกรรม ผู้ใดทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลกรรมนั้น ในขณะที่บทละครครั้งกรุงเก่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้แสดงละคร จึงเน้นความบันเทิงเป็นหลัก ตัวละครจึงแสดงลักษณะนิสัยและพฤติกรรมอย่างเด่นชัด โดยมีลักษณะขนบการแต่งวรรณคดีไทยครบถ้วน ภาพสังคมที่กษัตริย์ทรงอำนาจเด็ดขาด ตัดสินผู้กระทำผิดอย่างเด็ดขาดโดยไม่รอผลกรรม จึงสะท้อนอย่างเด่นชัดในสังข์ทองสำนวนนี้ ในขณะที่บทพระราชนิพนธ์มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงละครเช่นกันเน้นการแสดงอารมณ์ขันโดดเด่นเหนืออารมณ์อื่น เพื่อสะท้อนภาพพระมหากษัตริย์ที่มีความบกพร่องเช่นเดียวกับบุคคลธรรมดาทั่วไป พระมหากษัตริย์จึงเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่ง ในขณะที่นิทานเรื่องสังข์ทองมีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อให้เด็กอ่านและฟัง วรรณคดีในรูปแบบที่ง่าย ไม่ซับซ้อน สะท้อนภาพเด็กปัจจุบันที่ไม่มีระเบียบวินัยเท่าใดนัก ผู้แต่งพยายามสอนให้เด็กเป็นคนดี กตัญญูต่อพ่อแม่ เคารพเชื่อฟังพ่อแม่ และระมัดระวังตัว

จะเห็นได้ว่าสุวรรณสังข์ขาดกเป็นวรรณกรรมต้นแบบของเรื่องสังข์ทอง เน้นบทบาทของพระโพธิสัตว์และนำเสนอหลักธรรมอย่างเด่นชัด เมื่อนำมาแปรรูปในสมัยอยุธยาได้มีการปรับเปลี่ยนอย่างเด่นชัดเพื่อให้เหมาะกับจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อแสดงละคร ไม่ปรากฏบทบาทของพระโพธิสัตว์ในสังข์ทองสำนวนนี้ เพราะแต่งเพื่อความบันเทิงเป็นสำคัญ บทละครนอกเรื่องสังข์ทองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับอิทธิพลจากบทละครครั้งกรุงเก่าอย่างเด่นชัด และปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางส่วนเพื่อให้เหมาะกับสภาพสังคมในขณะนั้น รวมถึงการสร้างอารมณ์ขันให้โดดเด่นเหนืออารมณ์อื่น สังข์ทองสำนวนนี้มีอิทธิพลต่อนิทานเรื่องสังข์ทองอย่างเด่นชัดแต่ปรับเปลี่ยนให้เหมาะกับสังคมปัจจุบันยิ่งขึ้น โดยใช้ภาษาเรียบง่ายสื่อความได้ชัดเจน การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองทั้ง ๔ สำนวนแสดงให้เห็นสายธารของวรรณคดีไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนอัจฉริยภาพทางกวีของผู้แต่งทุกท่านที่สามารถรังสรรค์วรรณคดีและวรรณกรรม อันถือเป็นมรดกสำคัญของชาติให้คงอยู่คู่สังคมไทยมาเป็นเวลาช้านานตั้งแต่อดีตตราบจนปัจจุบัน

ภาคผนวก

สุพรรณงษ์ชาดก

สุวรรณสังฆชาดก

สจจํ กิเรวมานํสูติ อิทํ สตถา เขตวเน วิหรนโต อนาถปิณทิกสสาราเม อตตโน วราย
ปรีสกนตํ เทวทตตํ อารพภ กเถสิ

สตถา สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อันเป็นอารามของอนาถปิณทิก
คฤหบดี ทรงพระปรารภภิกษุเทวทัต ผู้ชวนชวายเป็นผู้จะปลงพระชนม์ของพระองค์เป็นมูลเหตุ
ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มว่า สจจํ กิเรวมานํสูติ ดังนี้เป็นอาทิ ดำเนินความในนิทานวณะว่า

กิริ ดั่งได้สดับฟังมาว่า ภิกษุเทวทัตนั้นเป็นโอรสแห่งสุปพุทธสาวยราช ครั้นบรรพชาในพุทธ
ศาสนาแล้ว พยายามคอยจะฆ่าพระผู้มีพระภาคเจ้า คราวหนึ่ง พระภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากัน ณ
โรงธรรมสภาดังนี้ว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุเทวทัตเป็นผู้หยาบช้ำสาหัสนัก คิดจักพยายามฆ่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้าเมื่อประทับอยู่ ณ คันธกุฎี ทรงสดับกถาเรื่อง
นั้นด้วยทิพโสธชาติ จึงเสด็จออกจากคันธกุฎีไปประทับ ณ บวรพุทธาอาสน์แล้วตรัสถามว่า ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายประชุมพูดกันด้วยเรื่องอะไร พระภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลว่า ช้าพระบาททั้ง
หลายประชุมพูดกันด้วยเรื่องเทวทัตพยายามจะฆ่าพระองค์อย่างนี้ จึงมีพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุเทวทัตจะได้พยายามฆ่าตถาคตแต่ในเดี๋ยวนี้ก็หาไม่ ถึงในกาลปางก่อนเธอก็พยายามตาม
ฆ่าตถาคตมาแล้ว ตรัสดังนี้แล้วจึงนำเรื่องราวที่ภพน้อยใหญ่กำบังไว้มาอ้าง ดังปรากฏต่อไปนี้ว่า

อติเต ภิกขเว พรหมนคร ฯลฯ ราชชํ กาเรสิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาลที่ล่วงมาแล้วนาน
มีพระราชองค์หนึ่งพระนามว่าพรหมทัต ดำรงราชสมบัติอยู่ ณ พรหมนคร พระเจ้ากรุงพรหมทัต
นั้น มีราชกัญญาเป็นอัครมเหสีซ้ายขวาสององค์ มเหสีขวานั้นพระนามว่าจันทาเทวี มเหสีซ้ายนั้นยัง
ไม่ปรากฏว่านามใด ราชกัญญาซ้ายขวานั้นเป็นที่โปรดปรานของพระราชายิ่งกว่านารีอื่นๆ คราวนั้น
พระบรมโพิธัสต์ว์ยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสารวัฏ จุติจากเทวโลกแล้ว ได้เกิดในครรภ์แห่งมเหสีขวาของ
พระเจ้ากรุงพรหมทัต

วันที่พระโพิธัสต์ว์มาปฏิสนธิ์นั้น พระนางจันทาเทวีบรรทมหลับอยู่ ณ แท่นที่สิริไสยาสน์
พอเวลาจวนจะใกล้รุ่งสว่างนางทรงพระสุบินไปว่า พระอาทิตย์เปล่งรัศมีแผ่ไปในทิศานุทิศแล้ว
วนเวียนสิเนรบรรพตสามรอบ มาตักต้องพระทรวงของพระนางจันทาเทวี ๆ ก็ตกพระทัยตื่น ครั้นเวลา
ราตรีสว่างแล้ว พระนางจันทาเทวีจึงสงรงน้ำชำระกายเสร็จแล้วก็เข้าไปสู่ที่เฝ้า ถวายบังคมแล้วทูลเล่า
ความฝันนั้นให้ทรงทราบ ในคืนวันเดียวกันนั้น พระมเหสีซ้ายบรรทมหลับเหนือที่สิริไสยาสน์ พอเวลา

จวนจะใกล้สว่างนางก็ทรงสุบินไปว่าทำววาสพเจ้าพิภพดาวดึงส์ ทรงประทานดอกจำปาทองให้แก่ นางเทวีแล้วก็เสด็จกลับไป นางเทวีรับดอกจำปาทองนั้นไว้แล้วก็เชยชมชื่นชูพระทัย นางเทวีตื่นขึ้นแล้ว สรงน้ำชำระกายเสร็จแล้วจึงเข้าไปสู่ที่เฝ้าถวายบังคมแล้วทูลเล่าเรื่องความฝันนั้นให้ทรงทราบ พระเจ้ากรุงพรมทัตทรงสดับความฝันของราชเทวีทั้งสองนั้นแล้ว รับสั่งให้หาตัวเนมิตกาจารย์เข้ามาเฝ้าเล่า ลักษณะความฝันสองเรื่องนั้นให้ฟัง เนมิตกาจารย์จึงพยากรณ์ถวายว่า ซึ่งพระนางจันทาเทวีฝ่ายขวา ฝันเห็นพระอาทิตย์เปล่งรัศมีวนเวียนสิเนรุบรรพตสามรอบ แล้วกลับมาตักต้องพระทรวงพระราชเทวี พระสุบินข้อนี้สื่อให้เห็นว่าพระราชเทวีนั้นจักได้ราชโอรส ทรงพระรูปโฉมงามเลิศหาผู้ใดจะเสมอมิได้ ก็ส่วนพระราชเทวีซ้ายนั้นฝันเห็นพระอินทร์ประทานดอกจำปาทองให้เทวี ความฝันข้อนี้สื่อให้เห็นว่า พระราชเทวีซ้ายจักได้พระราชธิดาทรงรูปสิริโสภาคยานารีอื่นจะเสมอเหมือนมิได้ แต่นั้นมาพระราชเทวี ซ้ายนั้น จึงมีนามปรากฏว่าสุวรรณจัมปากเทวี ด้วยประการฉะนี้แล

พระเจ้ากรุงพรมทัตทรงพระโสมนัส ตรัสประทานเรือนหลวงเป็นที่สบายให้แก่ราชเทวีสอง องค์ ด้วยพระประสงค์จะให้ราชเทวีรักษาครรภ์ไว้ให้ดี ต่อئ้นมาพระเจ้ากรุงพรมทัต มีพระประสงค์ จะให้สร้างเบญจกฤตภัณฑ์ไว้ท่า สำหรับจะได้ทำราชาภิเษกพระราชบุตร (ต่อเมื่อมีชันษาอันสมควร) แล้วพระองค์วิงพิงต่อไปอีกว่า กุมารที่มาจากนี้จักได้สืบวงศ์สกุลต่อไป ทรงดำริแล้วจึงรับสั่งให้พนักงาน จัดสร้างเบญจกฤตภัณฑ์ไว้พร้อมเสร็จทุกอย่าง

ครานั้น สุวรรณจัมปากเทวีมีเหตุฝ่ายซ้ายเมื่อได้สดับคำเนมิตกาจารย์ทำนายสุบินว่าตนจะได้ ราชธิดา กลับมานอนตรึกตรองไปว่า ทำอย่างไรเราจะให้พระราชบิดาขับไล่นางจันทาเทวีเสียได้หนอเรา คนเดียวไม่มีผู้คิดที่ไหนจะอาจคิดอุบายเรื่องนี้ให้สำเร็จได้ คิดแล้วจึงไปหาท่านपालกเสนาบดีเล่าความ เรื่องนั้นให้เสนาบดีฟังว่า เนมิตกาจารย์เขาทำนายไว้ว่านางจันทาเทวีตั้งครรภ์แล้ว สัตว์อยู่ในครรภ์ นั้นจะเป็นราชโอรส ส่วนดิฉันตั้งครรภ์แล้วทารกซึ่งอยู่ในครรภ์นั้นจะเป็นราชธิดา ถ้าว่าเป็นจริง เหมือนดังว่านี้ไซ้ พระราชาจักทำความรักใคร่นางจันทาเทวีมากกว่าดิฉันถึงร้อยเท่าพันเท่า ดิฉันจักไม่ เป็นที่เอิบอาบพระหฤทัยของพระราชบิดา ดิฉันจักทำอุบายอย่างไรดีจึงจะตั้งอยู่ในชาติตียวงศ์และดำรงอยู่ ในราชสมบัติ เมื่อใดดิฉันจักมีอิสริยยศปรากฏแล้ว เมื่อนั้นตัวท่านก็จักได้ที่เป็นมหาเสนาบดี ท่านจง ช่วยคิดหาอุบายให้ดิฉันด้วย ทำไฉนจักให้พระราชบิดาขับไล่นางจันทาเทวีไปเสียจากราชนิเวศนี้ได้ ดิฉัน ได้เป็นอิสระในชาติตียวงศ์แล้ว ดิฉันจักอุปถัมภ์ให้ท่านได้ยศและกิตติศัพท์อย่างสูงสุด ปาลกเสนาบดีจึง ทูลสนองราชเทวีฝ่ายซ้ายว่า พระนางเธออย่าพรั่นพริ้งเลย ข้าพเจ้าจะหาอุบายให้พระราชบิดาขับไล่

นางจันทาเสียให้ได้ การที่จะขับไล่นางจันทานี้ไม่ยากเลย เรื่องนี้เป็นภาระธุระของข้าพเจ้าเอง นางสุวรรณจัมปากเทวีปรึกษาตกลงกันแล้วจึงกลับมาอยู่ที่อยู่ของตนตามเดิม

อยู่มาวันหนึ่ง ท่านปลวกเสนาบดีเข้าไปสู่ที่เฝ้าพระเจ้าพรหมทัตถวายบังคมแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช พระนางจันทาเทวีจะมีใจซื่อตรงต่อพระองค์ก็หาไม่ ย่อมไปเสพกามคุณกับชนชาติต่ำช้า พระนางจันทาเทวีนั้นประพฤติการณการหาสมควรไม่ เมื่อลับหลังพระองค์ไปแล้วประพฤติอนาจารเหมือนหญิงรุ่นๆ สาวบ้าง เหมือนหญิงหม้ายบ้าง และหาเกรงกลัวพระราชญาฝ่าพระบาทไม่เห็นว่าเป็นพระนางจันทานี้ไม่ควรจะให้อยู่ในราชนิเวศน์ต่อไป เมื่อท่านปลวกเสนาบดีทูลยุยงอย่างนี้แล้วก็กลับไป พระนางสุวรรณจัมปากเทวีจึงชวนเข้าไปเฝ้าพระราชา ถวายบังคมแล้วทูลยุยงเสริมคำเสนาบดีอีกว่า ข้าแต่พระมหาราช ถ้อยคำของปลวกเสนาบดีที่กราบทูลนั้นหาเหลวไหลไม่ จริงทีเดียวนางจันทาเทวีนั้นจะตั้งใจบำเรอพระองค์ตามธรรมดาหาไม่ได้ มักทำกรรมลามกด้วยบุรุษคนเลว นางจันทาเทวีมีกรรมนั้น จะได้เกิดด้วยอำนาจสัมภพของพระองค์เดียวหาไม่ได้ ย่อมสาธยายทั่วไปกับบุรุษชาวเมืองด้วยกันพระเจ้ากรุงพรหมทัต ทรงสดับถ้อยคำปลวกเสนาบดีและนางสุวรรณจัมปากเทวีทูลบรรยายนั้น หาทรงวิจารณ์โทษของนางจันทาเทวีให้ได้รับความเท็จจริงก่อนไม่ ทรงกริ้วกราดเป็นกำลัง จึงรับสั่งให้ขับไล่นางจันทาเทวีให้ไปเสียจากนิเวศน์เรือนหลวง

พระนางจันทาเทวีนั้นหาที่พึ่งบมิได้ ดำเนินพลางทางกรรมแสงให้ว่า แต่ก่อนเราทำอกุศลกรรมสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยความทุกข์อย่างใหญ่จะนี้ พวกนักสนมและพนักงานทั้งหลาย สดับฟังสำเนียงพระนางจันทาเทวีปริเทวนาดำเนินจากอิฐฐาการกาลครั้งนั้น พวกกันร้องให้ล้มกลิ้งเกลือกอยู่ไปมาเหมือนไม้รั้งอันถูกลมยุคนธาวาต พัดผันให้ล้มระเนนไปฉะนั้น พระนางจันทาเทวีจึงทำอัญชสิทธิ์แก่เทพดาผู้รักษาราชนิเวศน์แล้ว จึงมีเสาวนีย์ตรัสแก่พวกหญิงผู้สัมพันธ์วงศ์ของตนว่าท่านทั้งหลายจงอยู่ดีกินดีและอย่ามีความประมาท ดิฉันขอลาท่านทั้งหลายไปเสวยมหันตทุกข์ตามกรรมที่เราทำไว้นางกล่าวรำลัดดังนี้แล้วดำเนินไปแต่ผู้เดียววนาถาหาที่พึ่งและเพื่อนมิได้

นำสมเพชเวทนาพระนางจันทาเทวี เมื่อครั้งยังอยู่ในราชนิเวศน์อันสะพรั่งพร้อมด้วยอิฐฐาการ พระนางเธอเคยทรงสุวรรณปาตุกาและสิวิกาภาณูจน์ อนึ่งเล่าพระนางเธอเคยประพรมสิริกายด้วยน้ำหอมและจุนจันท์ และเสยสาบสระเกศด้วยน้ำมันหอมประดับกายงามสง่า ตั้งแต่นางถูกขับไล่ออกมาหาไม้เครื่องหอมประปรังไม่ มีกายอันเหม็นสาบเงื่อไหลอาบทั่วสิริราพพ ชมุกคะมอมไปด้วยละอองผองธุลี ดำเนินพลางปริเทวนาไปจนได้พบตายายสองคนเข้า

ตายายสองคนนั้นครั้นเห็นพระนางจันทาเทวี จึงพากันเข้าไปใกล้ไต่ถามว่าแม่นางผู้เจริญ
แม่อยู่ที่ไหนทำไมจึงอนาถามาคนเดียวจะไปไหนต่อไป พระนางจันทาเทวีจึงบอกว่า ข้าแต่ท่านตา
ยาย ดิฉันเป็นมเหสีฝ่ายขวาของพระเจ้าพรหมทัต ๆ โปรดปรานข้าพเจ้ามาก นางสุวรรณจัมปาก
เทวีฝ่ายซ้าย เห็นดิฉันเป็นที่โปรดปรานของพระราชากลั่งทูลยุ้งให้พระราชาชับไล่ดิฉันเสียจาก
ราชนิเวศน์ ตายายทราบเหตุแล้วนึกสมเพชและนึกดีใจ จึงพาพระนางจันทาเทวีมาเลี้ยงไว้ยังเรือน
พระนางจันทาเทวีอาศัยตายายอยู่ต่อมาจนทรงครรภ์ได้หกเดือน

ครั้งนั้นแล พระบรมโพธิสัตว์เมื่ออยู่ในครรภ์พระมารดา พิจารณาดูมารดาเห็นพระมารดา
เสวยความทุกข์มากนักจึงดำริว่า พระมารดาของเราพลัดพรากจากเมืองมา เป็นผู้อนาถาหาญาติที่
น้องมิได้น่ากรุณานัก ถ้าหากว่าเราจะพึงเกิดด้วยสัญฐานเป็นรูปทองไขร์พระมารดาจักเลี้ยงเราลำบาก
กว่าก่อนได้ร้อยเท่าพันส่วน ถ้ากระไรเราควรจักแปลงกายให้เป็นรูปหอยสังข์เสียเถิด คิดแล้วก็ทำ
สังข์จักษุสัญฐานกลายเป็นรูปสังข์ทอง เมื่ออยู่ในครรภ์มารดาครบสิบเดือนรูปสังข์ทองนั้นจึงออกจาก
ครรภ์มารดาตงดงามยิ่งนักหนา พระนางจันทาเทวีจึงชำระคัมภีร์พันด้วยวาริแล้ว จึงรักษาพระมหาสัตว์
อยู่สิ้นกาลนาน

วันหนึ่งจึงพระนางจันทาเทวีเสด็จไปสู่ป่าด้วยกิจอันหนึ่ง พระสุวรรณสังข์โพธิสัตว์ออกจากรูป
หอยสังข์แล้ว ทำการปิดกวาดเรือนและที่นอนของมารดาแล้วก็เข้าไปยังที่อยู่แห่งรูปหอยสังข์ตามเดิม
ครั้นพระนางจันทาเทวีกลับจากป่า เห็นเรือนอันกวาดปิดไว้ดีมีจิตโสมนัสจึงกำหนดนั่งไว้ในหทัย
หาได้บอกให้ใคร ๆ รู้ไม่ วันหนึ่งจึงนางจันทาเทวีเสด็จไปป่าด้วยกิจอันหนึ่งอีก พระบรมโพธิสัตว์
จึงออกจากรูปหอยสังข์ปิดกวาดที่นอนในเรือนและเก็บงำสิ่งของที่กระเจา ลำดับไว้ในที่อันสมควร
แล้วก็กลับเข้าไปยังที่อยู่ของตน พระนางจันทาเทวีเมื่อกลับมาเห็นดังนั้นก็อัศจรรย์ใจ ไม่รู้จักเหตุที่
โอรสกระทำไว้ให้จึงดำริว่า นี่อัศจรรย์นักอะไรจักมีแก่เรา คิดแล้วก็หาได้บอกให้ใคร ๆ รู้ไม่ วันหนึ่งจึง
พระนางจันทาเทวีทำอาการเหมือนจะไปป่า แหม่ประตูเรือนไว้หน้อยหนึ่งแล้วก็ไป แล้วนางหวนกลับมา
ซ่อนตัวอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง เพื่ออยากจะรู้ซึ่งเหตุนั้น

ครานั้นพระสุวรรณสังข์เห็นมารดาไปแล้ว จึงออกจากที่อยู่ของตนไปปิดกวาดเรือนและที่นอน
ของมารดา พระนางจันทาเทวีเห็นโอรสออกจากรูปสังข์แล้วกวาดที่เรือนอยู่ ทรงรูปโฉมงามยดยิ่งหา
คนอื่นเสมอมิได้ เกิดความดีใจจึงมาโดยเร็วตรงเข้ากอดจุมพิตโอรสแล้วตรัสว่า พ่อสุวรรณสังข์กุมาร
พ่อเป็นโอรสของพระราชา พระราชบิดาของพ่อมีมเหสีสองนาง พระราชเทวีมารดาเลี้ยงนั้นอันอิจจา
มารดา ทูลยุ้งให้พระราชาชับไล่มารดาเสียจากราชนิเวศน์ พระนางจันทาเล่าเรื่องราวให้โอรสฟังแล้ว

ดำริว่า ถ้าหากว่าโอรสของเราจักเป็นหอยสังข์อยู่อย่างนี้ คนเราจักพูดพูดกันไปต่างๆ นาๆ คิดแล้วจึงเอาหอยสังข์นั้นทาบเสียให้แตกเก็บเอาเปลือกเผาไฟเสีย

พระสุวรรณสังข์กุมาร เห็นมารดาทำอย่างนั้นจึงพูดว่าข้าแต่พระมารดา เหตุไรพระมารดาจึงทาบสังข์ซึ่งมีของทิพย์อยู่ภายในเสียเล่า ถ้าหากว่าภักย์จักมีแก่ข้าพเจ้าไซ้ ใครจักเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าได้ พระนางจันทาจึงชี้แจงเรื่องราวให้โอรสฟังว่า พ่อบุตรสุดที่รักของมารดา ตัวพ่อพร้อมด้วยรูปลักษณะมีบุญมากนัก ใครๆ จักไม่อาจผจญพ่อได้ เพราะเหตุไรเล่า เพราะเหตุว่าเมื่อแรกพ่อมาปฏิสนธิมารดาได้ฝันเห็นเป็นเครื่องมั่นใจ นางจึงเล่าความฝันตั้งต้นจนถึงเนมิตถาจารย์ทำนายไว้แล้ว พระนางเธอจึงตรัสปลอบเอาใจโอรสว่าพ่อมีรูปงามสูงสุดเป็นยอดเยี่ยม มนุษย์ใครๆ จักไม่ชนะพ่อไปได้จำเดิมแต่นั้นมา พระนางจันทาเทวีก็ตั้งใจนอมเลี้ยงพระบรมโพธิสัตว์ไว้มิให้อนาทร

ครานั้นพระราชาราชกุมาร เห็นสังข์ราชกุมารผู้รูปงามหาคนอื่นจะเหมือนมิได้ พากันสรรเสริญยกย่องว่าประเสริฐในโลก กิตติศัพท์นั้นก็เลื่องลือไปถึงพระกรรณพระเจ้ากรุงพรมหัทธาทรงพระโสมนัส จึงตรัสบังคับพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงประดับม้าสินธพด้วยสรรพากรณ์ แล้วพร้อมด้วยพลนิกรออกไปรบโอรสกับราชเทวีของเราเข้ามา ณ บัดนี้ อำมาตย์ทั้งหลายจึงพากันออกไปจัดการเสด็จตามกระแสน้ำ พระนางจันทาเทวีเสด็จมาถึงพร้อมด้วยพระสุวรรณสังข์ ก็เสด็จประทับอยู่ ณ ราชวังเหมือนดังก่อนเก่า พระเจ้ากรุงพรมหัทธาทรับสั่งให้เชิญพระสุวรรณสังข์เข้ามาเฝ้า ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ทรงกอดและให้ประทับบนพระเพลา จุมพิตเศียรเกล้าแล้วภิรมย์ชมเชยยิ่งนักหนา

ส่วนสุวรรณจัมปากเทวี เห็นพระราชาทรงปริดาภิรมย์ด้วยราชโอรส นางก็มีจิตริษยาตั้งหน้าพยายามแสวงหาโทษแก่พระโพธิสัตว์และนางจันทาเทวี ประสงค์จะให้ถึงความพินาศ วันหนึ่งนางสุวรรณจัมปากเทวีทราบข่าวว่าพระโพธิสัตว์เกิดภายในหอยสังข์ นางนึกขึ้นได้ว่าได้อุบายเรื่องนี้มีแก่เราแหละ แล้วนางก็เข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่าข้าแต่ทวดดา นางจันทาเทวีเป็นหญิงกาลกัณณี ออกลูกเป็นหอยสังข์ ฝ่ายปลาสดเสนาบดีก็ทูลซ้ำใส่โทษต่างๆ แก่พระนางจันทาเทวีต่อหน้าพระที่นั่งอีก

พระเจ้ากรุงพรมหัทธามีปริษานี้ หลงเชื่อถ้อยคำเสนาบดีและนางสุวรรณจัมปากเทวี ทรงพระพิโรธอย่างใหญ่จึงบังคับรับสั่งอำมาตย์ว่า พวกอำมาตย์จงช่วยกันผูกแพให้ใหญ่ เอานางจันทากับกุมารใส่ไว้ในแพไปลอยเสียในแม่น้ำคงคา ฝ่ายพระนางจันทาเทวีและชนชาวบุรีทราบเหตุนั้นแล้วก็พากันร่ำร้องไห้ยกใหญ่

เตน วุตต์ เพราะเหตุนั้น พระบรมศาสดาพระองค์ได้ถึงสัมโพธิญาณแล้ว จึงนำเหตุเรื่องนั้นมาแสดงธรรมแก่พระสารีบุตร อันมีในจริยาปิฎกปกรณ์ว่า ดูกรรมเสนาบดีสารีบุตร เมื่อกาลครั้งก่อนเรา

ผู้ตถาคตยังแสวงหาพระโพธิญาณอยู่ ได้เกิดเป็นราชโอรสแห่งพระเจ้าพรหมทัต ณ พรหมบุรีนคร พระราชานั้นหลงเชื่อถ้อยคำราชเทวีผู้ใจบาป นำเรตถาคตกับพระมารดาไปลอยแพเสียในกระแสน้ำ คงคา คราวนั้นพวกอำมาตย์และราษฎรทั้งหลายประชุมกัน ณ หน้าพระลานหลวง พวกกันทูลขอพระบรมโพธิสัตว์ไว้ พระราชาก็มิได้ประทานให้ พวกกันร้องให้ล้มลง ณ ปฐพี เหมือนปาริวันอันถูกลมยุคนธวัตพัดให้ล้มลงฉะนั้น กาลเมื่อใดพวกอำมาตย์เข้าจับเรตถาคตกับมารดาใส่เข้าไปในแพใหญ่ กาลเมื่อนั้นมหัศจรรย์ก็เกิดเป็นโกลาหล เมฆมืดลอันหนาได้ส่องแสงสีหมีนโยชน์ ก็เกิดหวั่นไหวปานประหนึ่งว่าจะโคกเศร้า พระยาเขาสินรุเป็นที่พึ่งของโลกก็อ่อนเอนอยู่ไปมา เปรียบดังยอดหวายฉะนั้น ฝนก็ตกลงมาแต่เบื้องบนสาครก็ค้ำารณร้องก้องสนั่นเหมือนดังช้างอันเฆมนั้น บรรดาหมู่สัตว์ดิรัจฉานทั้งปวงก็เกิดความกรุณาใหญ่ด้วยประการฉะนี้

โส อุลุมโป ความว่าแพนั้นลอยไปตามกระแสน้ำคงคาข้ามานด้วยบุรพกุศลกรรมของพระราชเทวีและพระโพธิสัตว์ มีลมพายุใหญ่พัดทำให้แพแตกออกไป พระนางจันทาเทวีได้ไม้ที่แพแตกนั้นท่อนหนึ่งเกาะลอยไป ทอดพระเนตรเห็นไม้ต้นหนึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งมียอดประลงมาใกล้ น้ำจึงพยายามว่ายน้ำไปด้วยกำลังแรง จับยอดไม้นั้นไว้ได้มั่นคงค่อยๆ ไต่ขึ้นไปถึงคบไม้ นั่งนิ่งถึงโอรสแล้วทรงโศกกายกใหญ่ นางก็เลยนั่งอยู่ ณ ต้นไม้ที่ฝั่งคงคาใกล้มัทราชบุรี

คราวนั้น เศรษฐีคนหนึ่งนามว่าธัญชัยมีสมบัติมากอยู่ในมัทราชบุรี วันนั้นทาสีของธัญชัย เศรษฐี ไปเที่ยวตามฝั่งคงคาด้วยกิจธุระอย่างหนึ่ง ไปพบพระนางจันทาเทวีร้องไห้อยู่บนคบไม้จึงเดินเข้าไปใกล้ร้องถามว่า แม่ทำไมจึงนั่งร้องไห้อยู่ที่นี่ แน่ะแม่ดิฉันเป็นมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตเจ้าเมืองพรหมบุรี นางเทวีจึงเล่าเรื่องราวทั้งปวงให้ทาสีนั้นฟังตามลำดับแต่ต้นมา ทาสีนั้นทราบเรื่องแล้ว จึงรับพระราชเทวีนำมายังมัทราชบุรี ครั้นถึงจึงเล่าเรื่องราวให้ธัญชัยเศรษฐีนายของตนฟัง ธัญชัยเศรษฐีสดับทราบความแล้ว บอกให้ทาสีพาตัวพระราชเทวีมาแล้วทำความต้อนรับด้วยวาจาน่ารักใคร่ชวนให้พระราชเทวีอยู่ด้วยกันกับตน พระนางจันทาเทวีรับรองว่าสาธุแล้วก็อยู่ในเรือนเศรษฐีนั้นต่อไป ธัญชัยเศรษฐีจึงตั้งพระราชเทวีให้เป็นแม่ครัวของตน แต่นั้นมาพระนางจันทาเทวีอาศัยเศรษฐีนั้นเลี้ยงชีพอยู่เป็นสุขทุกทิวาราตรี

คราวนั้น พระโพธิสัตว์หน่อพระพุทธเจ้า เมื่อลอยมากับแพถูกลมร้ายพัดแพแตกแล้ว ได้พลัดจากกันกับมารดาเสวยทุกข์เวทนาอยู่ในมหาสมุทร ด้วยเดชบุญของพระมหาบุรุษนั้น นาคพิภพแสดงความรื้อนปรากฏขึ้น พระยานาคเจ้าของพิภพขึ้นจากนาคพิภพไปยังมหาสมุทร นิรมิตเรือทองขึ้นลำหนึ่งจัดแจงแต่งเรือนมียอดเจ็ดยอด (บุษบก) ไว้ในท่ามกลางเรือทอง นำเรื่อนั้นไปใกล้พระมหา

สัตว์ อุ่มพระมหาสัตว์ขึ้นเรือได้ให้นั่งอยู่ในภูฏาคารแล้วปล่อยให้เรือนั้นลอยไป สุวรรณาวาลลอยไปถึง เกาะแห่งหนึ่ง เกาะนั้นมีต้นไม้ดอกตาไปด้วยดอกและผลน่ารักนรมย์ rome ไปด้วยเสียงมยุรโกญจา เสนาะเพราะจับใจ อาจเปลื้องความโศกออกเสียได้เมื่อมีผู้มาเห็น

พระสุวรรณสังขุมารขึ้นจากสุวรรณาวาได้แล้ว ดำเนินชมไม้ต่างๆ ออกจากที่นั่นไปเห็น สระแห่งหนึ่ง สะพรั่งไปด้วยบัวแดงและบัวขาว ผุ่งเต่าปลาแหวกว่ายอยู่คลาคล่ำ ชมดอกไม้ที่ริมฝั่งนั้นก็ แล้วดำเนินแต่นั้นไป จึงได้พบพระฤๅษีองค์หนึ่งนั่งเจริญจิตพรหมวิหารอยู่ ณ อาศรม จึงดำเนินเข้าไป ไกล่ยกหัตถ์ไหว่นั่งอยู่ส่วนหนึ่ง พระฤๅษีนั้นครั้นเห็นสุวรรณกุมารก็ดีใจจึงซักถามว่าพ่อมาณพคนเดียว โดดอนาถามาธุระสิ่งไรหรือ พระโพธิสัตว์ทำการปราศรัยแล้วแจ้งว่า ข้าแต่พระฤๅษีผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็น ราชโอรสพระเจ้าพรหมทัต ณ พรหมบุรีนคร พระราชานันจับข้าพเจ้ากับมารดาใส่ในแพใหญ่ลอยเสีย ในคงคา เมื่อแพลอยมาถูกลมพัดแพแตก พลัดกับมารดาลอยมาตามกระแสคงคา พญานาคมีความ กุณามายกข้าพเจ้าขึ้นไว้ในเรือทอง ข้าพเจ้ามาถึงสำนักพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าด้วยเรือทองลำนั้น ถ้าหากว่า มรรคาที่จะเดินไปยังเมืองทั้งปวงมีอยู่ไซ้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงโปรดบอกมรรคานั้นให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

พระดาบสจึงพูดว่า ถ้าหากว่าพ่อจักไปทางเมืองพาราณสีมรรคาก็มีไป แต่มรรคานั้นเป็นที่อยู่ ของหมุยักษ์ พระดาบสผู้เจริญ ถ้ามรรคาใดไปสวัสดีไซ้ ขอทูลบอกมรรคานั้นให้ข้าพเจ้า พ่อมาณพ ผู้เจริญ ถ้าหากว่าพ่อจะไปเมืองพาราณสีไซ้ พ่อจงไปตามทางกระแสน้ำก่อนแล้ว พ่อจักไปพบเมือง ยักษ์นี่ในระวางทางยักษ์นี้เหล่านั้นพบพ่อแล้วจักลงมาจับเอาพ่อไป แต่ไม่อาจทำอันตรายแก่พ่อได้ บอกแล้วจึงพร้อมด้วยพระโพธิสัตว์ไปถึงเรือทองซึ่งจอดอยู่ท่าหน้า ให้พระโพธิสัตว์นั่งในภูฏาคารแล้ว ปล่อยให้ลอยไปตามกระแสคงคา ไม่นานนักก็บรรลุถึงเมืองยักษ์ ในรัฐประเทศนั้นพญายักษ์เจ้านายของ พวกยักษ์ทำกาลกิริยาไปแล้ว นางยักษ์นี้ผู้เทวีได้รักษาเมืองอยู่กับยักษ์นิบริวาร พวกยักษ์นี้เหล่านั้นพบ พระโพธิสัตว์ลอยมาตามกระแสคงคา จึงพากันลงน้ำเพื่อจะจับเอาพระโพธิสัตว์มากิน แต่หาอาจกิน พระโพธิสัตว์ได้ไม่ มหานทีก็กำเริบเป็นคลื่นใหญ่ ท่วมทับยักษ์นี้ทั้งหลายให้กระเด็นไปไกลได้พันวา (ถึงแก่ความตายเสียเป็นอันมาก) นางยักษ์นี้พวกที่เหลือจากตายสะดุ้งตกใจกลัวนัก พากันไปสู่สำนัก ยักษ์เทวีแล้วบอกเล่าว่า พระแม่เจ้า สุวรรณาวากับกุมารน้อยลอยมาในคงคา พวกข้าพเจ้าทั้งปวงรีบ ลงน้ำจะไปจับกุมารนั้นมาปรารถนาจะให้แก่แม่เจ้า น้ำในคงคากำเริบเป็นคลื่นใหญ่ พวกยักษ์นี้จมน้ำ ตายเสียเป็นอันมากด้วยกำลังน้ำพัดไป

ยักษ์นี้เทวีนั้นครั้นได้ฟังแล้วจึงคิดว่า เมื่อก่อนๆ ราชสามีของเรายังครองราชสมบัติอยู่ ไม่เคยมี อัศจรรย์เลย เมื่อราชสามีทิวงคตไปแล้วมีอัศจรรย์ขึ้นได้ ควรเราจักไปที่ทำน้ำตรวจเหตุการณ์นั้นดู

คิดแล้วก็ไปยังทำน้ำเห็นพระโพธิสัตว์นั่งอยู่ ณ ภูฏาคาร สมบูรณ์ด้วยสิริวิลาสเลิศหาผู้อื่นจะเสมอมิได้ นางยักษ์นี้มีความรักใคร่เหมือนลูกอันเกิดในอุทร จึงโดดลงไปในคองคาร์บเอาพระโพธิสัตว์นำมาเลี้ยงไว้ในราชนิเวศนีสั้นกาลช้านาน

วันหนึ่ง ยักษ์เทวีเคาะลสิ่งบุตรเลี้ยงให้นั่งเหนือตักแล้วปลอบว่า พ่อลูกรักของมารดา มารดาเลี้ยงพ่อไว้ให้ประดับเครื่องประดับเหล่านี้ และจะให้สตรีพันนางอภิบาลพ่อไว้ในราชนิเวศน์เป็นนิคมได้ คิดจะให้พ่อไปที่อื่น พุดดังนี้แล้วจึงเก็บสมบัติทั้งปวงที่มีอยู่ ณ ปราสาทซ่อนไว้เสียให้ดี จึงส่งสุวรรณวลัยกับแหวนก้อยให้พระโพธิสัตว์ประดับแล้วกล่าวว่า พ่อลูกรักของมารดา พ่อจงเจริญสิริสวัสดิ์อยู่ในเมืองยักษ์จนถึงอายุได้ร้อยยี่สิบปีเถิด มารดาไม่เห็นคนอื่นนอกจากพ่อผู้เดียวแล้วที่จะรับภรรยาของมารดาไว้ได้ แต่นั้นมายักษ์เทวีให้โอวาทแก่พระโพธิสัตว์ว่า พ่อลูกรักของมารดา พ่ออย่าไปภายนอกปราสาทและมรรคาสวนทิศอุดร พ่ออย่าจรไปเล่น ณ ปราสาทชั้นบนเลยเป็นอันขาด แล้วเรียกสตรีทั้งหลายมาสั่งว่า เราจักไปป่าพวกเจ้าอยู่ข้างหลังจงระวังลูกเราให้ดี สั่งแล้วก็ลงจากปราสาทไปสู่อำเภอสัตว์ต่างๆ กินเป็นอาหาร

พระสุวรรณสังขกุมาร เมื่อยักษ์เทวีผู้มารดาเลี้ยงไปแล้วจึงดำริว่า มารดาเราห้ามไม่ให้เราไปปราสาทชั้นบนด้วยเหตุอย่างไร กับสั่งไว้ไม่ให้เราไปสวนด้วยเหตุอย่างไร คิดดังนี้แล้วครั้นถึงเวลาเย็นก็ดำเนินไปชมสวนเล่น เห็นกระดุกที่ยักษ์นี้กินเนื้อแล้วกองอยู่เกลื่อนกลาดก็เกิดความสลดจิตยิ่งนัก พระโพธิสัตว์กลับจากสวนแล้วก็เลยขึ้นไปยังปราสาทชั้นบน เห็นบ่อเงินบ่อทองล้วนเป็นน้ำทิพย์ใสและได้เห็นเกือกทองทั้งคู่กับเกราะรูปคนป่า (รูปเงาะ) อันน่าเกลียดน่ากลัว กับเห็นพระขรรค์ด้ามแก้วแล้วคิดว่า ทิพากรณที่เราประดับนี้เป็นของเหลว คิดแล้วจึงสวมรูปเงาะป่าเข้ากับกาย แล้วเห็นพระขรรค์เข้าเวยเอาเกือกทองสวมเข้ากับเท้า ทำเหมือนท่ากุมารเหาะเล่นในปราสาทนั้น เมื่อจะกลับจึงเปลื้องเครื่องประดับเสียแล้วเดินออกมาทางเก่า จึงเอานิ้วก้อยจุ่มลงในบ่อน้ำทอง นิ้วก้อยนั้นก็ป็นสีทองไป ขัดสีเท่าใดก็หาหายสีทองไม่ ยิ่งถูก็ยิ่งผ่องหนักไป พระโพธิสัตว์จึงเอาผ้าชีว์พันนิ้วก้อยไว้ประสงค์จะไม่ให้คนอื่นรู้ แล้วก็ลงจากปราสาทชั้นบนไปยังที่อยู่ของตน

ครั้นถึงเวลาเย็น ยักษ์เทวีกลับมาแต่ป่าจึงถามสตรีที่เลี้ยงว่า แน่ะพวกสาวใช้ เมื่อเราไปแล้วกุมารลูกของเราเขาไปเที่ยวที่ไหนบ้างหรือไม่ ข้าแต่แม่เจ้า กุมารนี้กล้าหาญนัก ตั้งแต่แม่เจ้าไปแล้วก็เที่ยวไปในที่ต่างๆ กุมารนี้เกรงกลัวแม่เจ้าผู้เดียวเท่านั้น พวกข้าพเจ้าห้ามเท่าไรก็ไม่ฟังเสียง นางยักษ์เทวีจึงเรียกพระสุวรรณสังข์เข้ามา เห็นนิ้วก้อยพันผ้าชีว์อยู่จึงถามว่า เหตุไรพ่อจึงเอาผ้าชีว์พันนิ้วก้อยไว้ นิ้วของข้าพเจ้าถูกมีดน้อยบาดจึงเอาผ้าชีว์พันไว้ ไหนจงแก้ออกดูที ความทุกข์เวทนา

อันใดมีเราจักพิจารณาดูทุกขเวทนานั้น หุดแล้วนางยักษ์เทวีจึงแก้ผ้าพันออกเห็นนิ้วก้อยนั้นมีสีเป็นทอง นางจึงถ่มน้ำลายรดนิ้วก้อยๆ ที่มีสีทองนั้นก็หายไปทันที

ตั้งแต่นั้นมา นางยักษ์เทวีพร่ำสอนพระโพธิสัตว์ให้ตั้งอยู่ในโอวาท และตั้งใจภีบาลบำรุงไว้สิ้นกาลนานนักหนา จนนางมีกายาชอุบผอมเพราะอดอยากลำบากด้วยไม่ค่อยได้เนื้อสดมากิน วันหนึ่งจึงยักษ์เทวีเรียกพระโพธิสัตว์มาสั่งว่า พ่อลูกรักของมารดาฯ จะไปป่าเที่ยวหาอาหาร พ่อจงอยู่เป็นสุขเถิดหนา พ่ออย่าเที่ยวชนไป สอนสั่งแล้วก็ไปป่าแสวงหาเนื้อเพื่อเป็นอาหาร

คราวนั้น พระโพธิสัตว์เมื่อยักษ์ขึ้นไปป่าแล้วจึงคิดว่า เมื่อเราอยู่ที่นี้จะมีประโยชน์อะไร เราจักประดับกายด้วยทิพภรณ์แล้วหนีมารดาเลี้ยงไปเสียดีกว่าอยู่ คิดแล้วจึงขึ้นไปบนปราสาทชั้นบนลงอาบน้ำทิพย์ในบ่อทอง สกกลกายก็ผุดผ่องเป็นทองไปหมด แล้วสวมเกราะรูปเงาะป่าเข้ากับกาย เหน็บพระขรรค์ด้ามแก้วแล้วสอดเท้าเข้าในเกือกทอง จึงเหาะออกไปตามช่องสี่หับญชรลอยไปในอากาศ จนบรรลุถึงแคว้นแดนเมืองตักสิลา ได้เห็นบรรณศาลาหลังหนึ่งซึ่งตั้งอยู่นอกเมือง ณ ฝั่งปากน้ำไน้ใกล้แม่น้ำแห่งหนึ่งจึงเหาะข้ามนทีไปอาศัยอยู่ ณ บรรณศาลานั้น

นางยักษ์เทวีแสวงหาอาหารในป่า ถึงเวลาเย็นก็กลับมายังปราสาทของตน ไม่เห็นสุวรรณสังข์บุตรเลี้ยงแล้วถามว่า แน่สาวใช้ ลูกของเราหายไปไหน ข้าแต่แม่เจ้า พวกข้าพเจ้าไม่รู้ว่ากุมารไปข้างไหน ยักษ์เทวีสดับคำสาวใช้บอกดังนั้น มีเหตุย่ำร่ำร้อนไม่อาจดำรงกายอยู่ได้ ร้องไห้หาไปในอุทยานแล้วกลับขึ้นมาคั่นที่ปราสาทชั้นบนก็มิได้เห็น นางนึกว่าลูกของเราเห็นจักหนีเราไปแล้ว นางจึงตรวจดูของทิพย์สามอย่าง คือ เกราะรูปเงาะป่า ๑ เกือกทองทั้งคู่ ๑ พระขรรค์ด้ามแก้ว ๑ หายไปมิได้เห็น จึงเข้าใจชัดว่าลูกรักของเราหนีไปจริงแล้ว นางทั้งรักทั้งแค้นแสนอาลัยร้องไห้หาแล้วเหาะติดตามมาทางอากาศจนถึงนที (คือปากน้ำไน้เป็นแดนของยักษ์) นางมองไปเห็นพระสุวรรณสังข์เธอนั่งอยู่ศาลาฝั่งน้ำไน้ (คือฝั่งน้ำไน้เป็นแดนมนุษย์เมืองตักสิลา) ยักษ์เทวีก็มีอาจะเหาะข้ามแม่น้ำไน้ได้นั่งอยู่ในฝั่งนทีปากน้ำไน้แล้วปลอบลูกด้วยปียวาวว่า พ่อลูกรักของแม่ดังดวงใจ เชิญพ่อกลับไปกับมารดาเถิด พ่อโกรธเคืองมารดาด้วยข้อไรจึงได้หนีมา มารดาตั้งใจจะรับรองกเลวระของพ่อไว้ และตั้งใจจะยกสรรพสมบัติและสาวใช้ทั้งปวงให้แก่พ่อ พ่อจะได้ดำรงวงศ์ประเพณีของมารดาต่อไป

ในที่นี้มีคำถามเข้ามาว่า ยักษ์เทวีมีฤทธิ์มาก เหตุไรจึงไม่อาจเหาะข้ามนทีไปได้ มีคำแก้ว่า ยักษ์เทวีนั้นเหาะไปได้เท่าที่เขตแดนของตนเท่านั้น ไม่อาจเหาะไปนอกเขตแดนของตนได้ นางจึงนั่งร้องไห้อยู่ที่ฝั่งนทีปากน้ำไน้ พระสุวรรณสังข์กุมาร ได้สดับเสียงยักษ์มารดาร้องไห้และวิงวอนให้พระองค์กลับ พระองค์จึงร้องตอบว่า ข้าพเจ้าไม่อาจอยู่กับมารดาได้ เชิญมารดากลับไปเสียเถิด ข้าพเจ้าเคยมาเป็น

บุตรของมารดาเท่านั้นเอง ถ้าหากว่าข้าพเจ้ากลับไปก็จักได้ความละเอียดในสำนักพวกสาวใช้ มารดาจึงกลับไปเสวยสมบัติปกครองชาวรัฐวาสิให้เป็นสุขสำราญเกิด ข้าพเจ้าจักไม่กลับไปกับมารดาจริงแล้ว พ่อลูกรักของแม่ ถ้าหากว่าพ่อไม่กลับไปกับแม่ไซ้ แม่ก็จักตายอยู่ที่นี้ พ่อจงมาเรียนเอาทิพมนต์ไป แม่จะให้ทิพมนต์แก่พ่อ จะได้เอาไปไว้เป็นที่พึ่งต่อไปภายหน้า

พระสุวรรณสังขุมาร สดับฟังมารดาบอกให้เรียนทิพมนต์ก็ดีใจ จึงให้ยักษ์เหวียบอกคัมภีร์มนต์เรียนได้แล้วจึงถามว่า มนต์นี้มีประโยชน์อย่างไร ดูกรพ่อ มนต์นี้มีอิทธิวิธวิเศษนัก ถ้าหากว่าพ่อต้องการปลาหรือเนื้อไซ้ พ่อจงรำยมนต์เป่าไปอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นปลาก็ดีเนื้อก็ดีบรรดามีในน้ำและในป่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นถ้าว่ามีกรรมได้ทำไว้แล้วจงมาสู่สำนักเรา ถ้าว่าไม่ได้ทำกรรมไว้แล้วและไม่ควรจะตายจงพากันหนีไปเสียที่อื่น พระสุวรรณสังขุมารเรียนมนต์ได้ก็บอกลายักษ์เหวียผู้มารดาว่า ข้าแต่มารดา เทียมมารดากลับไปเมืองจงมีอายุเจริญยืนนาน ข้าพเจ้าจักพราวจากมารดาแล้ว แต่นี้ไปนานลูกแก้วจักไม่ได้กลับมาเห็นมารดาอีกต่อไป พระสุวรรณสังขุมารลามารดาแล้วก็เหาะลอยไปในอากาศ

ยักษ์เหวียเห็นพระสุวรรณสังข์กำลังเหาะไป เกิดความโศกใหญ่จนถึงตายไปในที่นั้น ครั้นตายแล้วก็ได้ไปเกิดในวิมาน ณ ดาวดึงส์สถานเทวโลก ในที่นี้มีคำถามว่ายักษ์เหวียนั้น ประพฤติลามกฆ่าสัตว์กินจนตลอดชีวิต ตายแล้วได้ไปเกิดในเทวโลกเพราะเหตุไร พระอรรถกถาจารย์กล่าวแก้ว่า ยักษ์เหวียนั้นมีบุญได้ทำไว้ในปางก่อน และได้มาสมเอนกับพระโพธิสัตว์ผู้เป็นสาธุสัพบุรุษผู้บำเพ็ญบารมีและยักษ์เหวียผูกพันฉันท์สนิทกับพระโพธิสัตว์มันจนถึงวันตาย เพราะเหตุนั้น ยักษ์เหวียจึงจากอิตตภาพักษ์แล้วจึงไปบังเกิดในดาวดึงส์เทวโลกด้วยประการฉะนี้

ครานั้น พระโพธิสัตว์เห็นยักษ์นี้มารดาตายแล้ว จึงกลับมาดูรู้ว่าตายจริง จึงเก็บเอาพินทำจิตรกรยกศพมารดาขึ้นบนจิตรกรแล้วจึงเอาไฟเผากระดูกของมารดาจนไหม้ ทำปัทกษิณสามารถรอบเสร็จก็เสด็จลอยไปในอากาศ ทรงตรวจดูเมืองน้อยเมืองใหญ่ เห็นเมืองพาราณสีเกษมสุขด้วยโภชนาหารดี จึงลงจากอากาศดำเนินไปถึงบ้านๆ หนึ่งซึ่งอยู่ใกล้ๆ เมืองพาราณสี เข้าไปหานายคามโกชกในบ้านนั้น นายคามโกชกเห็นพระโพธิสัตว์มีรูปเหมือนเงาะป่าจึงถามว่า แนะหลานน้อย พ่อมาแต่ไหน ข้าแต่นายคามโกชกข้าพเจ้าหาที่พึ่งมิได้เที่ยวมาหาเลี้ยงชีพ แนะหลานน้อย พ่ออย่าไปที่อื่นเลย จงอยู่กับเราๆ จะรับเลี้ยงพ่อไว้

นายคามโกชกจัดแจงโภชนะให้พระโพธิสัตว์บริโภคแล้ว จึงห่อข้าวให้พระสุวรรณสังขุมารห่อหนึ่ง แล้วให้ไปเลี้ยงโคกับเด็กเลี้ยงโคทุกวัน พวกเด็กเลี้ยงโคเห็นพระสุวรรณสังขุมารูปแปลกเหมือน

เงาะป่า บางคนก็หมิ่นประมาท บางคนก็กล่าวทำทนายว่าเจ้ามาณพรูปชั่วช้า เจ้าจงมาเล่นขลุบกับพวกเรา พวกเด็กเลี้ยงโคเล่นขลุบอยู่กับพระโพธิสัตว์ แม้แต่คนหนึ่งก็ไม่อาจทำให้พระโพธิสัตว์แพ้ได้ ครั้นเวลาเย็นพากันมาบ้านแล้ว ไปชวนพระโพธิสัตว์เล่นขลุบอีกต้องการจะให้พวกตนชนะ เมื่อเล่นขลุบกันก็ไม่อาจทำให้พระโพธิสัตว์แพ้ได้ ก็เกิดโทมนัสน้อยใจทุกคน

วันหนึ่ง พวกเด็กเลี้ยงโคไปหาพระโพธิสัตว์พูดว่า เจ้าฉลาดในการเล่นขลุบ ขอให้พวกเราเรียนบ้าง พวกเราเรียนได้ชำนาญแล้ว แต่จะไปเราไปเลี้ยงโคแล้วจะให้ข้าวห่อเจ้ากินทุกวันๆ พระโพธิสัตว์นั้นยอมให้โคपालทากรเรียนวิชาเล่นขลุบทำให้ฉลาดดี โคपालทากรก็ดีใจ เมื่อไปยังที่เลี้ยงโคแล้ว จึงแบ่งห่อข้าวของตนให้เป็นสองส่วน แล้วให้พระโพธิสัตว์บริโภคส่วนหนึ่งทุกๆ วัน

ครานั้นแล พระราชาองค์หนึ่งครองราชย์สมบัติอยู่ ณ เมืองพาราณสี สมบูรณ์ด้วยเกียรติยศและบริวารยศหาพระราชาองค์อื่นจะเสมอมิได้ พระราชานั้นมีพระราชธิดาเจ็ดนางทรงรูปโฉมงามเลิศล้ำนารี พระเชษฐราชธิดาหกนางนั้นมีภักศดาแล้ว แต่พระกนิษฐาธิดาสุดท้องนั้นยังหาภักศดาไม่ พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงดำริว่าธิดาของเรานางนี้มีภักศดาไปหมดแล้ว แต่นางคันทาเทวีลูกสุดท้องของเรายังหาภักศดาไม่ เราจักทำอาวามงคลให้นางคันทาเสียและจักทำขนชาวนครชนบทปราศจากมลทิน (คือจะไม่ให้ใครนินทาต่อไปในภายหน้าได้) ดำริแล้วจึงรับสั่งให้หาตัวมหาเสนาและราชโอรสราชนัดดาทั่วพระยา บรรดาอยู่ในราชอาณาจักรมาประชุมกันแล้วจึงดำริว่า ท่านทั้งหลายจงประดับกายให้เหมือนๆ กัน พาพวกเสนาพลนิกายออกจากนครต่างๆ มาประชุมกัน ณ หน้าพระลานที่เมืองนี้ (เราจักให้ราชธิดาเลือกภักศดาเอาตามชอบใจ)

มหาชนมีราชโอรสเป็นต้น ก็มีความโสมนัสสรรษาปรารถนาจะได้ราชเทวีเป็นมเหสี ต่างก็ตกแต่งประดับกายแล้วมาประชุมกัน ณ หน้าพระลานหลวง พระเจ้ากรุงพาราณสีให้เชิญราชธิดาคันทาเทวีมากับนารีบริวารแล้วรับสั่งให้เลือกสามีตามชอบใจ ราชธิดาคันทาเทวีเมื่อจะเลือกสามีนั้น เห็นมหาชนมีราชโอรสเป็นต้นก็ไม่ชอบใจตนจึงทูลพระราชาบิดาว่า ข้าแต่ทวดดา มหาชนบรรดาที่มาประชุมกันเหล่านี้ หาเป็นที่รักใคร่อาบใจของหม่อมฉันไม่ พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงฟังดังนั้นก็กริ้วยกใหญ่ตรัสตวาดว่า อีนึงหมิ่นพิิ่นชาติ เราปรารถนาจะทำอาวามงคลให้ ได้เรียกมหาชนมีราชโอรสเป็นต้นมีรูปร่างโสมนสมามากมาย เจ้าจะเลือกเอาสักคนหนึ่งก็ไม่ได้เจียวหรือ

พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงตรัสถามพวกชาวเมืองว่า พวกชาวเมืองได้เห็นและได้รู้ว่าบุรุษคนใดหนึ่ง ซึ่งมาแต่ที่อื่นมาอยู่เมืองนี้มีบ้างหรือไม่ ข้าแต่พระมหाराช มีทุกตบุรุษคนหนึ่งรูปผิดมนุษย์ธรรมดา สกกลกายวิกลน่าขงรูปเหมือนเงาะป่า บัดนี้อาศัยนายคามโกชกเลี้ยงชีวิตด้วยกิจรับจ้างเลี้ยง

โค พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงตรัสบอกกษัตริย์ราชิดาว่า ดูกรคันทาเทวี เดียวนี้มีบุรุษคนหนึ่งรูปร่างพิกลน่าชัง อาศัยนายคามโกชกเลี้ยงชีวิต ถ้าเจ้าไม่ชอบใจมหาชนมีราชโอรสเป็นต้นไซ้ เราจะให้นำเจ้าเงาะป่านั้นมาทำให้เป็นภักดาของเจ้าจะเอาหรือไม่ ราชิดาคันทาเทวีสดับโองการดังนั้น ให้มีจิตรักใคร่ในพระโพธิสัตว์จึงตอบโองการว่า ขอพระองค์จงให้รับตัวเจ้าเงาะปามาเกิดพระเจ้าข้า พระราชาจึงสั่งอำมาตย์ว่า พวกเจ้าจงไปนำเอาตัวเจ้าเงาะปามาให้เรา ณ บัดนี้ อำมาตย์ถวายเป็นบังคมแล้วก็พากันไป

ในกาลเมื่ออำมาตย์จะไปรับเอาตัวพระโพธิสัตว์มา คันทานันเวลานั้นจะใกล้รุ่ง พระโพธิสัตว์ฝันเห็นว่าพระองค์ได้ลงไปอาบน้ำในสระอนาคต พระโพธิสัตว์ตื่นขึ้นแล้วก็คิดว่า ความฝันที่เราเห็นแล้วนี้เป็นมงคลดีนักหนา พวกอำมาตย์พากันไปถึงบ้านนั้นแล้วจึงเข้าไปหานายคามโกชกแจ้งว่า แน่นนายคามโกชก พระราชารับสั่งให้นำตัวเจ้าเงาะปาลูกจ้างของท่านไป จะทรงให้ราชิดาเลือกหาสามีเอาตามชอบใจ ไช้จะให้ตัวเงาะป้าไปแต่คนเดียวก็หาไม่ ชาวเมืองนี้และราชโอรสราชนัดดาทั่วพระยาทั้งปวง ก็รับสั่งให้ไปประชุมเลือกด้วย

พระสุวรรณสังขุมารได้ฟังอำมาตย์พูดดังนั้นจึงตอบว่า ข้าพเจ้าผู้นาถาถึงซึ่งความอันผู้อื่นจะกรุณา และหา มารดาบิดาญาติสาโลหิตบมิได้ ทั้งรูปร่างก็พิกลเหลือเดนมมนุษย์ ไม่ควรจะเอาไปเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ดูกรพ่อรูปทรพล ชื่อว่าพระราชามีอำนาจร้ายกาจนัก ท่านไม่ควรจะปฏิเสธว่าตัวเป็นเดนมบุรุษดังนี้ ท่านจงมาไปกับพวกเราเถิด พระโพธิสัตว์นึกถึงความฝันแล้วดำริว่า ภัยหน้อยหนึ่งหาไม่แก่เราไม่ ดำริแล้วก็รับคำว่าจะไปกับพวกอำมาตย์ นายคามโกชกร้องห้ามพระโพธิสัตว์ไว้ว่า พ่อรูปทรพล พ่อไปกับเขาแล้วเขาก็จักไม่ทำประโยชน์ให้แก่พ่อได้ เมื่อพ่ออยู่ในที่นี้จักเลี้ยงชีพให้เป็นสุขด้วยรับจ้างเลี้ยงโค พระสุวรรณสังขุมารจะได้ฟังคำคามโกชกก็หาไม่ แล้วไปยังนครกับด้วยพวกอำมาตย์

ครานั้นเป็นเวลารাত্রีกาล นางคันทาราชเทวีไสยาสน์หลับไปได้ฝันเห็นว่า มีเทพบุตรองค์หนึ่งนำเอาผลไม้ทิพย์มาให้ราชเทวีผลไม้ทิพย์นั้นมีกลิ่นหอมแค้นๆไม่เป็นที่พอใจของนรชน ราชเทวีจึงฝ่าทิพย์ผลด้วยมีด ทิพย์ผลนั้นก็ปรากฏเป็นแก้วเจ็ดประการ ราชเทวีจึงนำเอาแก้วนั้นมาประดับกาย ราชเทวีตื่นแล้วก็สรองพักตร์แล้วเสวยกระยาสุทธาโภชนะพินิจนึกถึงเรื่องฝันว่า น่าอัศจรรย์ความฝันข้อนี้จักให้สำเร็จผลแก่เราแน่ คิดแล้วก็เผยแพร่แก่แลไป เห็นรูปเงาะเดินตามอำมาตย์มา ณ หน้าพระลานหลวง ทรงสำรวจหน้อยหนึ่ง จึงเกิดความเชื่อโยในพระโพธิสัตว์เหลือเกิน

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เหลือบแลไปเบื้องบนปราสาทเห็นนางคันทาเทวีก็มีจิตรักใคร่ทำ ยิ้มย่องต้องเหตุทัย แท้จริงในกาลปางก่อน พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญกุศลร่วมกับนางคันทาเทวีไว้มากแล้ว

แต่พอมาเห็นซึ่งกันและกันเข้าก็มีจิตปฏิพัทธ์ต่อกัน นางคันธาเทวีนั้นเห็นพระโพธิสัตว์แล้วจึงดำริว่า คีรีนนี้เราฝันไปเราจักได้ราชสามีอันรอบรู้ศิลปศาสตร์หาผู้อื่นจะเทียมถึงมิได้ พระโพธิสัตว์ดำเนินมาถึงหน้าพระลานหลวงแล้ว จึงถวายบังคมพระราชฯ ตรัสว่า วันพรุ่งนี้เจ้าจงมารับพวงมาลาที่นี้ แล้วจึงตรัสถามต่อไปว่าเจ้ามาดพบมาแต่ไหน ประมาณกี่วันจึงถึงเมืองเรา ข้าแต่พระมหाराช ข้าพระบาทมาไกลประมาณเดือนหนึ่งจึงมาถึงเมืองของพระองค์ พระโพธิสัตว์กราบทูลแล้วก็ถวายบังคมลาไปยังที่ตนอยู่

ครานั้น พระราชารับสั่งกะอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกท่านจงให้พนักงานเอานันทกรีไปตีประกาศว่า วันพรุ่งนี้เข้าพระราชฯ จะให้นางคันธาเทวีโยนพวงมาลาเสี่ยงทายหาราชสามี ถ้าหากว่าพวงมาลานั้นลอยไปสวมมือบุรุษคนใด พระราชฯ จะอภิเษกบุรุษคนนั้นกับราชธิดา ให้เป็นราชภักดา และพระชายาซึ่งกันและกัน พวกอำมาตย์รับราชดำรัสแล้วก็พากันไปจัดการเสร็จตามกระแสรับสั่ง ครั้นรุ่งเช้าชาวนครทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นต้น พากันจัดแจงแต่งตนด้วยสรรพพาวุธออกจากเรือนของตน ไปประชุมพร้อมกัน ณ หน้าพระลานหลวง

พระราชารับสั่งให้หาตัวนางคันธาเทวีมาแล้วตรัสว่า แม่แม่ลูกรักของบิดา เธอจงโยนพวงมาลาไปในอากาศ ถ้าหากว่าในกาลปางก่อน บุรุษคนใดเคยได้ทำบุญสมภารไว้กับเธอ ขอให้พวงมาลานั้นไปสวมมือของบุรุษคนนั้น บิดาจักทำอภิเษกบุรุษคนนั้นกับเธอให้เป็นภักดาและชายาซึ่งกันและกัน นางคันธาเทวีรับราชดำรัสว่า สาธุกระนั้นแล้วประทับนั่ง ณ ที่อันสมควร ส่วนพระโพธิสัตว์รูปเหมือนเงาะป่าเข้ามานั่งเฝ้าพระราชฯ อยู่ส่วนหนึ่ง จึงพวคมหาชนทั้งหลายพากันทวาดพระโพธิสัตว์ว่า เจ้าอย่ามานั่งตรงนี้ที่ตรงนี้เราจะนั่ง พระราชเทวีเธोजักโยนพวงมาลา ถ้าหากว่าพระราชเทวีเห็นเจ้าแล้ว เธอจักทรงพระสรวลและจักไม่ทำสังจาธิษฐาน เจ้าจงหลีกไปนั่งเสียที่อื่น พระโพธิสัตว์ถูกมหาชนบ่นว่าดังนั้น เธอก็นั่งนิ่งอยู่ในที่นั้น

พระนางคันธาเทวีจึงทำสังจาธิษฐานต่อหน้าพระที่นั่งและต่อหน้ามหาชนว่า ข้าแต่ผู้เทพดา ผู้เจริญ ท่านทั้งหลายคือคนธรรพ์และนาคครุฑก็ดี ท้าวโกสีย์และมหาพรหมก็ดี เทพดาผู้รักษาแผ่นดิน และรักษาพระนครก็ดี จงมาพร้อมกันสดับฟังสังจาภิรยาของข้าพเจ้าฯ จักทำเสี่ยงทายด้วยพวงมาลา นี้ ถ้าหากว่าบุรุษคนใดเคยได้อยู่ร่วมกับข้าพเจ้ามาในกาลปางก่อน ไซ้ร้ขอให้พวงมาลา นี้ จงลอยไปสวมหัตถ์ของบุรุษคนนั้นเถิด นางทำสังจาภิรยาแล้วก็ยกพวงมาลาขึ้นทูลเศียรแล้วก็โยนไปในอากาศ พวงมาลานั้นลอยไปทำปทักษิณปราสาทสามรอบแล้ว ก็ลอยลงจากอากาศเข้าไปสวมหัตถ์ขวาของพระโพธิสัตว์ด้วยประการฉะนี้ มหาชนทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นต้นเห็นพวงมาลาลอยมาสวม

หัตถ์พระโพธิสัตว์ดั่งนั้น พวกเข้เข้าไปจะแย่งเอาพวงมัลลานั้นก็ไม่อาจแย่งเอาไปได้ พวกเข้ร้องติเตียนพระนางคันธาเทวีว่า พวงมัลลานั้นสวมมือเจ้าเงาะป่าเสียแล้ว ในชาติปางก่อนพระราชเทวีอาศัยกรรมที่เธอทำไว้จึงมาได้สามีรูปุรพล

พระราชาทอดพระเนตรเห็นพวงมัลลามาสวมหัตถ์พระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่า ตามบุญตามกรรมของลูกเราเขาทำไว้แล้วในกาลปางก่อน พระองค์จึงให้เตรียมพิธีสงฆ์อาราชาภิเษกตามเยี่ยงอย่างที่เคยมีมาแล้ว จึงบังคับพระโพธิสัตว์จะให้สงฆ์อาราชาภิเษก พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า ถ้าเราจักสงฆ์อาราชาภิเษกไซ้ มหาชนเห็นร่างกายของเราเป็นสีทอง แล้วก็จักรู้ว่าเรามีบุญสมภารมากดำริแล้วก็มิได้สงฆ์อาราชาภิเษก ถึงพระราชจะอ่อนวอนสักเท่าใดก็ไม่สงฆ์ พระราชาทรงกริ้วยกใหญ่จึงขับไล่สองกษัตริย์นั้นไปเสีย

ครานั้น พระนางคันธาเทวีกับพระโพธิสัตว์ไม่อาจเข้ารับสั่งพระราชได้ ชวนกันออกไปจากนครมหาทาสและทาสีที่จะตามไปบมิได้ ไปอาศัยที่แห่งหนึ่งอยู่ส่วนหนึ่งต่างหาก พระโพธิสัตว์กับนางคันธาเทวีเมื่ออยู่ในที่นั้น ชาวเมืองทั้งหลายไม่มีใครไปหาเลย พระสุวรรณสังฆกุมารกับนางคันธาเทวีอยู่ด้วยกันสองคนเท่านั้น เหมือนมนุษย์ผู้อนาถาหาที่พึ่งมิได้

ครานั้น ภักดาของราชธิดาทั้งหกพากันติเตียนด้วยเหตุต่างๆว่า บุรุษผู้นี้รูปร่างชั่วช้าลามกไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของมหาชนทำความครหาให้เกิดขึ้นแก่พวกเรา ท้าวสามนตราชทั้งหลายพากันนำดอกไม้เงินทองมาถวายพระราชของเรา เขาเห็นบุรุษทรพลคนนี้เข้าเขาจักติเตียนได้ กิตติศัพท์ก็จักระบือไปต่างๆ แม้พระนครก็จักถึงความพินาศไป พวกเข้ติเตียนดั่งนี้แล้วก็ชวนกันไปเฝ้าพระราชกราบทูลว่า ผัวของนางคันธาเทวีรูปชั่วช้าลามกไม่เหมือนคนเมืองนี้เลย (เป็นกาลกณิ) แม้พระนครจักถึงความพินาศไปเพราะผัวนางคันธาเทวี

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงสดับดั่งนั้นจึงตรัสว่า พ่อเข้ทั้งหกเราจักคิดทำอย่างไรจะเจ้าบุรุษรูปพิกลผัวลูกสาวของเรา ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์จงขับไล่ผัวเมียสองคนไปอยู่เสียไกลๆ พระราชาก็ให้ขับไล่พระโพธิสัตว์กับนางคันธาเทวีไปตามถ้อยคำอำมาตย์กราบทูล กษัตริย์ภักดาและชายาทั้งสอง พวกเข้ไปอยู่ที่ไกลเมืองออกไปมาก เมื่ออาศัยอยู่ที่นั้นได้ความคับใจและถึงทุกข์เวทนามากนัก พระโพธิสัตว์จึงปลอบนางคันธาเทวีด้วยปิยวาจาว่า แน่ะท้าวนางผู้เจริญ พระนางอย่าโทมนัสน้อยใจเลย พระนางเสวยทุกข์เวทนามก็เพราะอาศัยกุศลกุศลกรรมที่ทำไว้ พี่หาใช่คนชั่วช้าลามกไม่ พี่สมบุญแล้วด้วยบุญญาธิการ มหาชนทั้งปวงหารู้จักเราไม่

ครั้งนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีนึกถึงพระโพธิสัตว์ขึ้นมาให้ละอายพระทัยนักจึงดำริว่า มาณพ
 ุปรพลคนชั่วช้าผู้นี้ เมื่อยังอยู่กับธิดาของเราฯ ขายหน้าประชาชนนัก ถ้าเราจักฆ่ามันเสียเจียบๆ
 ความครหาก็จักมีแก่เรา เราจักทำอุบายให้โทษผิดปรากฏขึ้นแล้วจึงฆ่าเสีย ดำริแล้วจึงปรึกษากับ
 ราชบุตรเขยทั้งหลายว่า เราจักคิดหาอุบายแกล้งฆ่าเจ้าเงาะป่าเสีย ท่านทั้งหลายจะเห็นอย่างไร ข้าแต่
 สมมติเทวดา พระองค์จงทำพวกข้าพระบาทเหมือนจะไม่ปราณี เช่นดังเจ้าเงาะป่าจึงจะพ้นความครหา
 พระราชาทรงฟังดังนั้นจึงรับสั่งให้หาตัวเงาะป่าเข้ามาเฝ้า แล้วบังคับราชบุตรเขยทั้งหลายว่า เราอยากจะ
 กินเนื้อมฤค ท่านทั้งหลายจงไปจับเนื้อมาให้เราคนละตัว ถ้าหากว่าท่านทั้งหลายหาเนื้อมาให้เราไม่ได้ไซ้
 เราจักฆ่าเสียสิ้น

ฝ่ายราชบุตรเขยทั้งหลายจึงรับราชดำรัสว่าสาธุแล้ว ถวายบังคมลามาบ้านเรือนของตน บุตรเขย
 หกคนนั้นหารือกันว่า พวกเรามีบริวารมากทั้งอาวุธก็มีพร้อมจักหาเนื้อได้ดี หรือกันแล้วก็ชวนกันไปป่า
 เทียบเสาะหาเนื้อสิ้นวันยังคำก็ไม่พบเนื้อ เหน็ดเหนื่อยเข้าแล้วจึงชวนกันหยุดพักเสวยอาหารแล้วหารือ
 กันอีกว่า ถ้าหากว่าพวกเราไม่ได้เนื้อไปถวายพระราชาไซ้ พระราชาจักฆ่าพวกเราเสีย (เราจักแก้ไข
 อย่างไรดี)

พระโพธิสัตว์กลับจากเฝ้าแล้วเดินนึกไปว่า เราจักหาเนื้อถวายพระราชาให้จงได้ ครั้นมาถึงที่
 พักแล้วจึงบอกกะคันธาเทวีว่า บัดนี้พระราชบิดารับสั่งหาตัวพี่ไปเฝ้าบังคับให้พี่หาเนื้อถวาย พระราช
 บิดาจะพระราชทานทรัพย์ให้เป็นรางวัล ถ้าหากว่าพี่หาเนื้อถวายไม่ได้พระราชบิดาจักให้ฆ่าพี่เสีย พี่จะ
 ลาน้องไปป่าเทียบหาเนื้อถวายพระราชบิดาให้ได้ ข้าแต่ภักดา พระภักดาจักไปป่าองค์เดียวกระไรได้
 ธรรมดาว่าป่ามากไปด้วยเสือและช้างภูตปีศาจ อันตรายก็มีมากหม่อมฉันขอตามพระองค์ไปเป็นเพื่อน
 ด้วย นางน้องอย่าไปกับพี่เลยพี่จะได้กลัวเสือช้างภูตปีศาจก็หาไม่ พระน้องอย่าไปกับพี่เลยฟังพี่ว่า

เมื่อพระโพธิสัตว์ห้ามดังนี้แล้ว จึงทรงฉลองพระบาททองและพระขรรค์แก้ว แล้วสวมเกราะรูป
 เงาะป่ากับกายหะไปในอากาศงามราวจะว่าสุวรรณราชหงส์เสด็จไปถึงป่า จึงลงประทับนั่งเหนือแผ่น
 ศิลาแห่งหนึ่ง เปลื้องรูปเงาะป่าออกวางไว้ พระฉวีวรรณศรีระกายงามผ่องใสดุจทองคำ รัศมีนั้นแผ่ซ่าน
 สว่างไปทั่วป่า ทรงรำยทิพมนต์ซึ่งนางยักษ์นิมารดาเลี้ยงให้ไว้ เรียกฝูงเนื้อทั้งหลายมาประชุมกันแล้ว
 อธิษฐานว่า เนื้อเหล่าใด ยังไม่ถึงอนิจจกรรมเนื้อเหล่านั้นจงหนีไปเสีย เนื้อเหล่าใดถึงอนิจจกรรมแล้ว
 เนื้อเหล่านั้นจงตายเฉพาะหน้าเรา ครั้งนั้นเนื้อเหล่าใดยังไม่ถึงมรณะเนื้อเหล่านั้นก็พากันหนีไป
 เนื้อเหล่าใดถึงอนิจจกรรมแล้วเนื้อเหล่านั้นก็ถึงมรณะเฉพาะหน้าพระโพธิสัตว์ ด้วยอำนาจอธิษฐาน
 บารมี

ที่นั่นราชบุตรเขยทองคำก็เที่ยวเสาะหาหมอกไปในปี จะได้พบเนื้อแม่ตัวหนึ่งก็หาไม่ เทียวค้นไปข้างทิศอุดรเห็นพระโพธิสัตว์นั่งอยู่ ณ แผ่นศิลา เปล่งรัศมีงามดุจทองคำ ก็พากันสะดุ้งตกใจกลัวปรึกษากันว่า ผู้นี้หาใช่มนุษย์ไม่จักเป็นเทพดาแน่ทีเดียว ปรึกษากันแล้ว จึงเข้าไปหาพระโพธิสัตว์กราบไหว้แล้วถามว่า ท่านเป็นพรหมมินทรหรือครุฑนาคและคนธรรพ์ ไฉนท่านมาอยู่ที่นี่เล่า ท่านจงกรุณาให้เนื้อแก่พวกข้าพเจ้าคนละตัวเถิด ข้าพเจ้าทั้งหลายจะนำไปถวายพระราชบิดา ถ้าหากว่าได้เมตตาให้เนื้อแก่ข้าพเจ้า จักได้รางวัลเป็นอันมากแต่ราชสำนัก ถ้าหากว่าท่านไม่เมตตาให้เนื้อแก่พวกข้าพเจ้า จักถึงซึ่งความตายเที่ยงแท้

พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ตัวเราหาใช่ท้าวสักกะหาใช่คนธรรพ์ไม่ เราเป็นมนุษย์อยู่แคว้นแคว้นเมืองพาราณสี พวกท่านมาขอเนื้อกะเรา จักให้แก่พวกท่าน จักบูชาเราด้วยสิ่งอันใด พวกข้าพเจ้าจะบูชาท่านด้วยแก้วเจ็ดประการบ้าง ด้วยโคและกระบือทั้งหลายบ้าง เราไม่ต้องการสิ่งของเหล่านั้น เราต้องการใบหูของท่านคนละหน่อย ท่านจะให้พวกข้าพเจ้าตัดใบหูบูชา พวกข้าพเจ้าไม่อาจอดกลั้นทุกขเวทนาได้ ถ้าหากว่าพวกท่านทำไม่ได้เช่นนั้นไซ้เราก็คงให้เนื้อแก่พวกท่านไม่ได้เหมือนกัน กุมารราชบุตรเขยทั้งหกจึงปรึกษากันว่า ถ้าหากว่าพวกเราไม่ให้ใบหูแก่เขาๆ ก็ไม่ให้เนื้อแก่พวกเรา เราพร้อมยอมกันให้ใบหูแก่เขาเถิด ปรึกษากันแล้วก็ตัดใบหูออกคนละหน่อยส่งให้พระโพธิสัตว์ ก็ปล่อยให้เนื้อให้กุมารทั้งหกๆ ได้เนื้อแล้วนำมาถวายพระราชบิดา

พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรกุมารทั้งหกนำเนื้อมาถวายแล้วตรัสถามว่า พวกท่านทั้งหกได้เนื้อที่ไหนมา ข้าแต่สมมติเทพดา พวกข้าพเจ้าพระพุทธเจ้าเที่ยวเสาะหาเนื้อไปในปีทางทิศอุดรพบพระอินทร์นั่งอยู่ ณ แผ่นศิลาพร้อมกันขอต่อพระอินทร์ๆ ท่านประทานเนื้อให้คนละตัว พวกข้าพเจ้าพระพุทธเจ้าจึงได้เนื้อมาถวายพระองค์ พระราชาทรงทราบแล้วก็โลมมันล ตรัสชมเชยกุมารทั้งหกโดยอเนกปริยาย

ฝ่ายพระโพธิสัตว์นึกแต่ในใจว่า บัดนี้หกกษัตริย์จักไปถึงพระนครเข้าเฝ้าพระราชบิดา เราจักไปเฝ้าพระเจ้ากรุงพาราณสีบ้างนึกแล้วจึงใส่รองเท้าบาททอง สวมเกราะรูปเงาะ เหน็บสอดพระขรรค์ แล้วร่ายมนต์เรียกฝูงเนื้อให้มาสู่สำนักของตน ฝูงเนื้อก็พากันไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์ๆ จึงเลือกคักจับเนื้อตัวหนึ่งผูกมันคองแล้วจูงมายังพระนคร ผูกไว้ในที่ใกล้ปราสาทแล้วเข้าพระราชากราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช ข้าพเจ้าบาทได้เนื้อตัวหนึ่งมาถวายผูกไว้ใกล้ปราสาทพระองค์จึงโปรดให้ราชบุรุษไปผูกเสียให้มันคอง พระโพธิสัตว์ก็ถวายบังคมลากลับไปยังที่อยู่ของตน

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับคำพระโพธิสัตว์พูดดังนั้นก็อัศจรรย์พระทัยรับสั่งให้อำมาตย์ไปตรวจดูเนื้อที่พระโพธิสัตว์นำมาถวายนั้น อำมาตย์ทั้งหลายพากันไปตรวจดูตามกระแสรับสั่ง เนื้อตัวนั้นเห็นราชบุรุษมากมายก็ตื่นตกใจกลัว เพราะไม่เคยเห็นพวกมนุษย์ จึงโดดทะเลิ่งด้วยกำลังแรงเชือกที่ผูกไว้ก็ขาดเลยวิ่งหนีเข้าป่าใหญ่ไปได้

พระเจ้ากรุงพาราณสีแกล้งใส่โทษแก่พระโพธิสัตว์ไม่ได้แล้วจึงคิดหาอุบายอีกต่อไป เราจักฆ่าเจ้าเงาะป่าด้วยอุบายบังคับให้หาสุกรมาให้เราเถิด ดำริแล้วจึงรับสั่งให้หกกษัตริย์ (คือบุตรเขยทั้งหลาย) เข้ามาบังคับว่า เธอทั้งหลายจงไปหาสุกรมาให้เราคนละตัว ถ้าหากว่าหามาให้เราไม่ได้ไซ้ เราจะทำให้ลงราชอาชญาแก่พวกเธอ ตรัสกับหกกษัตริย์แล้วจึงรับสั่งให้ราชบุรุษไปบอกแก่พระโพธิสัตว์ เหมือนกับที่บังคับหกกษัตริย์ไว้แล้วนั้น หกกษัตริย์เรียกบริวารมาพร้อมแล้วผูกสอดเบ็ญจาวุธเสร็จเสด็จไปสู่ป่า ก็ไม่พบสุกรที่จะนำไปถวายแต่สักตัวหนึ่งเลย

พระโพธิสัตว์นึกว่าเวลานี้เป็นเวลาควรที่เราจะไปป่า จึงทรงปาทุคาและพระขรรค์แก้วแล้วเหาะไป ครั้นถึงป่าใหญ่ได้ลงนั่งประทับเหนือแผ่นศิลา งามโฉภาเหมือนรูปหล่อด้วยทองคำทั้งแห่งสังวัทธยายมนต์อันวิเศษชื่อมณีจินดา เรียกฝูงสุกรให้มาสู่สำนักของตน ฝูงสุกรก็พากันมาสู่สำนักพระโพธิสัตว์พร้อมกัน พระโพธิสัตว์จึงทำสุกรเป็นและสุกรจะตายให้อยู่เป็นแผนกัน ด้วยอำนาจสังจักริยาเหมือนนัยดังกล่าวมาแล้วนั้น

หกกษัตริย์ (คือหกเขย) เหล่านั้นครั้นเที่ยวหาสุกรไปตามป่าได้พบพระโพธิสัตว์นั่งอยู่ ณ แผ่นศิลาเปล่งรัศมีงามดุจทองคำ จึงพากันเข้าหาพระโพธิสัตว์กราบไหว้วิงวอนขอสุกร พระโพธิสัตว์ถามหกกษัตริย์ว่า ท่านทั้งหลายอยากได้สุกรไปทำอะไร ข้าแต่เทวดาข้าพเจ้าทั้งหลายอยากได้สุกรไปถวายพระราชบิดา พระราชบิดาต้องประสงค์จะฆ่าเจ้าเงาะป่า ทรงบังคับข้าพเจ้าทั้งหลายให้มาหาสุกรกับเจ้าเงาะป่า เมื่อพวกข้าพเจ้าไม่ได้สุกรไปถวายพระราชบิดา พระราชบิดาจักฆ่าพวกข้าพเจ้าเสีย ถ้าหากว่าพวกท่านต้องการสุกรไซ้เราจักให้สุกรแก่พวกท่าน พวกท่านจักบูชาเราด้วยสักการะอะไร ท่านต้องการสิ่งใดพวกข้าพเจ้าจักบูชาท่านด้วยสิ่งนั้น เราต้องการนิ้วมือของท่านทุกคน หกกษัตริย์ปรึกษาเห็นพร้อมกันยอมให้นิ้วมือของตน จึงตัดนิ้วมือของตนคนละหน่อยทำบูชาพระโพธิสัตว์ๆ ก็ให้สุกรแก่หกกษัตริย์ไปคนละตัว หกกษัตริย์นำสุกรไปถวายพระราชบิดา

เมื่อหกกษัตริย์ไปแล้ว พระโพธิสัตว์จึงนำเอาสุกรซึ่งตายแล้วตัวหนึ่ง ไปทูลถวายพระราชบิดายังนครที่หลังหกกษัตริย์ พระราชบิดาตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า เจ้าได้สุกรมาด้วยอาการอย่างไร ข้าแต่สมมติเทวดา ข้าพเจ้าบาทเดียวไปในป่า พบสุกรตัวนี้เข้าจึงนำเอามาถวายพระองค์ พระโพธิสัตว์กราบทูลแล้ว

ก็ทูลลากลับไป ในที่นี้มีคำถามว่า เหตุไรพระโพธิสัตว์จึงกราบทูลพระราชาง่ายดายอย่างนี้เล่า มีคำแก้
ว่า พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาง่ายดายอย่างนี้ ก็เพื่อจะให้เห็นบุญสมภารของพระองค์มีมาก
ด้วยประการฉะนี้

พระเจ้าพาราณสีทรงรำพึงไปว่า เราคิดดูบายจะให้เจ้าเงาะป่าตายถึงสองครั้งแล้วก็ไม่
สมประสงค์ ทีนี้เราจะบังคับให้เจ้าเงาะป่าไปหาปลา ความปรารถนาของเราจักสำเร็จแน่ เพราะเหตุไร
เล่า เพราะเหตุว่าเจ้าเงาะป่าไม่รู้จักดำน้ำหาปลา ครั้นรุ่งขึ้นเข้าหกกษัตริย์มาเข้าเฝ้าจึงบังคับว่า วันนี้
เธอทั้งหลายจงไปหาปลาให้ได้คนละมาตุมาให้เรา ถ้าหากว่าพวกเขาไม่ได้ปลามาให้เราเราจักลง
ราชอาชญาแก่พวกเขา ตรัสกับหกกษัตริย์แล้วจึงรับสั่งให้ราชบุตรนำราชดำรัสไปบอกแก่พระโพธิสัตว์
เหมือนนัยที่กล่าวมาแล้ว ฝ่ายหกกษัตริย์รับราชดำรัสแล้ว พร้อมด้วยบริวารมากด้วยกันไปยังที่
แห่งหนึ่ง จึงเที่ยวเสาะหาปลาในทิศานุทิศตามลำน้ำที่สิ้นวันยังคำก็หาพบปะปลาไม่ จึงได้ประชุมกันใน
ที่หนึ่งทำพิธีกรรมแก่เทวดาว่า ข้าแต่เทวราช ขอเทวราชจงประทานปลาให้พวกข้าพเจ้าเถิด

ฝ่ายพระโพธิสัตว์รับราชดำรัส ถึงเวลาอันสมควรก็ดัดแปลงกายด้วยสรรพาวรณ์เสร็จ เหาะไป
ตามฝั่งน้ำที่ลงประทับนั่ง ณ ศิลาปฏิภูมิ ใกล้ๆ หกกษัตริย์ ร่ายมหาจินดามนต์กระซิบเรียกฝูงปลาและ
อธิษฐานว่า ปลาเหล่าใดยังไม่ถึงอนิจจภาพความตาย ปลาเหล่านั้นจงหนีไปเสียให้พ้น ปลาเหล่าใด
ควรถึงความตายแล้ว ปลาเหล่านั้นจงมาตายอยู่ที่นี่ หกกษัตริย์เที่ยวหาปลาไปตามกระแสน้ำข้างบน
พบพระโพธิสัตว์นั่งอยู่ ณ ศิลาปฏิภูมิริมฝั่งน้ำที่เปล่งรัศมีงามดุจทองคำ นึกแปลกใจว่า บุรุษผู้นี้เป็น
พระอินทร์แน่ เมื่อครวก่อนเคยให้เนื้อสุกรแก่พวกเรา พวกเราจักขอปลาต่อพระอินทร์อีกจะดี
คิดตกลงกันแล้วจึงเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ กราบไหว้วิงวอนขอปลา พระโพธิสัตว์ถามหกกษัตริย์ว่า
เราจะให้ปลาแก่พวกท่านๆ จะให้อะไรแก่เราบ้าง ท่านต้องการสิ่งใดพวกข้าพเจ้าจะให้สิ่งนั้นแก่ท่าน
เราต้องการนาสิกของพวกท่านคนละชนิด พวกท่านจะพร้อมใจกันให้ได้หรือไม่ หกกษัตริย์พร้อมใจ
ยอมตัดปลายนาสิกของตนคนละชนิดให้พระโพธิสัตว์ แล้วหาบเอาปลากลับมายังนครทูลถวายปลาแก่
พระเจ้าพาราณสี

พระเจ้าพาราณสีทรงตรัสถามหกกษัตริย์ว่า เธอได้ปลามาแต่ที่ไหน ข้าพระพุทธเจ้าขอต่อ
พระอินทร์จึงได้ปลามาถวาย พระอินทร์ได้ประทานเนื้อ และ สุกร กับปลา แก่พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้ง
สามครั้ง พระราชาทรงฟังก็โสมนัสตรัสสรรเสริญหกกษัตริย์ว่าบุตรเขยของเราทั้งหมดมีบุญได้ไปพบ
ท้าวอินทราทั้งสามหน ครั้นนั้นราชธิดาหกนางเห็นหกกษัตริย์ มีใบหูและนิ้วมือและปลายจมูกขาดไป
หาได้ถามกับตัวหกกษัตริย์เองไม่ โพล้ไปถามพวกอำมาตย์เมื่อไปตามหกกษัตริย์มาว่า หกกษัตริย์ถูก

ตัดใบหูและนิ้วหัตถ์และนาสิกด้วยเหตุอะไร ข้าแต่แม่เจ้า หกษัตริย์ภักดาของแม่เจ้า เมื่อไปหาเนื้อก็ ถูกตัดใบหูครั้งหนึ่ง เมื่อไปหาสุกรก็ถูกตัดนิ้วหัตถ์มาครั้งหนึ่ง เมื่อไปหาปลาก็ถูกตัดนาสิกมาครั้งหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นทั้งสามครั้ง แต่ไม่ทราบต้นสายปลายเหตุเป็นอย่างไร

คราวนั้นหกษัตริย์กลับจากหาปลาแล้ว พระโพธิสัตว์หาบเอาปลาไปถวายพระราชามเหสีกับหกษัตริย์ แล้วก็กลับไปอยู่ที่พักของตน พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงปรึกษากับอำมาตย์ว่า เราบังคับให้ เจ้าเงาะหาเนื้อหาสุกรหาปลามาให้ เจ้าเงาะก็หามาได้ทุกอย่างสมประสงค์ของเรา บัดนี้เราจักฆ่าเจ้าเงาะปาด้วยอุบายอย่างไรดีอำมาตย์ก็ไม่รู้จะทูลอย่างไร

คราวครั้งนั้น บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์แห่งท้าวสักกเทวราชก็แสดงอาการร้อนผิตปกติ ท้าวเทวราชทรงใคร่ครวญก็รู้เหตุนั้นสิ้นจึงทรงดำริว่า พระเจ้ากรุงพาราณสีหาอุบายจะใคร่ฆ่า พระโพธิสัตว์ถ้ากระไรเราจะไปมนุษยโลกแล้วถามปัญหากับพระราชามเหสีแล้วยกของ พระโพธิสัตว์แล้วจึงกลับมา ดำริแล้วออกจากวิมานมาประดิษฐานอยู่ ณ อากาศ ใกล้สีหบัญชรของ พระราชามเหสีสองซอกกับพระราชาดังนี้ว่า ข้าพเจ้าคือท้าวอินทรา จักถามปัญหาแก่พระองค์ สองซอก ซอกที่หนึ่ง แสงสว่างอย่างนี้จะได้แก่สิ่งอะไรในโลกนี้ ซอกที่สอง ความมืดมัวอย่างนี้จะได้แก่สิ่ง อะไรในโลกนี้ พระองค์จึงแก้ปัญหาสองซอกนี้ให้ได้ภายในเจ็ดวัน ถึงวันคำรบเจ็ดพระองค์จึงหามาตีคลีกับข้าพเจ้ากลางอากาศ ถ้าหากว่าพระองค์ไม่อาจแก้ปัญหาสองซอกได้ และไม่อาจตีคลีกับ ข้าพเจ้ากลางอากาศได้ไซ้ พระองค์จงเสาะหาคนอื่นให้เขาแก้ปัญหาและตีคลีแทนพระองค์จงได้ ถ้าหากว่าพระองค์เองไม่อาจแก้ปัญหาและตีคลีกลางอากาศได้ไซ้ ในวันคำรบเจ็ดเวลาตะวันตก ข้าพเจ้าจักประหารพระเศียรพระองค์ด้วยขว้อนเหล็ก ท้าวสักกเทวราชชุกวาทพระราชแล้วก็กลับไปยัง ที่อยู่ของพระองค์

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับเทวราชดำรัสแล้วสะดุ้งตกพระทัยยิ่งนักหนา ครั้นรุ่งขึ้นเช้าจึงรับสั่ง ให้หาตัวเสนาศุดาอำมาตย์และราชกุมารทั้งหกเข้ามาเฝ้า ตรัสเล่าเรื่องราวทั้งปวงนั้นให้ราชเสวกมี หกษัตริย์เป็นต้นฟังแล้วตรัสถามว่า ใครจะอาจหาไปแก้ปัญหาและตีคลีกับพระอินทราในอากาศได้ บ้าง ราชเสวกมีหกษัตริย์เป็นต้นกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ใคร ๆ ก็ไม่อาจแก้ปัญหาสองซอกนี้ได้เลย เพราะอะไรจึงไม่มีใครแก้ปัญหานี้ได้ เพราะเหตุว่าชนทั้งปวงยังหนาแน่นอยู่ด้วยกิเลสความและ วัตถุมากมายนั่น เพราะเหตุนั้นจึงจักไม่มีใครแก้ปัญหานี้ได้ เว้นไว้ก็แต่บรรพชิตท่านผู้ฉลาดวิเศษแล้ว นั้นแหละท่านอาจหาไปแก้ปัญหาและตีคลีกับพระอินทราบนอากาศได้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะ สมองพระเดชพระคุณได้ก็เพียงชั้นพื้นดินเท่านั้น พระเจ้าข้า

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับถ้อยคำราชเสวกมีอำมาตย์เป็นต้นทูลตั้งนั้น มีเหตุยัร่าร้อนเหมือนถูกไฟเผา จึงรับสั่งให้อำมาตย์นำเนื้อความไปบอกแก่ชาวนครและชาวนิคมนชนบท ให้รู้ทั่วกันตั้งนี้ว่าใครคนใดเหาะไปแก้ปัญหาละดีคลีกับพระอินทร์บนอากาศได้ เราจะให้ราชสมบัติแก่ผู้นั้นทั้งหมด อำมาตย์ได้จัดการตามรับสั่งแล้วจะหาใครคนหนึ่งอาจเข้ามารับอาสาก็มีได้มี พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงทราบว่าหาคนรับอาสาไม่ได้ก็เสร์้าพระเหตุยั จึงไปปรับทุกข์กับอัครมเหสีว่า ถึงวันคำรบเจ็ดพีก็จักต้องตาย เพราะเสาะหาคนที่แก้ปัญหาละดีคลีกับพระอินทร์บนอากาศไม่ได้ ตรัสแล้วก็ทรงพิลาบรำไรอยู่ในปราสาท

พระราชเทวีจึงกราบทูลพระราชสามีว่า ข้าแต่สมมติเทวาพระองค์ทรงพิลาบไปทำไมหาครวไม่ พระองค์ให้ไปเรียกตัวเจ้าเงาะป่าเข้ามาหารีอดู เจ้าเงาะป่านั้นเขามีบุญฤทธิ์จริงๆ พระองค์ทรงบังคับให้เขาเอาเนื้อและสุกรและปลามาให้ เจ้าเงาะป่าตัวคนเดียวเขายังหามาถวายได้ เจ้าเงาะป่าเขาฉลาดในอุบายปัญญา สามารถจะแก้ปัญหาละดีคลีกับพระอินทร์ได้แท้ หกษัตริย์และพวกอำมาตย์ก็พากันหัวเราะแล้วทูลทัดทานขึ้นต่อหน้าพระที่นั่งว่า พระแม่เจ้าข้าเจ้าเงาะป่าเป็นมนุษย์เหมือนรูปหุ่นไม่สามารถจะแก้ปัญหาละดีคลีกับพระอินทร์ได้เลย พระราชเทวีมีเสาวนีย์ตรัสว่า พ่อพวกอำมาตย์ เจ้าเงาะป่ามีฤทธิ์มาก ท่านอย่าห้ามไว้เลยจงรีบไปตามตัวมาประชุมเดี๋ยวนี้ พระราชาทรงฟังเสาวนีย์เทวีตรัสตั้งนั้น จึงบังคับพวกอำมาตย์ว่า พวกท่านจงไปเรียกตัวเจ้าเงาะป่ามาให้พร้อมกับนางคันธาเทวีบัดนี้ พวกอำมาตย์รับราชดำรัสแล้ว ก็รีบไปนำตัวพระโพธิสัตว์กับนางคันธาเทวีมาถวายพระราชา

พระราชากับราชเทวี ทอดพระเนตรพระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่าดูกรลูกรักของบิดา บิดาไม่มีความสุขเลยเพราะเหตุพระอินทร์มาตามปัญหาและทำให้บิดาดีคลีกับบนอากาศ บิดาและประชาชนก็หมดความสามารถที่จะแก้ปัญหาละดีคลีกับพระอินทร์ได้ ถึงวันคำรบเจ็ดพระอินทร์ก็จะเสด็จมาตีศิรัษะบิดาด้วยก้อนเหล็ก พระราชาเล่าเนื้อความของปัญหาสองข้อและเหตุการณ์ทั้งปวงให้พระโพธิสัตว์ฟังถ้วนถี่ทุกประการแล้วตรัสว่า ถ้าหากพ่ออาจช่วยเปลื้องเหตุการณ์ที่บิดาเล่าให้ฟังนี้ได้ ไชร์ บิดาจะยกราชสมบัติให้พ่อ พระราชายังดูหมิ่นพระโพธิสัตว์อยู่ แต่รับสั่งอย่างนี้ด้วยยาเกรงต่อพระราชเทวีเท่านั้น พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชว่า ข้าแต่มหาราช ถ้าหากว่าใครๆ เขาไม่อาจทำปฏิการแต่พระองค์ได้ไชร์ ข้าพระบาทอาจแก้ปัญหาละดีคลีกับพระอินทร์บนอากาศสนองพระคุณได้ พระองค์อย่างทรงวิตกไปเลย วันนั้นเป็นวันคำรบหกเวลาเย็น พระโพธิสัตว์จึงถวายบังคมลากลับไปยังที่พักของตนก่อน ฝ่ายหกษัตริย์กับมหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นพากันกล่าวว่า

เจ้าเงาะปากล้ารับอาสาแก้ปัญหาและตีคลีกับพระอินทร์ได้นำอัศจรรยน์ก แล้วพากันสรรเสริญ พระโพธิสัตว์โดยประการต่างๆ ด้วยประการนี้

ครั้นรุ่งขึ้นเช้าเป็นวันที่โคจรเบเจ็ด พระเจ้ากรุงพาราณสีมีเหตุยหवादเสียวราวกับว่าจะแตก ออกไปได้เจ็ดภาค จึงบังคับอำมาตย์ผู้หนึ่งให้ไปเรียกเจ้าเงาะมาเร็วๆ อำมาตย์ผู้นั้นรับราชดำรัสแล้วก็ ไปบอกพระโพธิสัตว์ว่า พระราชารับสั่งให้หาตัวท่านไปเดี๋ยวนี้ พระโพธิสัตว์คิดว่า เวลานี้ควรเราจะเข้าไป เฝ้าพระราชาราชจึงบอกกับนางคันธาเทวีว่า เวลานี้จะไปเฝ้าพระราชาราช จึงพานางคันธาเทวีมาเฝ้าด้วย กัน แล้วนั่งอยู่ ณ ที่อันสมควรส่วนหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรพระโพธิสัตว์นั่งอยู่ พร้อมกับนางคันธาเทวีแล้วตรัสว่า พ่อเงาะจงแก้ปัญหาและตีคลีกับพระอินทร์แทนเราถ้าพ่อยังช้าเกิน เวลาไปอีกนิดเดียวบิดาก็จักตายเดี๋ยวนี้

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช ถ้าว่าพระองค์ทรงบังคับให้ข้าพระพุทธเจ้าแก้ปัญหา และตีคลีกับพระอินทร์ไซ้พระองค์จงบอกให้พวกอำมาตย์และประชาชนให้มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นี้ก่อน พระราชาราชจึงให้พนักงานเอาเกรงไปตีประกาศ ให้พวกอำมาตย์และประชาชนมาประชุม พร้อมกันตามคำพระโพธิสัตว์ เมื่อพวกอำมาตย์และชาวประชาชนประชุมกันแล้ว พระโพธิสัตว์จึง ร้องประกาศแก่พวกอำมาตย์และชาวประชาชนว่า บัดนี้ไม่มีผู้ใดอาจจะรับฐานะแทนพระราชาราชได้ พระราชาราชทรงเจอะจงตัวเราให้ช่วยทำฐานะแทนพระองค์ ถ้าหากพระอินทร์แพ้เราไซ้ พระราชาราชจะยก ราชสมบัติให้แก่เราสิ้น มหาชนจงรู้เห็นเป็นพยานแก่เราด้วย ประกาศแล้วก็ถอดรูปเงาะป่าออกจาก กาย ทรงฉลองพระบาททิพยรัตน์และทรงจับพระขรรค์แก้วด้วยหัตถ์เบื้องขวา เหาะขึ้นบนอากาศงาม โสภาสดั่งสุวรรณราชหงส์ ทรงประทับลอยอยู่ท่ามกลางอากาศ พวกอำมาตย์และอาณาประชาราษฎร ทั้งปวง เห็นพระโพธิสัตว์ทำอาการอย่างนั้น พากันประณมมือและให้สาธุการชมเชยพระโพธิสัตว์โดย อเนกปริยาย

ท้าวหม่อมจิ่งเข้าใกล้พระโพธิสัตว์ถามปัญหาว่า แน่ะพ่อปราชญ์ สภาวธรรมสิ่งไรยอมทำให้ มืดในโลกลี้และโลกหน้า พ่อปราชญ์จงวิสันหาความข้อนี้ให้แจ้งชัดแก่พวกเทวดาและมนุษย์ซึ่งมา ประชุมกัน ณ พื้นดินถึง ณ พื้นอากาศ พระโพธิสัตว์เมื่อจะกล่าวแก้ปัญหาจึงทูลว่า ข้าแต่ท้าวสักก เทวราช บุคคลผู้ใดทำโทษแก่ผู้อื่นที่ไม่มีความผิด ทำคนอื่นให้วิเวทซึ่งกันและกันและทำปัญหา นันตรัยกรรม มีฆ่ามารดาเป็นต้น ไม่ฟังธรรมคำสอนของนักปราชญ์กอร์ปด้วยบาปจิต บุคคลผู้นั้นชื่อ ว่าทำความมืดในโลกลี้และโลกหน้าข้าแต่เทวราช พระองค์จงทราบเนื้อความอย่างนี้แล ข้าแต่เทวราช

พระองค์จึงทราบเนื้อความอย่างนี้แล ที่นั่นสรรพเทพามีท้าวสักกะเป็นต้น ทำบูชาพระโพธิสัตว์ด้วย ข้าวตอกและดอกไม้ และให้สาธุการเสียงสนั่นหวั่นไหว

ท้าวสหัสสนัยจึงถามปัญหาที่สองว่า แน่หรือปราชญ์สภาวะธรรมสิ่งไรเป็นแสงสว่างในโลกนี้ และโลกหน้า พ่อปราชญ์จงวิสัชนาความข้อนี้ให้แจ่มชัด พระโพธิสัตว์จึงทูลว่า ข้าแต่ท้าวสักก เทวราช บุคคลผู้ใดตั้งอยู่ในศีลห้าศีลแปดและบริจาคทานแก่ยากจน หมั่นสดับธรรมคำสอนของนัก ปราชญ์ มีจิตเมตตาปราณีแก่สัตว์ทั่วไป ตั้งอยู่ในคุณพระรัตนตรัยตลอดถึงมรรคผล บุคคลผู้นั้นชื่อว่า สว่างไพโรจน์ในโลกนี้และโลกหน้า อนึ่งบุคคลผู้ใดเจริญอุทฺถมวิหารได้เป็นนิตย์ มิได้ปลงชีวิตสัตว์ให้ ตกไป บุคคลผู้นั้นชื่อสว่างไพโรจน์ในโลกทั้งสองคือโลกนี้และโลกหน้า เมื่อพระโพธิสัตว์แก้ปัญหาทั้งสองจบลงครั้งนั้น เทพดาและมนุษย์ทำบูชาและให้สาธุการเหมือนนัยหนหลัง

พระโพธิสัตว์วิสัชนาปัญหาสองข้อเสร็จแล้ว จึงตีคลีกับพระอินทร์ ณ อากาศ รัศมีแห่งท้าวสักก เทวราชและพระโพธิสัตว์ทั้งสอง ก็แผ่สว่างทั่วไปทั้งอากาศ เหมือนดังหยาดน้ำตาอันไหลจาก นัยนาจะนั้น สรรพเทพดาและมนุษย์เห็นแล้ว ก็ทำเสียงสาธุการแก่พระโพธิสัตว์เป็นไกลาหล โภณาการชมเชยตลอดถึงพรหมโลกเป็นที่สุด ท้าวสุทัมบดีตีคลีกับพระโพธิสัตว์แพ้แล้วก็หนีไปยัง เทวโลก พระโพธิสัตว์ไล่ตามพระอินทร์ไปหน่อยหนึ่ง จึงกลับลงมาถวายบังคมพระราชา ประชากรและอำมาตย์ราชกุมารทั้งหก ได้เห็นพระโพธิสัตว์กอรปด้วยสิริวิลาสมีองค์กายพ พงามโอภาสเหมือนรูปหล่อด้วยทองคำทั้งแท่ง จึงซุบซิบพูดกันว่าเงาะป่ารูปร่างน่าเกลียดซังนัก กลับมี บุญญาภาพมากได้ เงาะป่านี้ออกลวงพวกเราเพื่อจะเอาราชสมบัติของพระราชา

พระโพธิสัตว์สดับพจนกถาหกษัตริย์จึงตรัสว่า แน่ท่านหกษัตริย์ เมื่อพระราชาบิดาสั่งให้ พวกเราไปหาเนื้อถวาย ท่านทั้งหกพบเรานั่งอยู่ ณ แผ่นศิลาขอเนื้อกับเรา แล้วตัดใบหูบูชาเราคนละ หน่อย เราก็ให้เนื้อแก่พวกท่านคนละตัว วันหนึ่งท่านทั้งหกไปหาสุกรในป่าพบเราเข้าอีกได้ตัดนิ้วมือ คนละหน่อยบูชาเรา ๆ ก็ให้สุกรแก่พวกท่านคนละตัว วันหนึ่งท่านทั้งหกไปหาปลาพบเราเข้า ได้ตัด ปลายจุมุกคนละหน่อยบูชาเรา ๆ จึงให้ปลาแก่พวกท่าน ข้อเหล่านี้จริงหรือไม่ ข้าพเจ้าทั้งหกได้บูชาแก่ ท่านจริง พระโพธิสัตว์จึงนำใบหูและนิ้วมือจุมุกออกให้ดูแสดงให้ปรากฏแก่พระราชา และราชกุมารทั้ง เสนาบดี

พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตร สิ่งของมีใบหูเป็นต้น ทรงกริ้วหกษัตริย์ยกใหญ่ชู้ว่า เมื่อ ก่อนเธอทั้งหกบอกแก่เราว่าไปพบพระอินทร์ พระอินทร์ท่านประทานเนื้อและสุกรกับปลาให้จึงได้นำมา ให้เรา เธอทั้งหกช่างหน้าด้านหาความละอายมิได้ ราชธิดาหกนางสดับคำพระโพธิสัตว์แล้วก็อายใจ ซึ่ง

โกรธภักดาของตนแล้วต่อว่าเธอทั้งหกเป็นอันธพาล ลวงหม่อมฉันด้วยเหตุต่าง ๆ พวกกันทำได้ช่างไม่
อับอายขายหน้าบ้างเลย หกษัตริย์สดับวาจาปราศรัยก็ยิ่งอายใหญ่พากันหมอบลงแทบบาทพูล
พระโพธิสัตว์ ขอสมათโทษโดยนัยต่าง ๆ

พระโพธิสัตว์มากด้วยความกรุณา ให้โอวาทสั่งสอนแก่มหาชนมีพระราชาและอำมาตย์
เป็นต้นซึ่งประชุมกันอยู่ที่นี่ว่า แน่ะท่านทั้งหลายผู้เจริญ ท่านทั้งหลายจงทำจิตให้เลื่อมใสในกุศล
ธรรมมีทานและศีลเป็นต้น จงเป็นผู้เคารพนับถือผู้ใหญ่ในตระกูลที่ควรเคารพมีมารดาบิดาเป็นอาทิ
บุญกุศลย่อมให้สำเร็จผลในโลกนี้และโลกเบื้องหน้าอนึ่งนรชนเหล่าใดสมาทานศีล ๕ มั่น นรชนเหล่า
นั้นย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า มหาชนมีพระราชาและเสนาบดีเป็นต้นสดับธรรมของ พระโพธิสัตว์
มีจิตโลมนัสเลื่อมใสยกมือไหว้ให้สาธุการชมเชยโดยอเนกนัย

พระเจ้ากรุงพาราณสีรับสั่งให้มหาเสนาและราชบุโรหิตเป็นต้น มาประชุมพร้อมกัน ณ
ปราสาท จึงเชิญพระโพธิสัตว์กับนางคันธาเทวีให้ขึ้นนั่งเหนือรัตนราชสีงกองแก้ว แล้วทรงนำมูรธาภิเษก
มอบราชสมบัติแล้วอวยพรชัยว่า เธอทั้งสองผู้มีบุญมากจงเป็นอิสรภาพทั่วสากลทวีป และจงขอให้มี
ชนมาอายุยืนนานนิราศโรคภัย บิดามารดาจะขออาศัยพึ่งโพธิสมภารอยู่เป็นสุขต่อไป พระโพธิสัตว์
ได้ดำรงราชสมบัติ ณ พาราณสีนคร พระนามปรากฏว่าสุวรรณสังขราชา มีเกียรติยศและเกียรติคุณแผ่
ไปในสากลทวีป ตั้งแต่ครั้งนั้นมาเมืองพาราณสีบริบูรณ์ไปด้วยวัตถุวิเศษ อุดมไปด้วยข้าวกล้าฝัสดำ
ตกตามฤดูกาล ทั้งบริบูรณ์ด้วยแก้วเจ็ดประการ ทวยราษฎร์ก็เบิกบานอยู่เป็นสุข มีการมหรสพ
ครึกครื้นทุกคืนวัน

เมื่อพระมหาสัตว์ครองราชสมบัติเป็นสุขสำราญ ทรงระลึกถึงพระมารดาขึ้นมาจึงดำริว่า เรา
พลัดพรากจากมารดามานาน ยังไม่ทราบเหตุว่ามารดาซึ่งทรงชนมชีพอยู่หรือสิ้นชนมชีพเสียแล้ว ถ้า
กระไรเราจักไปสืบตามตามนิคมและราชธานี เมื่อพบปะพระชนนีแล้วจะได้รับกลับมาเสวยราชย์เป็น
สุขต่อไป ดำริแล้วจึงตรัสกะนางคันธาเทวีว่า บัดนี้พี่กับน้องนางเสวยราชสมบัติอยู่เป็นสุขแล้ว แต่
พระมารดาของพี่ท่านจะสิ้นชีพ เสียแล้วหรือยังจะอยู่ที่ไหน พี่ไม่ทราบเลยพระน้องนางจงอยู่เสวย
ราชสมบัติไปก่อน พี่จะขอลาไปสืบหาพระมารดาพบแล้วจะได้พาท่านกลับมาเสวยราชสมบัติ ณ เมือง
นี้ด้วยกัน พระโพธิสัตว์ลาพระนางคันธาเทวีแล้ว เสด็จล่องจากปราสาทไปเฝ้าพระเจ้าพาราณสีทูลเล่า
เหตุนั้นให้ทราบแล้ว ทูลลาออกจากนครสัญจรไปตามมรรคาจนบรรลุถึงมัทพรราชธานี พระองค์เสด็จ
เข้าไปในนครสืบถามชาวเมืองก็หาได้ความไม่ จึงดำเนินต่อไปถึงบ้านธัญชัยเศรษฐี

ธณูชัยเศรษฐีเห็น พระโพธิสัตว์เจ้าผู้กอรปด้วยสิริวิลาสนั้นก็ประหลาดใจจึงถามว่า พ่อ
 มาณพुरुปงาม พ่อมาแต่ไหนจึงได้มาถึงบ้านข้าพเจ้าจะต้องการอะไรหรือ ท่านมหาเศรษฐี ข้าพเจ้ามา
 หาท่านประสงค์จะพบพระนางจันทาเทวีมารดาข้าพเจ้า ท่านรู้จักตัวพระนางจันทาเทวีบ้างหรือไม่
 ข้าพเจ้าไม่รู้จักพระนางจันทาเทวีเลยธณูชัยเศรษฐีนึกแต่ในใจว่า มาณพुरुนี้รูปร่างดีหาใช่คนเลวไม่จัก
 เป็นคนมีตระกูล จึงบอกกับแม่ครัวว่าท่านจงจัดแจงหาโภชนาหารมาให้มาณพुरुนี้บริโภค พวกแม่ครัวมี
 พระนางจันทาเทวีเป็นหัวหน้าพากันจัดแจงอาหารเสร็จแล้วยกออกมาให้เศรษฐี ๗ จึงเชิญให้
 พระโพธิสัตว์เสวยอาหาร พระโพธิสัตว์เสวยอาหารมีโอชารสกลิ่นหอมฟุ้งเหมือนทิพอาหารพระองค์
 จึงสันนิษฐานว่า พระมารดาของเราจักเป็นแม่ครัวอยู่ในเรือนเศรษฐีนี้แน่แล้วถามเศรษฐีนั้นว่า
 ใครเป็นผู้สำหรับจัดแจงอาหารให้ท่าน อาหารชนิดนี้น่าจักเป็นของอันคนอิสราภาพบังคับให้ทำ อาหาร
 อย่างนี้จึงมีโอชารสยิ่งนักหนา พ่อมาณพुरुปงามหญิงผู้หนึ่งมาแต่อื่นได้อาศัยอยู่กับข้าพเจ้า ๗ ให้เขา
 เป็นแม่ครัวจัดหาอาหารให้ ท่านมหาเศรษฐี ข้าพเจ้าอยากเห็นตัวแม่ครัวของท่าน ธณูชัยเศรษฐีให้
 หาตัวแม่ครัวผู้มารดาของพระโพธิสัตว์นั้นมาให้พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตร

พระโพธิสัตว์เห็นพระมารดานั่งอยู่ก็จำไม่ได้ เพราะพลัดพรากจากกันมานานแต่เมื่อพระองค์
 ยังเด็กเล็กนัก พระองค์จึงถามว่าแม่อยู่เมืองไหน จึงได้มาเป็นแม่ครัวของเศรษฐี พระนางจันทาเทวีจึง
 เล่าความหลังให้ฟังว่า พ่อมาณพुरुปงาม ตัวดิฉันอยู่เมืองพรมบุรีเป็นอัคมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต
 มีโอรสนามปรากฏว่าสุวรรณสังข์ นางสุวรรณจัมปากมเหสีฝ่ายซ้าย คบคิดกับปลากเสนาบดีแก่งทูล
 ยุงแต่พระราชว่า ราชโอรสเป็นอุบาทว์เมืองไม่ควรจะให้อยู่ในเมือง ให้เอาโอรสใส่แพกับมารดาลอย
 น้ำเสีย พระเจ้าพรหมทัตหลงเชื่อจึงเอาตัวดิฉันกับโอรสใส่แพลอยน้ำไป ภายหลังแพก็แตกดิฉันกับ
 โอรสก็พลัดกัน ดิฉันขึ้นฝั่งน้ำได้แล้วจึงเลยมาเป็นแม่ครัวของเศรษฐีอยู่ที่นี่ แต่สุวรรณสังข์กุมารโอรส
 นั้นจะเป็นหรือจะตายดิฉันไม่ทราบเลย

พระสุวรรณสังข์ราชาทราบชัดว่าเป็นมารดาของพระองค์แน่แล้วจึงตรัสว่า พระมารดาเจ้าข้า
 หม่อมฉันนี้แหละเป็นโอรสของมารดามีนามว่าสุวรรณสังข์ พระนางจันทาเทวีทรงฟังดังนั้น ก็ตรงเข้า
 สวมกอดพระโอรสไต่ถามถึงความทุกข์ยากแล้วพิลาปรั่ำไร เมื่อสองกษัตริย์บรรเทาความโศกเสียได้
 แล้ว พระสุวรรณสังข์ราชาจึงรับสั่งกับเศรษฐีว่าท่านมหาเศรษฐี เราจะขอลาเอามารดาของเราไปให้
 ท่านเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี ข้าแต่พระสุวรรณสังข์ราชา พระมารดาของพระองค์มาอยู่กับ
 ข้าพระบาท ๗ มิได้รู้ว่าเป็นพระมารดาของพระองค์เลย พระองค์จึงรับพระมารดาไปตามพระทัย

ประสงค์เกิดพระเจ้าข้า พระสุวรรณสังขราชาอำลาเศรษฐีแล้วพาพระมารดามาจนถึงเมืองพาราณสี ทรงเสวยราชสมบัติกับพระราชมารดาเป็นบรมสุขด้วยประการฉะนี้

พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์พาพระมารดามาถึงแล้ว ทรงพระโสมนัสตรัสเรียกอำมาตย์และเสนาบดีบุโรहितมาสั่งว่า บัดนี้สุวรรณสังขราชากุมารโอรสของเรา เขาตามหามารดา พบแล้วพามาถึงราชธานี บัดนี้เราก็กอบิเชกพระนางจันทาเทวีสถาปนาให้เป็นพระราชชนนีพันปีหลวง ดำรัสแล้วจึงพร้อมด้วยพระโพธิสัตว์ ให้พระนางจันทาเทวีสร่งน้ำมูรธาภิเศกสถาปนาไว้ในอัครสถานที่ราชชนนีพันปีหลวง

พระสุวรรณสังขราชาเสวยราชสมบัติเป็นสุลตถาพร ทรงสั่งสอนมหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม มหาชนตั้งอยู่ในราโชวาททรงไว้ซึ่งจตุพรหมวิหารธรรม และกุเลเชฎฐาปจายิกธรรมมิได้ละเลยล่วงราโชวาท พระสุวรรณสังขราชาครองราชสมบัติ ณ เมืองพาราณสี ประเสริฐเลิศยิ่งกว่าพระราชอื่น ๆ ในพื้นชมพูทวีป พระนครพาราณสีนั้นเกษมรื่นรมย์ อุดมไปด้วยหิรัญสุวรรณรัตนะเสมอด้วยสมบัติในเทวนคร ผุ่งอาณาประชาราษฎรทุกถ้วนหน้าพากันสรรเสริญคุณของพระราชา กิตติศัพท์ก็ปรากฏไปถึงพรหมบุรีของพระเจ้าพรหมทัตซึ่งเป็นพระราชบิดา ของพระสุวรรณสังขราชา

ประชาชนชาวเมืองพรหมบุรีทราบเหตุนั้น แล้วคิดปรึกษากันว่า พระสุวรรณสังขราชากุมารยังไม่สิ้นชีพ กลับได้เป็นยอดกษัตริย์ครองราชสมบัติเมืองพาราณสี ถ้าหากว่าพวกเราขึ้นอยู่เมืองนี้ต่อไป ไชรัก็จักถึงวินาศไม่ต้องสงสัย พระราชาหาตั้งอยู่ในราชธรรมไม่ช่างเอาพระบิโยรสของพระองค์ลอยแพเสียได้ พวกเราไม่ควรอยู่ด้วยเลย พวกเราพากันหนีไปเสียจากเมืองนี้เถิด ปรึกษาเห็นพร้อมกันแล้วก็พาบุตรภรรยาไปเมืองพาราณสี อาศัยพึ่งโพธิสมภารของพระโพธิสัตว์อยู่เป็นสุขทุกทิวาราตรี

ยังมีอำมาตย์ ข้าละของพระบาทของพระเจ้าพรหมทัตผู้หนึ่งเที่ยวตรวจตราพระนคร เห็นประชาชนราษฎรร้องโรยน้อยไปจึงนึกว่าพระนครพรหมบุรีนี้ปราศจากสิริสุขสมบัติด้วยเหตุไร ด้วยเหตุว่าพระราชาหลงเชื่อถ้อยคำ ปาลกเสนาบดีและนางจัมปากเทวีมีเหลือซ้ายทูลยุยงปรักปรำว่าพระสังขราชากุมารเป็นกาลกิณี จึงเอาพระโอรสกับมารดาใส่แพลอยน้ำเสีย แต่นั้นมาพระนครพรหมบุรีจึงเสื่อมโทรมไปมีมนุษย์อยู่น้อยนักไม่เหมือนแต่ก่อน พระนครน่าจักวินาศเสียเป็นแน่ เราจะไปทูลเรื่องนี้แก่พระราชา ให้ไปรับพระราชากุมารกลับมาให้เสวยราชสมบัติที่เมืองนี้ ๆ ก็จะมีเจริญรุ่งเรืองเหมือนดังแต่ก่อน คิดแล้วก็เข้าไปเฝ้าพระราชาทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช ข้าพระบาทไปตรวจการทั่วไปได้เห็นพระนครเกือบจะพินาศเสียแล้ว เพราะเหตุไร เพราะเหตุพระองค์ให้เอาพระโอรสใส่แพลอยน้ำเสีย

พระโอรสนั้นก็หาถึงสิ้นพระชนม์ไม่ บัดนี้ได้เสวยราชสมบัติ ณ เมืองพาราณสีหาพระราชาองค์อื่นจะเสมอมมิได้ คนชาวเมืองนี้ชักชวนกันไปเมืองพาราณสีเสียมากนักหนา บัดนี้เมืองพาราณสีคับคั่งไปด้วยหญิงชายมากมายนัก ขอเชิญพระองค์เสด็จไปเมืองพาราณสี รับเอาพระโอรสกลับมาให้เสวยราชสมบัติเมืองนี้เถิด พระนครของพระองค์ก็จะเกิดเกียรติยศเกียรติคุณอยู่เกษมสุข ด้วยเดชานุภาพบุญสมภารแห่งพระโอรส

อำมาตย์นั้นเมื่อจะปลอบพระราชาให้ชอบพระเหตุยี้ จึงทูลพรรณนาให้ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระมหाराช ถ้าหากว่าพระองค์ปราศจากพระโอรสเสียแล้วไซ้ ชื่อเสียงอันดีก็จะไม่ปรากฏทั่วไปอุปมัยเหมือนแม่น้ำอันปราศจากวารีกิหาเป็นที่พึ่งแก่ชายหญิงไม่ได้ ถ้าพระองค์ปราศจากพระโอรสเสียแล้ว พระราชาชญาภิหาปรากฏไม่ อุปมัยเหมือนฝูงช้างอันปราศจากพระยามาตังคฤณแล้วก็ไม่อาจจะย่ำยีหุบป่าจามิตรได้ฉะนั้น ถ้าหากว่าพระองค์ไม่ทำตามดังกราบทูลนี้แล้วพระนครของพระองค์ก็จักสูญสิ้นไป พระองค์ไม่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว หรือเสด็จถึงดวงตเสียแล้วก็ดี ก็จักหา มีใครสืบต่อราชสันตติวงศ์ไม่

อนึ่งข้าแต่พระมหाराช พระสุวรรณสังขราชโอรสเกิดแต่อุระของพระนางจันทาเทวีแห่งห่าไซ้เกิดโดยผู้อื่นไม่ พระองค์จึงวินิจฉัยถึงต้นเหตุก่อน เดิมพระองค์หวังจะหาโอรสตั้งพระทัยไว้ว่าถ้าพระโอรสเกิดแต่พระเทวีไซ้ เราจะยกราชสมบัติให้แก่พระโอรสองค์นั้น ครั้นพระราชาโอรสไม่เกิดตั้งพระประสงค์ พระองค์กับพระนางจันทาเทวีทรงสมาทานศีล ๘ อธิษฐานขอให้ได้พระโอรส พระนางจันทาเทวีบรรทมหลับไปในราตรีทรงพระสุบินว่า พระสุริยะลอมมาตองพระกายาพระนางจันทาเทวี ๆ ตื่นบรรทมแล้วจึงทูลเล่าพระสุบินให้พระองค์ทรงฟัง พระองค์รับสั่งให้เนมิตกาจารย์พยากรณ์ ๆ ว่าพระนางจันทาเทวีจะได้พระราชาโอรสอันประเสริฐเลิศในสากลทวีปดังนี้ พระองค์ยังมาหลงเชื่อว่าพระราชาโอรสเป็นกาลกณีย่างไรได้

พระเจ้าพรหมทัตทรงสดับดังนั้น เกิดความเยื่อใยในราชโอรสขึ้นมาทรงปริเทวนายกใหญ่ ครั้นบรรเทาความโศกเสียได้จึงตรัสตอบขอบใจอำมาตย์นั้นว่า แน่ะพนาย ท่านมาพูดทักท้วงขึ้นนี้ชอบคุณของท่านนักหนานหาที่เปรียบมิได้ เราจะให้ไปรับโอรสมาให้ครองราชย์สมบัติในเมืองนี้ตามคำของท่าน ครั้นรุ่งเช้าพระเจ้าพรหมทัตรับสั่งให้เรียกอำมาตย์ราชบุโรหิตเข้ามาปรึกษาว่า จะให้เสนาบดีผู้ใหญ่ไปเมืองพาราณสี ขอรับเอาราชโอรสกับอัครมเหสีมาให้ครองราชสมบัติ ณ พรหมบุรี อำมาตย์ราชบุโรหิตทั้งปวงยินดีพร้อมกันทุกถ้วนหน้า พระราชาจึงให้พนักงานเอามาเรียไปตีประกาศให้ข้าทูลละอองพระบาทและราษฎรให้ทราบทั่วกัน เราจักให้ไปรับราชโอรสมาครองราชสมบัติ ณ เมืองนี้ และจะให้พนักงาน

เตรียมจตุรงค์เสนาสี่เหล่ากับเครื่องราชาภิเษกไว้ให้เสร็จ กับให้จัดหาเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี มหาชนมีทำอำมาตย์เป็นต้นมีความโลภมันส์ พวกนั้นจัดจตุรงค์เสนาและจัดหาบรรณาการที่จะถวายพระราชาก็ให้เสร็จทุกสิ่งสรรพ

ครั้นถึงวันกำหนดที่จะไปรับราชโอรส พระราชาจึงรับสั่งให้หาเนมิตถาจารย์มาคำนวณฤกษ์ฤกษ์แล้ว จึงรับสั่งให้มหาเสนาบดีเป็นประธานกำกับไป มหาเสนาบดีรับราชดำรัสแล้วก็ให้พวกพลนิกายถือบรรณาการเคลื่อนจากนครไปจนกระทั่งถึงเมืองพาราณสี จึงเข้าเฝ้าถวายราชบรรณาการพระเจ้าพาราณสีแล้ว ต่างทำปฏิสนธิฐานรับตอบซึ่งกันและกันตามประเพณี เมื่อเสร็จการต้อนรับกันแล้ว พระเจ้าพาราณสีรับสั่งให้หาพระโศภิต์ตัวมา พร้อมกับพระราชชนนีจึงรับสั่งถามเสนาบดีว่า ท่านมาครั้งนี้เพื่อประสงค์อะไร มหาราชพระเจ้าพรหมทัตราชบิดาของพระสุวรรณสังขราชกุมาร รับสั่งชี้ให้ข้าพระพุทธเจ้านำราชบรรณาการมาถวายพระองค์ ประสงค์จะให้ข้าพระพุทธเจ้าขอรับ ราชกุมารกับทั้งราชมารดาไปจะให้ครองราชสมบัติ ณ พรหมบุรี ขอพระองค์ได้ทรงโปรดประทานให้เกิดพระเจ้าเจ้าสุวรรณสังขราชกุมารและพระนางจันทาเทวีนี้เป็นกาลกณณีพระราชาท่านขับไล่เสียแล้ว เหตุไรจะให้มารับเอาไปอีกเล่า เราให้สองกษัตริย์นี้ไปไม่ได้ เราจักให้ครองราชสมบัติอยู่เมืองเรา

มหาเสนาบดีผู้นั้นฉลาดในการทูลตอบจึงทูลว่า พระมหาราชถ้าหากพระองค์ไม่ยอมส่งสองกษัตริย์ให้ไปกับข้าพระพุทธเจ้า ๆ จักกลับไปแต่ผู้เดียว ถ้าว่าพระราชบิดามีได้เห็นพระโอรส ก็จักทรงพระกำลังศรัทธาไป พระหฤทัยจักแตกออกเป็นสองภาคทิวศตไป เมื่อพระราชบิดาของข้าพระพุทธเจ้าทิวศตไปด้วยความเสียดใจในพระโอรสอย่างนี้ บาบกรรมอันนั้นก็จักติดตามพระองค์ไปในปรโลกเป็นแน่

พระเจ้ากรุงพาราณสีสดับคำเสนาบดีทูลดังนั้นก็ มีพระกรุณาเป็นกำลังต่อพระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเราจะยอมให้สองกษัตริย์ไปกับท่าน มหาเสนาบดีมีความโลภมันส์จึงทูลสองกษัตริย์ว่า สมมติเทวา บัดนี้พระราชบิดาใช้ให้ข้าพระพุทธเจ้ามาเชิญพระองค์เสด็จไปและจะให้ครองราชสมบัติ ท่านมหาเสนาบดี พระราชบิดาของเรายังทรงพระสำราญนิราศโรคาพาธ และอาณาประชาราษฎร์ยังบริบูรณ์หรือประการใด สมมติเทวา พระราชบิดาของพระองค์ทรงพระสำราญหาโรคาพาธมิได้ แต่ทรงพระอาลัยระลึกถึงพระองค์ทรงปริเทวนาการเป็นนิจทุกวันนี้มิได้ขาด สองกษัตริย์ทรงฟังดังนั้นก็ทรงรับว่าจะเสด็จไปด้วยเสนาบดี

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงโลภมันส์ จึงรับสั่งพนักงานให้จัดพาหนะมีช้างม้าเป็นต้นแล้วมอบให้สองกษัตริย์เสด็จ คราวนั้นกษัตริย์สามพระองค์คือพระนางจันทาเทวีและพระสุวรรณสังข์กับพระนาง

คันธาเทวี จึงพร้อมกันกราบทูลถวายบังคมลาพระเจ้าพาราณสี ๆ ทรงพระอาลัยในสองโอรสนักมีใครจักให้จากไป ทรงพิลาปรำไรแล้วประทานพรชัยว่า พระโอรสจงเสด็จไปครองราชสมบัติให้เป็นสุขแก่ชาวรัฐวาสิ และรักษาชาติตติยประเพณีโดยสุจริตเถิด สามกษัตริย์รับพระพรชัยแล้วถวายบังคมออกมาบอกถามหาชนข้าหลวงชาวอภิมยเป็นต้นบรรดาที่มาคอยส่งเสด็จ ครั้นถึงฤกษ์ตามเนมิตกาจารย์คำนวณถวายแล้ว จึงพร้อมกันเสด็จขึ้นประทับ ณ ราชอาสน์ เหล่าเสนามาตย์เหล่าจตุรงค์เสนา มีมหาเสนาบดีเป็นต้น พร้อมกันแนะนำตามเสด็จเป็นขบวนหน้าและหลัง โดยเสด็จแต่เมืองพาราณสีไปกระทั่งถึงพรหมบุรีรัฐ จึงได้ให้หยุดพวกพลนิกรจัดทำราชนิเวศนาสสเสด็จประทับอยู่ที่นั่น

ครั้นแล้วมหาเสนาบดีจึงเข้าไปเฝ้ากราบทูลพระเจ้าพรหมทัตว่าพระมหาราช บัดนี้พระราชโอรสของพระองค์เสด็จมาถึงรัฐประเทศนี้แล้วพระเจ้าข้า พระเจ้าพรหมทัตทรงพระโสมนัสดำรัสสั่งให้พนักงานเอาเกวียนไปตีประกาศว่า บัดนี้พระสุวรรณสังขกุมารโอรสของเรามาถึงนครรัฐแล้ว เราจักออกไปรับโอรสให้เข้ามาครองราชสมบัติ ณ เมืองนี้ ชาวเมืองพรหมบุรีจึงพากันประดับมรรคาซึ่งจะเสด็จมาด้วยพวงดอกไม้เงินทองและพวงสุคนธมาลา สองฟากมรรคาก็ปักธงและแผ่นผ้ากับทั้งต้นกล้วยและอ้อยลำ ผูกขัดจัดประจำตามระวางเป็นจังหวัดแลไสว ครั้นแล้วพระเจ้าพรหมทัตพร้อมด้วยราชบริวารเสด็จออกไปต้อนรับสามกษัตริย์ยังที่ประทับ ณ พลับพลา สามกษัตริย์ทอดพระเนตรพระราชเสด็จมาถึงพร้อมกันต้อนรับแล้วถวายบังคม

สี่กษัตริย์คือพระราชพรหมทัต พระสุวรรณสังขราช พระนางจันทาเทวี และนางคันธราชบุตรีมาพร้อมกันแล้วก็ทรงพระกรรแสงให้ ครั้นระงับความโศกได้แล้วก็ชวนกันเสด็จกลับเข้าพระนครแล้วประทับ ณ มหาปราสาท พระเจ้าพรหมทัตจึงดำรัสสั่งอำมาตย์ให้เอานันทเกวียนไปตีประกาศให้ชาวประชาราษฎรทราบทั่วกันว่า อำมาตย์และราษฎรทั้งหลายจงมาพร้อมกัน เราจักทำอภิเษกราชกุมารกับนางคันธาเทวีให้ครองราชสมบัติ ณ เมืองนี้ ครั้นมหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นมาประชุมพร้อมกันแล้วเมื่อถึงยามศุภนักษัตรพระเจ้าพรหมทัตจึงอภิเษกสองกษัตริย์ และอวยพรชัยให้ขึ้นครองราชสมบัติแทนพระองค์

เมื่อเสด็จการมังคลาภิเษกแล้ว พระนางจันทาเทวีจึงกราบทูลพระราชสามีว่า พระมหาราชหม่อมฉันจักขออนุญาตอยู่ผู้เดียวกับราชโอรส พระองค์อย่าทรงอภิเษกหม่อมฉันเลย หม่อมฉันไม่ขอเป็นมเหสีของพระองค์ต่อไปอีกแล้ว พระท้าวนางผู้เจริญ ที่ได้ล่วงเกินผิดไปแล้วหาหนทางที่จะพิจารณาไม่ พระน้องนางว่าถือโทษโกรธพี่เลย แต่นี้ต่อไปพี่จะไม่ทำโทษสิ่งไรให้เป็นขาด ซึ่งฝ่าพระบาทตรัส

ประภาสมาณีพระบารมีเป็นที่ยิ่ง ถึงกระนั้นถ้าหากว่าหม่อมฉันตายเสียได้วันนี้ นับว่าดีกว่าอยู่สู้ทนให้คนนิทาว่าเป็นกาลกัณณีต่อไป

พระเจ้าพรหมทัตทรงฟังดังนั้น จึงตรัสถามนางจัมปากเทวีซ้ำว่า สุวรรณสังขราชกุมารและนางจันทาเทวีใครมีโทษและไม่มีโทษ นางจันทาเทวีนี้แหละมีโทษเป็นกาลกัณณี นางจันทาเทวีสดับคำนางจัมปากเทวีทูลดังนั้น ทรงเสียพระทัยยิ่งนักหนาจึงทูลว่า พระมหाराช หม่อมฉันหาเป็นกาลกัณณีไม่ ใครเล่าอยากจะเห็นความสัตย์จริงกับหม่อมฉันบ้าง ถ้าหากพระองค์จะทรงเห็นความชั่วร้ายของผู้ใดไซ้ จงรับสั่งให้ผู้นั้นแสดงโทษของตนด้วยวิธีลှไฟเป็นทิพย์พยาน ณ กาลบัดนี้ พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสใช้อำมาตย์ให้ก่อกองไฟขึ้น ณ หน้าพระลาน รับสั่งกับนางจันทาเทวีว่า พระนางน้องจงอธิษฐานสัจจกิริยาแล้วเข้าไปในกองเพลิง ทำให้ปรากฏแก่ตามหาชน

พระนางจันทาเทวีสดับโองการตรัสดังนั้น จึงถวายบังคมบาทพระราชสามีแล้ว เมื่อจะประกาศแก่เทวดาจึงทำสัจจาธิษฐานว่า ข้าแต่เทพดาร์กษาเศวตฉัตร และเทพดาซึ่งสถิตอยู่ ณ ต้นไม้และหย่อมหญ้า ขอเทพดาทั้งหลายจงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าเป็นกาลกัณณีสมจริงของนางจัมปากว่าไซ้ ขอเทพดาทั้งหลายจงอย่ารักษาชีวิตข้าพเจ้าไว้เลย ขอให้ข้าพเจ้าตายเสียในขณะลှไฟ ถ้าหากว่าข้าพเจ้าไม่ได้เป็นกาลกัณณีไซ้ ขอให้เทพดาร์กษาค้ำข้าพเจ้าไว้ให้ปราศจากชีวิตต้นทราย นางอธิษฐานแล้วก็เข้าไปนั่งกองไฟ ทันใดนั้นมีดอกบัวทองผุดขึ้นมารองรับพระนางจันทาเทวีไว้ เปลวอัคคีก็มีได้ไหม้สรีรกายา อุปมาเหมือนนั่งอยู่ ณ ปราสาท นั่งตรัสประภาสอยู่กับหมู่อำมาตย์ดูก็เป็นที่น่าประหลาดใจพระเจ้าพรหมทัตทรงพระโสมนัสตรัสเรียกให้พระนางจันทาเทวีออกมาเสียจากกองอัคคี พระราชเทวีก็ออกมานั่งอยู่ ณ ปญญัตตาอาสน์โดยผาสุกภาพ ที่นั้นอนุศลเจ้าตลใจนางจัมปากเทวีให้นางดีใจอยากจะลှไฟ จึงตั้งสัจจาธิษฐานเหมือนพระนางจันทาเทวี แล้วเข้าไปยังกองอัคคี ๆ ก็เผาผลาญทำกาลตายไปเกิดในอเวจีนรก นางกระทำการลามกเห็นประจักษ์แก่ตามนุษย์ทั้งหลาย นางจันทาเทวี ก็พันความครหาว่าชั่วร้าย

เดนม วุตติ เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ใดกล่าวคำเท็จไม่จริงด้วยตน และยังคนอื่นให้กล่าวคำเท็จเพื่อจะแกล้งเขาให้ตาย บุคคลผู้นั้นย่อมจะถึงความพินาศและจะไปเสวยมหาทุกข์เวทนาในอเวจีนรก ด้วยผลแห่งวจีทุจริตกรรมเหมือนนางจัมปากเทวีฉะนั้น

เมื่อนางจัมปากเทวีทำกาลตายไปแล้ว พระเจ้าพรหมทัตจึงตั้งนางจันทาเทวีไว้ในที่พระอัครมเหสี พระสุวรรณสังขราชกุมารและพระนางจันทาเทวี ได้ครองราชสมบัติ ณ เมืองพรหมบุรีนครเป็นบรมสุขสถาพรยิ่งนัก พระสุวรรณสังขราชเจ้าทูลเล่าความทุกขวิโยคถวายพระราชบิดาว่า พระมหाराช

เมื่อพระองค์ได้เอาข้าพระพุทธเจ้ากับพระมารดาใส่เปลลอยไปในคองคา แพนั้นครั้นถูกลมพัดคล้าก็แตกกระจายไป ข้าพระพุทธเจ้ากับมารดาก็พลัดกัน พระมารดานั้นเกาะไม้ได้ท่อนหนึ่งลอยไปถึงฝั่งน้ำ เขตมัททราชธานี พระชนนีขึ้นฝั่งได้เซซังไปรับจ้างทำครัวอยู่กับธณูชัยเศรษฐี พระมหाराช ส่วนข้าพระพุทธเจ้าล่องเรือพญานาคนิรมิต แล้วลอยไปพบพระดาบสองคี่หนึ่งท่านกรุณาพาลงข้ามไปฝั่งอื่น ข้าพระพุทธเจ้าล่องเรือเลียบตามฝั่งนั้นมาพบยักษ์ยืนตนหนึ่งริมฝั่งที่ ยักษ์ยืนนั้นพามาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม ข้าพระพุทธเจ้าหนีจากเมืองยักษ์มาที่บ้านคนเลี้ยงโคแห่งหนึ่ง จึงอาศัยอยู่กับนายคามโกชกรรับจ้างเขาเลี้ยงโคเลี้ยงชีพอยู่ที่นั่นนาน ภายหลังจึงได้ราชาบุตรพระเจ้าพาราณสีเป็นชายา ต่อเมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้เป็นลูกเขยพระเจ้าพาราณสีจึงมีความสุขมาก ข้าพระพุทธเจ้าระลึกถึงพระมารดาขึ้นมา จึงเที่ยวติดตามถามหาได้พบพระมารดาที่เรือนธณูชัยเศรษฐี จึงรับพระมารดามาเสวยราชสุข ณ เมืองพาราณสี อยู่ตราบเท่าพระองค์ส่งมหาเสนาบดีให้ไปรับมา ความวิโยคทุกข์ยากของลูกกับพระมารดาหากเป็นถึงเพียงนี้ นี่หากว่ากุศลหนุนหลังยังมีจึงได้มาประสบพบฝ่าพระบาทราชบิดา

พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสปลอบว่า บิดาหลงเชื่อคำคนอันธพาลทำโทษให้พ่อเป็นนักหนา พระโอรสอดโทษให้บิดาผู้หาวิจารณ์ปัญญามิได้ พระโพิธัสต์รอดโทษให้พระราชบิดาแล้ว แต่นั้นมาพระองค์ได้เสวยสมบัติเป็นอัครราชา ตั้งอยู่ในทศธรรมชกันำประชาชนให้ตั้งอยู่ในทศกุศลกรรมบถและศีลห้าเป็นต้น

ที่นี้จะกล่าวถึงปาลกเสนาบดีต่อไปใจความว่า เมื่อสุวรรณสังฆราชกุมารเสด็จเข้ามาถึงพรหมบุรี ปาลกเสนาบดีนึกสะดุ้งจิตคิดไปว่า พระสุวรรณสังฆราชกุมารได้ผ่านราชสมบัติ ณ เมืองนี้จักทรงพิโรธทำโทษแก่เรา จักหนีไปเสีย ณ เมืองอื่น จักพาเอาพลโยธามาจับพระสุวรรณสังฆราชกุมารกับพระมารดาฆ่าเสียให้จงได้ปาลกเสนาบดีคิดเสร็จแล้วก็หนีไปเมืองปัญจวลาธานี เข้าไปเฝ้าพระเจ้าปัญจวลาทรราชทูลด้วยปิสุณาวาทว่า สมมติเทวา บัดนี้พระสุวรรณสังฆราชกุมารผ่านราชสมบัติเป็นเอกราชแล้ว จัดเตรียมโยธาไว้มากมาย จักยกมาตีเมืองพระองค์แบ่งสมบัติเมืองนี้อีก ข้าพระพุทธเจ้าทราบเกล้าแล้ว จึงมาเฝ้ากราบทูลให้ทรงทราบฝ่าพระบาท

พระเจ้าปัญจวลาทรราชทรงฟังดังนั้นสำคัญว่าจริง ทรงพระโกรธาเป็นอันมาก จึงรับสั่งอำมาตย์ให้เอาเอรีไปตีประกาศให้พลเมืองมาประชุมพร้อมกัน ณ หน้าพระลานหลวง พระราชาทรงเล้าความทั้งปวงให้มหาชนมีมหาอำมาตย์เป็นต้นฟัง แล้วจัดปาลกเสนาบดีผู้รับอาสาให้คุมเสนาพยุหเป็นทัพหน้ายกไปก่อน จึงจัดหาอำมาตย์ของพระองค์เป็นแม่ทัพใหญ่ให้คุมเสนาพยุหยกตามไปภายหลัง แม่ทัพ

นายกองได้เดินกองทัพไปถึงพระหมบริตามลำดับ เสนาเจ็ดอโยธาณี่จึงพร้อมกันล้อมเมืองเข้าไว้ถึงเจ็ดชั้น เสียงโยธาให้สนั่นหวั่นไหวปานประหนึ่งว่า ปฐพีและพระนครจะทรุดหักทำลายไปโยธาบางพวกก็พากันร้องว่าพวกเราจงช่วยกันพังกำแพงเมืองเข้าไปโยธาบางพวกก็พากันร้องว่าพวกเรา จงช่วยกันจับพระเจ้าพรหมทัตกับสุวรรณสังฆราชาฆ่าเสียให้ได้

คราวนั้นชาวนครพระหมบุรี ได้ฟังเสียงมหาโยธามีหัตถานิกเป็นต้น ก็เกิดขนพองสยองเกล้าปริศนากันว่า เมื่อปัจจามิตรมาตีเมืองอยู่มากมายนัก บัดนี้พวกเราจักคิดอย่างไรจึงจะพ้นภัยได้ พระสุวรรณสังฆราชกุมารก็ตกพระเหตุภัยกลัวต่อข้าศึก จึงนึกถึงนางยักษ์นี้ว่า นางยักษ์นี้มารดาเลี้ยงของเราเดี๋ยวนี้ไปเกิดที่ไหน ดำริแล้วจึงรำยทิพนมต์ที่มารดาให้ไว้ ก็ทราบชัดว่านางยักษ์นี้นั้นไปเกิดในชั้นจาดุมหาราชิกเทวโลก พระองค์จึงทรงฉลองพระบาททองเหาะไปสู่สำนักเทวธิดาทำอภิวันท์แล้วบอกว่า พระแม่เจ้าข้า เดียวนี้พวกข้าศึกมาล้อมเมืองไว้แน่นหนา ข้าพเจ้าไม่เห็นใครจะเป็นที่พึ่งได้ เห็นอยู่แต่มารดาผู้เดียวจะเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้า พระมารดาเจ้าจึงเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้ากับทั้งพวกชาวเมืองด้วยเถิด

นางเทวธิดานั้นครั้นสดับทราบความแล้ว ก็ให้มีความเมตตากรุณาต่อพระสุวรรณสังฆราชกุมาร จึงประทานพระขรรค์ทิพย์ชื่อสิริชัยให้แก่พระสุวรรณสังฆราชกุมารแล้วบอกว่า พ่อจงรับเอาพระขรรค์แล้วด้วยเทวฤทธิ์ที่มารดาให้ไป ถ้าหากว่าปัจจามิตรมาข่มเหงแย่งราชสมบัติของพ่อไซ้ พ่อจงเหาะขึ้นบนอากาศแล้วเอาพระขรรค์แก้วแกว่งบนศีรษะของพ่อไว้ หมู่ปัจจามิตรจะพ่ายแพ้กกลับไปด้วยอำนาจรัตนขรรคาวุธ พ่อราชบุตรจงทำตามมารดาสั่งดังนี้

พระสุวรรณสังฆราชกุมารรับเอารัตนขรรคาวุธอันให้สำเร็จความปรารถนาจากเทวธิดาแล้ว ก็อำลากลั้มมายังสำนักกราชบิดามารดา จึงพร้อมด้วยพลเสนาเสด็จออกจากพระนครเหาะขึ้นบนอากาศแล้วแกว่งทิพย์รัตนขรรคาวุธตามที่นางเทวธิดาบอกไว้รัศมีพระขรรค์แก้วก็ลูกโพลงตกลงมาเสียงดังประเปรี้ยงเหมือนเสียงอลณี ประหนึ่งว่าจะทำมหาโยธาข้าศึกให้ตายไปหมดด้วยกัน พวกเสนานับได้เจ็ดอโยธาณี่ ประหนึ่งว่าจะมีศีรษะแตกออกไป พากันร้องขอชีวิตต่อพระโหดสัตว์ว่า พระมหाराช ข้าพระบาททั้งหลายจะไม่คิดประทุษร้ายต่อพระองค์ฯ จงประทานชีวิตให้เกิดพระเจ้าข้า

ฝ่ายปาลกเสนาบดีก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ ด้วยอำนาจแห่งพระขรรค์แก้วสิริชัย จึงพลัดจากคอข้างตกลงไป ณ ปฐพี วิชาแห่งอกุศลด้วยความอกตัญญูให้ผล ปฐพีตกลงอันหาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็เปิดช่องให้ ปาลกเสนาบดีก็จมลงไปหม้ออยู่ในอเวจีนรก

เตน วุตตี เพราะเหตุนั้น พระโบราณจารย์ท่านได้กล่าวสอนไว้แล้วว่า บุคคลผู้ใดกล่าว มุสาวาทใส่โทษแก่ผู้อื่นก็ดี แก่ญาติเผ่าพันธุ์มิตรสหายก็ดี หรือใส่โทษแก่ครูอาจารย์และท่านผู้มีคุณแก่ ตนก็ดี บุคคลผู้นั้นครั้นตายแล้ว ก็จักไปเกิดในอเวจีนรกเหมือนปาลกเสนาบดีฉะนั้น

พระโพธิสัตว์ทรงพระกรุณาแก่มหาชนเป็นอันมากจึงตรัสว่าพวกมหาโยธาทั้งหลาย พระเจ้า กรุงปัญจาลราชทรงเชื่อคำปาลกเสนาบดีคนลามก ให้ยกกองทัพมาทำสงครามกับเราผู้หาความผิด มิได้ และละสัปปริสธรรมแล้วทำซึ่งอกรรมทางอบาย แต่หนีไปท่านทั้งหลายจงอย่าทำบาปกรรมเช่นนี้ต่อไปเป็นอันขาด ทรงให้โอวาทต่อไปอีกว่า บุคคลผู้ใดฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ทำปรทารกรรมกล่าวปด เสพย์สุราเมรัย บุคคลนั้นจักถึงถึงความพินาศเหมือนปาลกเสนาบดี อนึ่งฝ่ายกุศลธรรมถือศีลทาน ธรรมสวณะและเมตตาภาวนากุเสตฺถฐาปจายิกกรรมเหล่านี้มีคุณยิ่งใหญ่ ผู้ใดไม่ประมาทในธรรมที่เรา สอนแล้วนี้ ผู้นั้นจักจากโลกนี้แล้วจักไปเกิดในสวรรค์ด้วยกุศลกรรมอันนั้น ทรงให้โอวาทแล้วก็ส่งพวก โยธาให้กลับไปยังปัญจาลนคร ส่วนพระองค์ก็เสด็จคืนเข้าพระราชฐานของพระองค์

ฝ่ายพวกเสนาโยธากลับมาถึงปัญจาลนครแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระราชากราบบังคมทูลว่า พระมหาราช ข้าพระพุทธเจ้าเหล่าโยธามีปาลกเสนาบดีเป็นต้นซึ่งพระองค์ส่งไป ได้พร้อมกันเข้า ล้อมเมืองไว้ถึงเจ็ดชั้น พระสุวรรณสังขราชกุมารมีบุญญาธิการมากนักเหาะขึ้นบนอากาศ ทรงแกว่ง พระแสงขรรค์แก้ว ณ ท่ามกลางโยธาด้วยอานุภาพขรรค์อาวุธเกิดเป็นแสงสว่างตกลงมาดั่งประเปรียง เพียงดังสายฟ้า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีหน้ามัวตาหาลสติมิได้ถึงปราชัยพ่ายแพ้ แต่ปาลกเสนาบดี พลัดจากคอข้างตักถึงแผ่นดินฯ ได้สูบลูกเสนาบดีผู้ก่อตัญญูไม่รู้จักคุณเจ้านายของตนไปทั้งเป็น พระสุวรรณสังขราชกุมารเสด็จลงจากอากาศประทานโอวาทแก่ข้าพระพุทธเจ้าเหล่าโยธาแล้วส่งให้ กลับมาเมืองนี้ ขอพระองค์ทรงทราบด้วยประการฉะนี้ พระเจ้ากรุงปัญจาลราชทรงฟังดังนั้น ทรงพระเกษมสันต์และสรรเสริญพระสุวรรณสังขราชกุมาร รับสั่งให้จัดเครื่องบรรณาการไปถวายเป็น อเนกประการ

พระสุวรรณสังขกุมาร ทรงทรมานพวกปัจจามิตรเสร็จจึงเสด็จเข้าพระนคร ยังราชภูมให้ตั้งอยู่ ในราโชวาท ดำรงราชสมบัติโดยชอบธรรม มีพระเดชานุภาพและเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศ มหาชนมีพระราชาเป็นต้นในนานาประเทศ น้อมนำเครื่องบรรณาการมาถวายพระสุวรรณสังข เป็นเนืองนิตย์ มหาชนมีพระราชาเป็นต้นตั้งอยู่ในราโชวาทแล้วก็ปราศจากภัยพิบัติวันตรายและพากัน ทำบุญมีทานเป็นต้นเมื่อสิ้นอายุของตนก็ได้ไปเกิดในเทวโลก ส่วนพระโพธิสัตว์เมื่อก่อสร้างโพธิสมภาร อยู่ ได้บำเพ็ญกุศลมีทานศีลเป็นต้น สิ้นพระชนม์แล้วไปอุบัติในเทวสถาน ด้วยประการฉะนี้

สถดา อิมิ ธมมเทสนี อานริตวา ลมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำธรรมเทศานี้มาแล้ว เมื่อจะให้ภิกษุผู้แจ้งซึ่งกรรมที่พระองค์ทรงทำไว้ในชาติก่อนจึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเมื่อคราวตาคตยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร เกิดเป็นสุวรรณสังขรชกุมารโอรสพระเจ้าพรหมทัตได้เสวยทุกขเวทนาสาหัสด้วยอกุศลทุกขบันดาลให้พระเจ้าพรหมทัตราชบิดาเรา หลงเชื่อถ้อยคำปาลกเสนาบดีให้เอาเราใส่แพลอยคองคาศีล ก็ด้วยอกุศลกรรมที่เราทำไว้ในชาติก่อน พระภิกษุทั้งหลายยังไม่ทราบเรื่องเบื่องบุญพกรรม จึงกราบทูลขอให้พระองค์ทรงตรัสอดีตนิพาน พระบรมศาสดาจารย์ทรงนำเรื่องราวซึ่งภพในระหว่างปิดบังไว้ มีความปรากฏต่อไปนี้ว่า

อดีต ภิกขเว ตถาคโต ทุกตกุเล ชาโต ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลล่วงมานานแล้ว พระตถาคตเกิดเป็นทศตะบรูษในตระกูลทศตะ หาญาตีพงศ์พันธุ์มิได้ วันหนึ่งทศตะบรูษนั้นลงไปอาบ น้ำที่ท่าหน้าที่ เห็นรูปเอามือล้วงลงไปจับปูขึ้นมาได้ จึงแฉะเอาดินเหนียวมาก่อนหนึ่ง ทำเป็นโพรงแล้วเอา ปูนั้นใส่ไว้ในอุโมงค์ วางไว้บนแพปล่อยให้ลอยไปในมหาสมุทร เมื่อปูนั้นลอยไปยังหาทันตายไม่ แพนนั้น ลอยไปติดอยู่ริมฝั่งสมุทร อุโมงค์ดินนั้นครั้นถูกน้ำเปียกแล้วก็ละลายไป ปูตัวนั้นก็ไต่ขึ้นฝั่งไปได้ ด้วยผล กรรมอันนั้นตถาคตจึงปรากฏอยู่ในหอยสังข์ ดูกรภิกษุทั้งหลายพระเจ้าพรหมทัตเชื่อค่านางจัมปากเทวี และปาลกเสนาบดี จับเรตตาคตใส่แพลอยไปในมหาสมุทรนั้น ด้วยกรรมที่ตถาคตจับปูใส่แพลอยน้ำ ปูตัวนั้นยังหาถึงความตายไม่ กรรมอันนั้นจึงไม่ทำให้เรตตาคตตาย เรตตาคตได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส ดูกรภิกษุบริษัท ข้อซึ่งเรตตาคตยินดีอยู่ในหอยสังข์และรูปเงาะนี้ เป็นกรรมที่ตถาคตจับปู ใส่ไว้ในอุโมงค์ดิน ข้อซึ่งหกษัตริย์ลูกเขยพระเจ้าพาราณสีเห็นรูปเงาะตถาคตแล้วดิเตียนนี้ เป็นเวรกรรมที่ตถาคตทำไว้ในชาติก่อน ดังมีอุทาหรณ์ดังนี้ว่า

อนิ ภิกขเว ปุพเพ พาราณสีราชา อโหสิ ความว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาลปางก่อน ตถาคตเกิดเป็นพระราชพาราณสี พระราชาพาราณสีนั้นประสงค์จะถวายผ้าแก่พระภิกษุสงฆ์ ทรง ทราบว่าพวกพ่อค้าเขาเอาผ้าเนื้อดีๆ มาจำหน่ายที่พระนครของพระองค์ จึงทรงตรัสใช้ให้อำมาตย์ไป ซื้อผ้ามาจากพ่อค้า ผ้าผืนหนึ่งราคาถึงแสนกหาปณะ พระราชาทอดพระเนตรผ้าผืนนั้นแล้วทรงซื้อไว้ ประทานราคาให้เท่าน้ำหนักทองคำหนักหนึ่ง พวกพ่อค้าจึงปรึกษากันว่าพระราชูประทานให้ราคาเท่า น้ำหนักทองคำหนักหนึ่งนี้ หากผู้ควรแก่ราคาผ้าผืนนี้ไม่ พวกเราจักขอให้พระราชูประทานราคาให้สมควรแก่ผ้าผืนนี้ พระราชาทรงทราบความช้อนั้นแล้วก็ทรงกริ้วพวกพ่อค้ามาก พวกพ่อค้าผ้ารู้ว่า พระราชากริ้วก็ไม่อาจขอขึ้นราคาผ้าอีกได้จึงพากันกลับไปยังเมืองที่อยู่ของตน พระเจ้าพาราณสีนั้น ครั้นจตุจากอดีตภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดเป็นสุวรรณสังขกุมารและได้เป็นลูกเขยแห่งพระเจ้าพาราณสี

พวกพ่อค้าผ่านั้นครั้งจตุจากอิตตภาพนั้นแล้วได้มาเกิดเป็นหกษัตริย์ลูกเขยพระเจ้าพาราณสี กษัตริย์นั้นชวนกันประทุษร้ายตถาคต ทูลยุยงให้พระราชาร่าตถาคต ด้วยบาปกรรมที่ตถาคตข่มเหงเขาซื้อผ้าลดราคา ด้วยประการฉะนี้

สตา อิมิ อมมเทสนิ อหริตวา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำธรรมเทศานี้มาแล้ว จึงประชุมชาดกว่าพญานาคเอาเรือมารับสุวรรณสังข์กุมารนั้น กลับชาติมาคือองคฺลิมาลเถระ พระดาบสช่วยสุวรรณสังข์กุมารไว้ ได้กลับชาติมาคือพระสารีบุตรเถระ นางยักษินีมารดาเลี้ยงสุวรรณสังข์กุมารนั้น กลับชาติมาคือนางอุบลวรรณาเถรี ท้าวสักกเทวราชผู้อุปถัมภ์สุวรรณสังข์กุมาร กลับชาติมาคือพระอนุรุธเถระ มหาเสนาบดีผู้ไปเชิญเสด็จพระนางจันทาเทวี และสุวรรณสังข์กุมารให้ครองราชสมบัติ ณ พรหมบุรี กลับชาติมาคือพระโมคคัลลานเถระ ธนัญชัยเศรษฐีผู้ให้พระนางจันทาเทวีอยู่ด้วยนั้น กลับชาติมาคือพระสีวลีเถระ นางสุวรรณฉัมปากเทวีแกล้งใส่โทษแก่พระนางจันทาเทวี กลับชาติมาคือนางจิญจมาณวิกา ปาลกเสนาบดีผู้ผูกอาฆาตต่อสุวรรณสังข์กุมาร กลับชาติมาคือภิกษุเพชพัต พระเจ้าพรหมทัตราชบิดาสุวรรณสังข์กุมาร กลับชาติมาคือสุทโธทนะพุทธบิดา พระนางจันทาเทวี กลับชาติมาคือนางสิริมหามายาพุทธมารดา พระนางคันธาเทวีอัศรมเหสีของสุวรรณสังข์กุมาร กลับชาติมาคือ ยโสธราพิมพาเทวี บริษัทซึ่งความมีภักดีต่อพระโพธิสัตว์ กลับชาติมาคือพุทธบริษัท พระสุวรรณสังข์ราชา กลับชาติมาคือเรตตถาคต มีพุทธพจน์ให้จบลงประการฉะนี้

บรรณานุกรม

- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (๒๕๔๖). **ละครพ็อนรำ ประชุมเรื่อง ละครพ็อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครตีกตำบรพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มติชน.**
- กรมศิลปากร. (๒๕๙๙). **ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติภาคสอง. พระนคร : ศิลปา บรรณาการ.**
- _____. (๒๕๑๒). **บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนราห์และสังข์ทอง ฉบับหอสมุด แห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.**
- _____. (๒๕๓๐). **บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชนจำกัด.**
- จันทนีย์ (อุณาภูล) พงศ์ประยูร. (๒๕๔๕). **สังข์ทอง ชุดวรรณคดีตามใจแม่. กรุงเทพฯ : รัชกนิษฐ์.**
- ชลดา **เรื่องรักษลิขิต. (๒๕๔๖). วรรณลีลิต. รวมบทความวิจัยวรรณคดีและคำประพันธ์ไทย. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- ฐิติมา **วิทยาวงศ์รุจิ. (๒๕๒๘). วิเคราะห์บทละครนอกสามสมัย. ปริญญาานิพนธ์การศึกษา มหำบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.**
- ดวงมน **จิตรจำนงค์. (๒๕๒๘). หลังม่านวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด.**
- _____. (๒๕๔๐). **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.**
- พฤทธิ **ศุภเศรษฐศิริ. (๒๕๒๒). ลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละคร นอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหำบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.**
- ราตรี **ผลาภิรมย์. (๒๕๒๓). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์- มหำบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.**
- วัชรภรณ์ **ดิษฐป่าน. (๒๕๕๕). แบบเรื่องนิทานสังข์ทอง : ความแพร่หลายและการแตกเรื่อง. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหำบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**

อัศวินธ์ เรืองรอง. (๒๕๓๙). การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัญชลี นิ่มสอาด. (๒๕๓๗). การวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

